

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

3/2007

číslo 74

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA (PK-MK).....	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
ROZPORY A PERSPEKTIVY GLOBALIZACE (PAVEL SIRŮČEK)	3
THE INFLUENCES OF SOCIAL CAPITAL ON LIFELONG LEARNING (PATRIK KAJZAR, MARTINA KOZUBKOVÁ)	16
SPĚJEME OD A. SMITHE K F. LISTOVI? (TIBOR VAŠKO)	21
THORSTEIN VEBLEN A AMERICKÁ MEZIVÁLEČNÁ INSTITUCIONÁLNÍ EKONOMIE (PETR WAWROSZ)	23
3. RECENZE A OHLASY	25
EKOMICKÉ DĚJINY A DĚJINY EKONOMIE POPRVÉ SPOLEČNĚ (ZUZANA DŽBÁNKOVÁ)	25
<i>K příspěvku P. Sirůčka: Globalisation in the Light of Megatrends and Long Waves (P. Kajzar).....</i>	<i>27</i>
<i>K příspěvku P. Wawrosze: Thorstein Veblen a americká institucionální ekonomie (P. Kajzar).....</i>	<i>28</i>
4. Z DIPLOMOVÝCH PRACÍ	28
STYL MYŠLENÍ A UČENÍ V MIKROEKONOMII (METODICKÉ APLIKACE) (IVANA STRAKOVÁ)	28

MARATHON

**Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>**

Vydává:

**Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON**

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

**Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz**

Redakce a administrace:

**Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz**

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 3/2007. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (3/2007) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. července 2007.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R. Valeník).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované a včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Sedmdesáté čtvrté číslo Marathonu se v hlavní části věnuje jednomu z nejvíce diskutovaných témat současnosti a to problematice globalizace. V nejobecnější rovině je globalizace, jakožto zvyšování propojenosti světa na celosvětové úrovni, přirozeně postupujícím a prosazujícím se jevem. Globalizace v současných ekonomických a jiných teoriích představuje komplexní transformaci tržních vztahů (ale i jiných společenských dějů), která se zhmotňuje v množství změn v ekonomické i mimoekonomické sféře. P. Širůček se ve svém příspěvku zabývá pojetím globalizace, jejími aspekty, perspektivou a strukturou a prioritou globálních problémů. P. Kajzar a M. Kozubková se ve svém příspěvku zabývají vlivem sociálního kapitálu na celoživotní učení. (Tento příspěvek souvisí s projektem GAČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost) Významnému předchůdci německé historické školy Friedrichu Listovi se věnuje T. Vaško. Dále je zařazen článek P. Wawrosze, jenž je dokončením jeho příspěvku zveřejněného v minulém čísle Marathonu. Závěrečná část čísla je již tradičně věnována diplomové práci, tentokrát studentky VŠFS I. Strakové, která se zabývá způsobem myšlení a učení v Mikroekonomii, ekonomickým rozhodováním jedince a vlivy, které „mikroekonomické“ myšlení utvářejí a determinují ho. (pk-mk)

2. Hlavní materiály

Rozpory a perspektivy globalizace

Pavel Sirůček

(Příspěvek je podkladem k diskusi Klubu ekonomů konané 24. 5. 2007. Vychází ze subkapitol 19.2 a 19.3 publikace Sirůček, P. a kol.: Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj–současnost–výhledy). Slaný, Melandrium 2007, která je představena recenzí v tomto čísle Marathonu. Využit je taktéž text Sirůček, P., Heczko, S.: Globalizace – vybrané teoretické aspekty. Ekonomie a Management, 2006, č. 4. Poděkování patří Ing. S. Heczko, Ph.D. za cenné podněty, podklady a připomínky nejenom k problematice globalizace).

1. Globalizace – mýtický strašák či šťastná budoucnost?

Pouze málokteré slovo dnes vyvolává tak rozdílné představy, asociace i emoce než právě **globalizace**. Tato náleží k tématům nejen ústředním, ale i nejkonfliktnějším. Termín globalizace v našich slovnících pevně zakořenil a náleží k výrazům nejfrekventovanějším, nejdiskutovanějším, ale i nejdemonizovanějším či nejzmanipulovanějším, a to nezřídka bez ohledu na reálné skutečnosti. Na straně jedné spílání globalizaci největší metle i zkáze, kdy „zlí“ kapitalisté, v čele s nadnárodními korporacemi, přivedli svým plundrováním všeho celé lidstvo na pokraj záhuby. Na straně druhé optimistické tirády na rozvoj a produkci bohatství díky větší svobodě obchodu, větší výrobě i spotřebě, integraci s odstraňováním překážek pohybu zboží a kapitálu, kdy svatí bojovníci za pravdu i osvětu volají po oslavách „Dne globalizace“. Příznivci kapitalistických manifestů na globalizaci nahlíží jako na nejlepšího trenéra či správný doping vedoucí k poklesu chudoby, stoupenci manifestů jiných naopak mohou (inspirováni Engelsovým Podílem práce na polidštění opice) spojovat globalizaci s prohlubujícím se „pozvítěčtíváním“ člověka.

Různé zájmy a kontexty vytvářejí **nejednoznačnosti** v pojetí globalizace, kdy dosud neexistuje jednotné vymezení obsahu, charakteru a směřování, ani ucelená teoretická reflexe. U fenoménu globalizace tak dodnes chybí obecněji přijímaná definice i např. souhlasné časové určení počátku a vývojových etap. Neujasněnost a problémy vládou v otázkách identifikace objektu a subjektů – „globalizuje se svět“, je kýmisi „globalizován“ či platí obé? Vše je umocňováno tím, že v pomyslném žebříčku pojmů, které díky módnímu nadužívání mnohdy ztrácejí na obsahu, globalizace často vede a stala se největší „modlou“ i „strašákem“ posledních cca 15 let. Někteří odmítají používání termínu globalizace a preferují francouzské označení mondializace čili **zesvětovění** (nás např. **V. Komárek**). Autoři levicového či křesťanského zaměření místo neoliberální konkurenční globalizace (coby termínu maskujícího soudobý imperialismus) propagují kooperativní globalizaci, kdy se proti „globalizaci finančních trhů a kapitálu“ staví „globalizace solidarity a odpovědnosti“. Jiní hovoří o modernizaci či modernitě (**U. Beck**) atd. Oproti pojetí globalizace jako přínosu, šance a naděje, stojí přístupy opačné, zdůrazňující negativní stránky – rizika a ohrožení. Často bývá směřována rovina globalizace jako **nevyhnutelného procesu** (např. rozvoj technologií), který však nemá pouze ekonomický rozměr (propojování trhů, zemí či internet) a stávající **forma** (kapitalistická či neoliberální). Tato je sice pro mnohé jediná myslitelná, ale právě ona je terčem různých **anti-, resp. alterglobalizačních proudů**, někdy i s viděním globalizace jako ideologie křížové výpravy či dalšího spiknutí. Rozdílné pohledy mají objektivní základ v rozpornostech, kdy globalizace není jednosměrná, nýbrž v ní probíhají složité interakce mezi různými rozměry.

Vývoj v jednotlivých společenských subsystémech neprobíhá rovnoměrně a lineárně, nerovnováhy vyvolávají nemalá napětí, která mohou vyústit v ohrožení. „Globální“ pohled na globalizaci vyžaduje zohlednění různých aspektů i překonání roztržitosti s využitím inter- (či trans-) disciplinárních metod včetně systémového přístupu. Tradičně bývá globalizace analyzována z pohledu jednotlivých společenských subsystémů (ekonomického, politického, ekologického aj.). Objevují se však pokusy popsat **vzájemné dynamické interakce dílčích subsystémů** tvořících globalizaci pomocí systémové teorie a teorie chaosu. Ukazují závislosti ekonomiky či politiky na vývoji dílčích subsystémů, stejně jako jejich závislost na ekonomice i politice. Pro komplexní uchopení globalizace se ukazuje nedostatečnost tzv. newtonovského paradigmatu, neboť žijeme v dynamickém, nejistém a rozporuplném světě, kdy je obtížné rozlišit příčinu a následek a budoucí události nelze přesně předvídat.

Termín globalizace se začal masově užívat v 90. letech 20. století jako výraz pro **sjednecování světa**. V obecné rovině mnozí hovoří o procesech vytváření planetárních struktur ve všech oblastech lidských aktivit probíhajících s různou dynamikou, v různých sférách (technologické, ekonomické, politické, kulturní atd.). V celoplanetárním rozsahu se prosazují tendence k rostoucí vzájemné provázanosti či podobnosti různých jevů a procesů. Nejde o unifikovaný, homogenní fenomén ale spíše o **rozporné a nerovné aktivity** a procesy, kdy přes prosazování globálních tendencí nemáme plně globalizovaný svět. Často bývá vyzdvihována ekonomická

stránka, kdy jsou procesy spojovány s rozšiřováním integrace ekonomických aktivit přes národní hranice, rostoucí integrací ekonomických aktivit pomocí trhů, integrací národních ekonomických systémů atd. Podle Mezinárodního měnového fondu (IMF) globalizace reprezentuje „rostoucí ekonomickou vzájemnou závislost zemí ve světovém měřítku v důsledku rostoucího objemu a druhu přeshraničních transakcí zboží a služeb a toku mezinárodního kapitálu, jakož i rychlejšího a rozsáhlejšího šíření technologií“. Někteří zdůrazňují spontaneitu a neřízenost procesů globalizace, s průměrem k „neřízené střele“ (**Z. Bauman**). A to včetně absence řídicího centra nebo s odlišováním globalizace od osvícenské ideje univerzalizace. **A. Giddens** považuje za nejdůležitější sílu transformaci času a prostoru v našem životě atd. V pojetích lze nalézt značnou nejednoznačnost a globalizace nabývá mnoha podob a významů. Někdy bývá chápána jako vnější mocná síla, která postupně vede k unifikaci světa ve formě jeho amerikanizace, pozápadňování, „kokakolizace“ či „macdonalizace“. Jindy je představována pouze jako volné propojení dohodami o zónách volného obchodu, jako integrace finančních trhů či rozmach sítí v čele s internetem.

Opomíjena by neměla být existence **odklonů**, resp. přímo **protitrendů** k procesům globalizace ekonomického i sociálního života – procesy diverzifikace, fragmentace či lokalizace, a to v celosvětovém měřítku. Z těchto termínů na Mezinárodním fóru o globalizaci za účasti Světové banky (WB) v roce 2002 vyplynulo přijetí souhrnného názvu **glocalizace** pro tento nový fenomén, nabývající v poslední době na dynamice a intenzitě. Od roku 1998 se na Západě začalo hovořit o **deglobalizaci** (návratu k vyváženým lokálním ekonomikám), která se v poslední době stává závažným tématem pro některé asijské či africké státy (Filipíny aj.). Globalizace je vztahována k ideám rozvoje a zisku, deglobalizace staví na sociálním smíru a stabilitě. Diskuze se vedou o tom, zda tyto fenomény stojí proti sobě či jsou druhou stranou jedné mince, zda jde více o ideologické konstrukce či praktické nástroje atd.

2. Struktura a priority globálních problémů

Globální problémy se objevují po konsolidaci světového hospodářství, moderně se o nich začíná hovořit po II.SV; frekventovaným a populárním tématem se stávají od 70. let 20. století. S postupující internacionalizací a interdependencí se rozšiřuje okruh problémů, které mají celosvětový charakter. Týkají se celé civilizace a mohou být řešitelné pouze celosvětově. Globální problémy mají rozměry ekonomické (které často dominují) i mimoekonomické, vystupují v různých podobách (státních, regionálních aj.) a mohou vést ke globální katastrofě. Jde o záležitost **interdisciplinárního charakteru**, jejichž teoretická reflexe přesahuje rámec ekonomické vědy a zasahuje do mnoha dalších disciplín.

Ještě před Římským klubem a dalšími známými západními autory mnohé problémy předznamenává filosof a sociolog **Radovan Richta** (1924–83). Klíčová je především nedoceněná práce *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce* (1966), kterou publikoval kolektiv pod jeho vedením. Dobově nutné ideologické „balení“ však vyvolalo protikladné odezvy z obou krajních poloh politického spektra. V kontextu úsilí o další harmonický rozvoj výrobních sil autoři soustředili **pozornost na výrobce, na člověka** – s návazností na úvahy **Marxe** (*Rukopisy Grundrisse*, 1857–58) o růstu volného času jako času pro „plný rozvoj individua“. Další pozitivní vývoj byl spojován s výkonnějšími výrobními procesy, podstatným rozvinutím výrobních sil a spravedlivějším rozdělováním vytvořeného bohatství. Vyzdvihována byla **role vědy a techniky**. **Richta** zdůrazňoval nutnost přeměny práce pro definitivní vítězství socialismu, kdy nejde pouze o jiné rozdělování, ale o **odlišnou tvorbu bohatství** včetně proměn samotného člověka.

Standardní ekonomie se v oblasti globálních problémů obvykle omezuje na koncepci externalit a zkoumání **vnějších vlivů** (růstu, vědeckotechnického pokroku) na přírodu, člověka a společnost. Teorie externalit slouží jako východisko standardních ekonomických přístupů k ekologické problematice, které nepátrají po vnitřních příčinách problémů. Hledají se způsoby „internalizace“ externalit – jak vnější vlivy začlenit do společenských mechanismů a zmírnit negativní dopady. Vyústěním mohou být koncepce intervencionistické spoléhající na vládní korekce tržních selhání, státní zásahy a regulace či řešení pomocí tržních principů s rozšířením jejich působnosti na další sféry. A to včetně názorů, že kapitalismus si sám vynutí přechod k ekologicky šetrným technologiím, protože to bude ekonomicky výhodné a efektivní. Globální problémy a jejich dopady jsou standardně pojímány abstraktně (jako dopady např. na industriální společnost) bez zohlednění institucionálně-vlastnického rámce. Názory, že kapitalistický rámec je pro řešení problémů příliš úzký přesahují standardní úvahy a jsou spojeny s kritickými přístupy mimo „hlavní proudy“.

Existují různé pohledy na členění globálních problémů, jejich počet se mění a jsou různě strukturovány. Počátkem 70. let se hovořilo o 6–8 či 9 globálních problémech, postupně počet narůstal. Vydělovány byly tzv. subglobální problémy (s celosvětovým výskytem, ale možností národních řešení – typu urbanizace, vzdělání, zdravotnictví aj.) či problémy univerzální a „všelidské“. **Intersociální** globální problémy vznikají ve vzájemných vztazích mezi lidmi a souvisí se střetem zájmů různých společensko-ekonomických skupin a systémů (problém války a míru, překonání zaostalosti méně rozvinutých zemí, mezinárodní zadluženosti, proměn mezinárodních ekonomických vztahů). **Přírodněsociální** pramení z porušené rovnováhy mezi přírodou a lidmi (problém populační, surovinový a energetický, ekologický). **Antroposociální** problémy se týkají

budoucnosti lidstva a mohou být spojovány s početnými tzv. všelidskými problémy sociálními, humanitárními a kulturními (problém chudoby, epidemii a drogových závislostí, nekontrolované mezinárodní migrace, terorismu).

Mění se také **priorita globálních problémů**. V 70. letech bylo stavěno na první místo zachování míru (zabránění jaderné konfrontaci). Postupně se priority posunují do roviny Sever versus Jih či k důležitosti tzv. **GLEN** (globální ekologická nebezpečí). Uváděno je narušení globálních biosférických systémů (hrozba globálních klimatických změn, ohrožení ozónové vrstvy, dezertifikace a zasolování půdy, snižování biologické rozmanitosti), špatné hospodaření s odpady a neobnovitelnými zdroji, kácení deštných pralesů atd. Aktuální jsou diskuze o **globálních klimatických změnách**. První světová konference o klimatu proběhla v roce 1979, v roce 1988 vzniká při Světové meteorologické organizaci (WMO) Mezivládní panel pro klimatické změny (IPCC). Čtvrtá zpráva IPCC (2007) konstatuje, že růst globálních průměrných teplot, pozorovaných od poloviny 20. století, velmi pravděpodobně (s pravděpodobností vyšší než 90 %) způsobil především člověk. Očekáván je pro období 2090–99 vzrůst průměrné teploty o 1,1–6,4 stupně Celsia oproti konci 20. století a hladina moří stoupne o 18–59 cm. Predikován je heterogenní svět, kde se rozvírají nůžky politické a ekonomické i klimatické. Zesiluje také volání po skutečně „vědecky řízené společnosti“, kdy proti globálním změnám je nutné postavit globální mechanismy moci, včetně adekvátních institucí a donucovacích mechanismů. Silnou opozici však představují ekonomové, kteří se mnohdy obávají ztráty své výlučné pozice. Na druhé straně však existují názory zpochybňující obdobné studie a ostře odmítající pesimistické scénáře i další regulace.

Na přelomu 20. století prognostici UNESCO (**J. Bindé**) hovořili o **čtyřech globálních výzvách pro 21. století** – o čtyřech základních otázkách, které musí lidstvo včas zodpovědět, chce-li přežít. První spojují s rostoucími nerovnostmi, chudobou a „sociálním apartheidem“. Svobodná budoucnost nemůže existovat bez spravedlnosti v rozdělování a solidarity (včetně problémů s opouštěním praxe sociálního státu pod tlakem globálních trhů). Druhou je trvalý rozvoj – moderní společnost disponuje schopností sebezničení a devastuje podmínky života generací příštích. Třetí souvisí s plánem a směrem vývoje pro 21. století a nástroji, kterými žádoucí směr udržet. Metaforicky je označována jako „syndrom opilého korábu“, kdy „žádný vítr nepomůže lodi, která neví kam pluje nebo má utržené kormidlo“. Čtvrtou otázkou, resp. předpokladem řešení všech předchozích, je mír. Řešení stále existují, ale především chybí politická vůle, která je ovládána krátkodobými individuálními zájmy.

Mnozí však konstatují, že lidstvo žije „**tváří tvář zániku**“. Filosof **M. Machovec** (2002) upozornil, že dnes existuje přinejmenším pět hrozeb rychlé globální smrti lidstva: nukleární, ekologická, populační, epidemická a narkomanická hrozba. Ke globální katastrofě lidstva však mohou vést všechny globální problémy, pokud nebudou vhodně a včas řešeny. Některé i v delším časovém horizontu. Mezi řadou soudobých futurologů, jinak rozdílných, lze zaznamenat znepokojující konsensus, že člověk (lidstvo) takové jako je dnes stěží přežije 21. století. Některí (tzv. transhumanisté) doufají v přetvoření biologické podstaty člověka pomocí genetických manipulací a informačních technologií. Jiní zase očekávají duchovní či náboženské obrození, jinak lidstvu akutně hrozí konec.

Objevuje se nový fenomén v podobě **globálního terorismu**. Jsou hledány efektivní koncepce boje s decentralizovanými teroristickými sítěmi a bilancovány dosavadní výsledky. Represe je považována za ohrožení demokracie, prevence účinná není. Rozdílně je hodnocena otázka sociální nespravedlnosti a chudoby jako motivu k terorismu atd. Mezinárodní terorismus je aktuálně pokládán za vážnou hrozbu, a to i v kontextu predikovaných konfliktů kultur, náboženství a civilizací. Kontroverzní argumentaci o střetu civilizací v 21. století Američana **Samuela Phillipse Huntingtona** (*1927) – *Sřet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu* (1996) – aktualizovalo 11. září 2001. **Huntington** také vyvrací mýty o Americe (2004) jako tolerantní zemi imigrantů a zemi spravedlnosti a rovných možností.

Každá etapa společenského vývoje je provázána **rozpory**, které společnost musí řešit nebo zaniká. Některí autoři uvádějí, že rozpory měly hlavně lokální či regionální charakter, ale situace se kvalitativně mění cca v 60. letech 20. století. Objevuje se (či zesiluje a akceleruje) tendence ke **globalizaci vývoje** všech sfér společenského života. Jde o situaci, kdy existuje přímá závislost mezi různými druhy lidské činnosti regionální povahy a celou civilizací. Připomínán je tzv. butterfly effect. Zde relativně malý zásah do přírody („mávnutí křidel motýla“) v jedné části světa může být spojen s velkými dopady jinde protože je porušena citlivá rovnováha mezi přírodou a civilizací. Filozofové hovoří o zmenšování sociálního prostoru. Svět je dnes daleko více propojen a lokální problémy a zásahy často mají globální dopady a souvislosti.

Na **řešení globálních problémů** se musí podílet celé lidstvo. Obecně je možné řešení nadiktovat nebo lidi přesvědčit a do řešení je zapojit. „Diktát“ je v demokratických podmínkách silně problematický, nehledě na obtíže spojené s hledáním receptů, nástroji přinucení či nesouladem se ziskovou orientací. Řešení v podobě „osvěty“ se také nejeví jako dostačující. Těžko se obyvatelé chudých zemí přesvědčují, aby se vzdali tradičního (a někdy jediného) způsobu obživy (např. pěstování drog) bez dostatečného a finančně náročného zabezpečení alternativy. Také obyvatelé bohatých zemí se pouze těžko vzdávají výtěžků civilizace v podobě osobního automobilu, klimatizace, cestování či luxusní spotřeby. Mnozí upozorňují, že lidstvo si nutnost změny uvědomí až za „bodem zlomu“, kdy již bude na řešení pozdě. Vlivem zděděných antropologických vlastností totiž lidé

vždy žili „nadoraz“ a k opuštění stereotypů chování chybí motivace; nehledě na to, že mnohé nezvratné přírodní procesy již byly nastartovány. Predikovány jsou katastrofické scénáře, kdy Země sama obnoví rovnováhu systému. Dojde k překročení absorpční schopnosti ekosystémů a neobyvatelnosti části planety, kdy se sníží lidská populace natolik, aby již nemohla tolik „škodit“. Moderní přístupy využívají **systémový přístup** (včetně teorie chaosu a jeho struktury) a pojmají společnost jako dynamický otevřený systém, který je schopen **seberegulace prostřednictvím vědomé činnosti**. Od momentu vzniku globálních problémů hovoří pouze o dvou možnostech lidské civilizace. O cestě uvědomělé regulace (kdy např. státní zásahy nejenom do ekonomiky nemohou být chápány pouze jako korekce tržních selhání, ale šířejí jako omezování přirozené expanze trhů) nebo jejím zániku a přenechání místa na planetě „rozumnějším“ druhům.

V souvislosti s problematikou ekonomického růstu je diskutováno jeho **rozporné působení při řešení globálních problémů**. Na jedné straně růst přispívá k jejich řešení (růstem bohatství, novými technikami a technologiemi), na straně druhé však řešení znemožňuje a mnohé problémy sám vyvolává a prohlubuje. Globálními problémy se zabývá disciplína globalistika či globální prognostika, které vznikají v 50. letech. Původní „futurologická“ etapa je vystřídána konjunkturou 60. let – počátku 70. let s rozsáhlými modely. 50.–60. léta 20. století jsou ve znamení tzv. **technooptimismu** (*N. Wiener, H. Kahn*, prognózy Hudsonského institutu aj.), kdy s pokrokem v technikách a technologiích je spojováno řešení i složitých sociálních problémů. Opačným extrémem byla etapa tzv. **ekopesimismu** (konec 60. let – 70. léta) s vizí katastrofy (Římský klub, 1972) a řešením v podobě zastavení či zbrzdění růstu. Objevují se příznaky technofobie (chorobného iracionálního strachu z techniky vůbec) i směry směřující k „ekoterorismu“ či „ekodiktatuře“. Později roste optimismus Zpráv pro Římský klub (jako významné instituce globálního prognózování) a místo nulového růstu se uvažuje růst regulovaný – s vyústěním v nový zájem o ekonomický růst ve druhé polovině 80. let v podobě koncepcí trvalé udržitelnosti. Začátkem 80. let lze zaznamenat oživení tzv. technooptimismu, ale s přežíváním některých varovných „ekopesimistických“ prvků (např. u ekologie). Uvedené se odráží také v prognózách institucí jako OECD, Světová banka či Římský klub. Počátkem 90. let 20. století převažují výstupy exaktnější, propracovanější a vícevariantní. V 90. letech sílí četnost používání a popularita termínu globalizace včetně optimistických výhledů i úvah o tzv. nové ekonomice a ekonomii.

3. Pojetí a rozměry globalizace

Výše naznačené pohledy mohou vystihovat určité aspekty globalizace, kterou je však nutno chápat hlouběji a ve **vazbě na příbuzné procesy ve světové ekonomice** jako je internacionalizace, integrace, interdependence či multilateralismus. Zde se v zásadě rýsují tři různá pojetí. Tzv. **skeptikové** (*P. Hirst, G. Thompson*, 1999) zdůrazňují, že i světový trh je rozdělen mezi tři bloky (Evropa, asijsko-pacifistická oblast a Severní Amerika), což znemožňuje jednotnost fungování světové ekonomiky. Fakt, že tato má dosud multiregionální či polycentrickou strukturu využívají k popření globalizace jako procesu vedoucího k vytvoření jednotné ekonomiky a společnosti. Mezi regionální integrací (resp. regionalismem) a globalizací jakožto tendencí k univerzalizaci a multilateralismu (ve smyslu schopnosti jednotlivých zemí chovat se mnohostranně) může docházet k rozporům, ale také posilování.

Opozici jsou tzv. **radikální globalisté** čili „hyperglobalizátoři“, nezřídka spojení s institucemi typu IMF, WB, WTO či OECD. Tito hovoří o rychlé a vlivné globalizaci, představující v oficiálním pojetí disciplínu tzv. globálního trhu. Ve smyslu přirozeného zesvětovení po celou historii kapitalismu je globalizace redukována na ekonomický rozměr a fakticky představuje „ring co nejvolnějšího trhu“. Zdůrazňují objektivnost a nezvratnost procesů, kterým je možné pouze se adekvátně a pokorně přizpůsobit. Domněnka, že globalizace se nás osobně netýká, a probíhá mimo nás, je v tomto pohledu zcela mylná. Stejně jako představa, že jde o něco, co si možno vybrat. Kritikové zdůrazňují, že výše uvedené reprezentuje především zájmy finančního kapitálu s cílem zmocnit se „globálu“. Bývá zde opomíjena nekontrolovatelná role integrujících se nadnárodních korporací a jejich rostoucí vliv na politiku států i mezinárodních organizací.

Objektivnost nepopírají ani tzv. **transformacionalisté** (*A. Giddens* aj.). Globalizaci chápou jako hnací sílu sociálních, politických a ekonomických změn, přetvářející moderní společnost a světový pořádek. Usilují o komplexnější pohled, kdy na globalizaci nelze hledět úzce ekonomicky, ale pojmají tuto šířejí, společensky. Všichni se stávají obyvateli „globální vesnice“ a jsou stále závislejší na druhých s propojením nesčetnými vazbami materiálovými, informačními či energetickými. Hnacím motorem současné integrace je sice globalizace ekonomických aktivit, ale integrace probíhá také v dalších oblastech a směřuje k ustanovení jednotného ekonomického, sociálního a politického světového řádu. V návaznosti na *F. Fukuyamu* se obvykle předpokládá, že takto pojatá globalizace povede ke globálnímu prosazení lidských práv, liberální demokracie a zejména tržní ekonomiky.

Negativní dopady vedou k odlišení globalizace jako „stádia historické evoluce lidstva“ a „politického projektu řídicího lidstva jistým směrem“ (zejména ve smyslu globalizace politické). Globalizace je však **nejasný, dynamický a nerovnovážený proces** se silnými zpětnými vazbami. Dochází k **růstu závislosti a spojování** jedinců, zemí, národů, regionů aj. (s jádrem v oblastech ekonomických a technologických) s

rozpornými dopady na další sféry, které často za jádrem zaostávají. Globalizaci nutno chápat jako **multidimenzionální, ambivalentní, dynamický, společensko-ekonomický fenomén, který probíhá na řadě úrovní a může nabývat různých podob a forem, včetně odklonů i protitendencí**. Proto jsou možná různá, někdy protikladná, pojetí. Důležitá je skutečnost, že ekonomická integrace se bouřlivě rozvíjí, ale ostatní formy zůstávají dosud pozadu. Globalizaci nutno také vnímat jako proces, jehož dynamika je do značné míry určována na úrovni politických rozhodnutí.

Rozlišována bývá globalizace ekonomická, sociální a politická. Vývoj je podstatně ovlivněn vědeckotechnickým pokrokem, proto se hovoří také o vědeckotechnické či technické (resp. technologické) globalizaci. Proces globální transformace je podmíněn výrazným pokrokem vědy a techniky, ke kterému došlo po II. světové válce. Překotný rozvoj vedl k vytvoření prostředků pro stlačení času a prostoru. Zrychlení komunikace umožňuje současně vytvářet nové nadnárodní globalizované sociální prostory (globální podnikové sítě, instituce globálního řízení, nadnárodní integrační seskupení atd.) s řadou mnohostranných dopadů. Tímto se možné rozměry nevyčerpávají a globalizaci je možno zkoumat např. prizmatem hodnot s důrazem na hodnoty globalizaci podporující či kritické. **Hodnoty éry globalizace** (důraz na výkonnost, flexibilitu, efektivnost, neomočnosť, úzkou specializaci, konformitu, hédonismus, technokratismus a vyhraněný individualismus) mohou být odvíjeny od liberalismu v technokratické podobě. Setkat se lze s kritickými poukazy na „tyranii hodnot“ – v kontextu „american way of life“ či probíhající globální války na obranu západních hodnot.

Technický (resp. technologický) rozměr globalizace lze zasadit do kontextu průmyslových, resp. tzv. globálních revolucí. Moderní globální transformace je podmíněna pokrokem vědy a techniky, ke kterému došlo po 2. světové válce na základě aplikace poznatků tzv. druhé vědecké revoluce, která je ve znamení rozvoje teorie relativity, kvantové teorie a molekulární biologie a začíná ve 20. letech 20. století. V 50. a 60. letech probíhá tzv. třetí průmyslová (technologická) revoluce – vědeckotechnická revoluce, která přinesla rozvoj syntetické chemie, komunikační techniky (radaru aj.), elektroniky (konstrukce elektronkových počítačů a objev tranzistorů), jaderné energie (spuštění reaktoru) a kosmonautiky (umělé družice Země). Od 70. let se uplatňuje čtvrtá průmyslová revoluce – tzv. revoluce informační. Tato je spojena s hledáním nových zdrojů energie (termojaderná syntéza, sluneční či geotermální energie), nových informačních technologií (na bázi vynálezu mikroprocesoru a rozvoje internetu), nových průmyslových biotechnologií (hybridonové technologie, genové inženýrství), nových metod zpracování surovin a materiálů (kryogenní technologie, vývoj supravodivých materiálů) atd. Jde o rozvoj tzv. špičkových technologií, založených na zprostředkování procesů probíhajících ve vnitřních strukturách hmoty. Technologické změny si vyžádaly změny např. v mezinárodním obchodě a dalších sférách, na to jsou napojeny změny hodnotové či politické. Nové podoby mezinárodního obchodu, finančního uspořádání a růst úlohy nadnárodních korporací souvisí s procesy koncentrace kapitálu i deregulace finančních toků (včetně nebezpečí finanční aj. krizi) atd.

Nejenom k analýze technologických rozměrů procesů globalizace je možné využít nestandardní instrumentarium inovační teorie dlouhých vln. **J. A. Schumpeter** poukazoval na **cyklický charakter technologického pokroku a inovační aktivity** podmiňující dlouhé vlny ekonomické aktivity čili dlouhodobé Kondratěvovy K-vlny. Na pozadí dlouhých vln ekonomického (či šířeji sociálně-ekonomického) vývoje někteří na globalizaci nahlíží jako na třetí etapu ve vývoji průmyslového kapitalismu – po předmonopolním a monopolním stádiu, s politickou nadstavbou v podobě tzv. ultraimperialismu.

Nejviditelnější úrovní je globalizace ekonomických aktivit, která propojuje výrobu a trhy různých zemí, a to prostřednictvím obchodu se zbožím a službami, pohybu kapitálu či informací a vzájemně provázané sítě vlastnictví a řízení nadnárodních společností. **Ekonomická globalizace** bývá mnohdy popisována ve smyslu globální ekonomické integrace na trzích produktů a služeb, kapitálu i práce. Obvykle je nazírána jako proces objektivní a kontinuální, za jehož základ lze považovat technologický pokrok, integrační procesy a liberalizaci. Zvrácení či zastavení je v podstatě nemožné, ale politická rozhodnutí mohou krátkodobě vést k odklonům.

Mezi nejvýznamnější **dopady** zde náleží: **1)** vytváření nové hierarchie světových měst, propojených aktivitami nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb; **2)** intenzifikace ekonomické provázanosti vyspělých zemí; **3)** nová prostorová dělba práce mezi vyspělými zeměmi světového jádra a nově industrializovanými zeměmi světové semiperiferie; **4)** prohlubující se izolace zemí světové periferie. Vedle nadnárodní organizace výroby a služeb došlo v posledních desetiletích k vytvoření nového mezinárodního finančního systému a oddělení reálné ekonomiky výroby a obchodu se zbožím a službami od symbolické ekonomiky finančních transakcí – tzv. **kasinové ekonomiky**. Vznikl pojem „financializace světa“ signalizující zvýšení váhy finančního sektoru ve světové ekonomice. Tím však roste nebezpečí vzniku tzv. bublin, vyvolaných spekulativními vzestupy akcií. Procesy ekonomické globalizace se za kapitalismu nejdříve rozvíjí ve sféře oběhu – ve finanční oblasti, v obchodu a dopravě (a proto je tam zatím nejvíce rozvinuta), teprve následně přichází do oblasti materiální výroby. Nejdále proces postoupil ve finančním světě, následuje energetika, zřejmý je postup globalizace u informačních a obchodních toků a nejpomaleji probíhá v segmentu trhů práce. Vedle pesimistických bojovníků proti negativům globalizace existují také skalní stoupenci. Např. mnozí liberálové vesměs pozitivní efekty připisují odstraňování překážek pohybu zboží a kapitálu, deregulacím a jiným aspektům soudobé globalizace.

Jedním z rysů **sociální globalizace** je formování nadnárodních sociálních prostorů. Komunikace informací v současnosti již přesahuje prostorovou a časovou dimenzi společností národních států a vznikají nadnárodní prostory. Globalizace bývá spojována s procesy tvorby **síťové společnosti**. Síťová organizace vztahů způsobuje, že vztahy a organizace se stávají nejen pružnějšími, ale také nestálějšími. Proměnlivost až těkavost působí na prostředí národních společností a na sociální prostory každodenního jednání. Často tak, že **rostoucí flexibilizace** vyvolává pocity nejistoty, nedůvěry a ohrožení budoucnosti (jevy tzv. rizikové společnosti). Tyto dopady zesilují pocity krize sociálních institucí a prohlubují deficit důvěry v sociálních vztazích (nedůvěra občanů k vládám, politikům, zaměstnavatelům, smluvním partnerům, odborníkům, médiím, reklamě). Mnozí varují před **globální nerovnováhou mezi prací a kapitálem**, která je již dlouhodoběji podstatně vychýlená k dominanci kapitálu, s řadou vážných konsekvencí. Dalším negativním rysem nadnárodních a globalizovaných prostorů je to, že nejenom propojují dříve relativně izolované skupiny a společnosti, nýbrž tyto v mnoha aspektech znovu rozděluje a segmentuje mezi sebou i uvnitř či napříč. Mezi závažné sociální důsledky patří nárůst sociálních nerovností, nezaměstnanosti, kriminality, terorismu, etnických konfliktů i degradace skutečné vzdělanosti či zrychlení rozkladu tradiční rodiny. Globalizaci doprovází řada negativních jevů v podobě polarizace společnosti, zániku středních vrstev, extrémní koncentraci moci v rukou korporací, úbytku moci jedince, proměn náboženství či nárůstu radikalismu.

Politická globalizace je často ztotožňována s **politickou globalizací kapitalismu**. Tato někdy bývá maskujícím označením pro vnucování našich hodnot, kultury, způsobu života a institucí jiným. Globalizace mění politickou tvář světa a politika se zároveň stává nástrojem prosazování či naopak pokusů blokovat globalizaci. V politické oblasti má globalizace řadu dalších rysů. Za klíčový je považován **pokles významu národních států**. Mnozí však nezpochybňují proměny rolí a fungování národních států, ale odmítají umělé urychlování a nesdílejí přehnané naděje ani kosmopolitní nadšení z nadnárodních institucí a mechanismů. Působí zde mnoho faktorů: zapojování do mezinárodní ekonomické a politické integrace, snahy regionů o větší samostatnost či nárůst moci nadnárodních korporací, kdy právě koncentrace moci zde bývá považována za rozhodující. Gigantické korporace přebírají role států, byznysmani jsou mocnější než politici a obchodní zájmy jsou alfou a omegou veškerého dění. Uloha vlády se postupně redukuje pouze na zajišťování veřejných služeb, infrastruktury, ochranu světového systému volného obchodu a nabízení výhod velkým investorům. Vzniká „mediální demokracie“, kdy o vítězích voleb rozhodují peníze. Roste **vliv reklamy, médií, manipulací a virtuálních světů** i náboženství. Dochází k poklesu významu a moci tradičních politických stran, nárůstu vlivu nejrozličnějších nátlakových skupin i fenoménu „politiky na ulici“; někteří hovoří o menším významu politiky jako takové. Objevují se tendence přechodu k tzv. postdemokracii, kdy silní aktéři často nemají žádnou politickou odpovědnost. Panují obavy, že přechodem moci do rukou tzv. **megakorporací** hrozí zánik „společenské smlouvy“ mezi státem a občanem.

Mnozí se protesty (Seattle 1999, Praha 2000 aj.) a někteří předpovídají konec tradičních politických struktur, kdy politickou scénu ovládne chaos a protest. Sílí význam tzv. **nové politiky a nových hnutí** s akcentem na decentralizaci i nové formy politického aktivismu včetně teatrálních antikapitalistických, resp. antiglobalizačních akcí. Myšlenky antiglobalizačních hnutí spoluformují např. americký radikální kritik **Avram Noam Chomsky** (*1928) či **Naomi Kleinová** (*1970). **Chomsky** kritizuje americkou zahraniční politiku (1969, 1999) i hromadné sdělovací prostředky za „výrobu souhlasu“ s agresí (1988). V roce 2005 označil hlavní proud intelektuálů za „dvorní pochlebovače“, kteří šíří názory vládců místo pravdy. **Kleinová** je kanadská žurnalistka a aktivistka, která se zaměřuje na odsudky velkých korporací (*Bez loga*, 2000). Kritizuje povahu konzumního kapitalismu, nadvládu korporací, ničení životního stylu či tyranii kultury značkových výrobků. Otázka, **kdo do budoucna ohlížá korporace**, se zde ukazuje být jako klíčová. Národní stát zde nemá, podle řady autorů, příliš velkou šanci, což vyvolává potřebu rozvoje nadnárodní politické integrace i regulačních rámců a mechanismů. Také zde však existují názory odlišné včetně volání po konzervativním obrození na levici a pravici či praktikách nového ekonomického nacionalismu.

4. Datování a etapizace globalizace

Rozpornosti globalizace i nerovnováhy mezi jejími rozměry se stávají zdrojem napětí mezi subjekty, základem pro rozdílná hodnocení globalizace i pro její různá **časové datování a odlišné etapizace**. Pokud je globalizace spojována primárně s politickou či kulturní nadstavbou (ve smyslu procesů **internacionalizace kultury a hodnot**), hovoří se o jejím počátku již v antice. Řecká kultura a římská vojenská a politická moc ovládly téměř celý tehdy známý civilizovaný svět. Vyskytují se i názory, že o určité globalizaci lze hovořit již od samotných počátků existence člověka, přetvářejícího svými aktivitami okolní svět. Globalizaci lze zasadit také do kontextu evropských civilizačních proměn od antiky přes křesťanství až k modernitě či postmodernitě. V kontextu aktuálních úvah o ztrátě vůdčího postavení Evropy v řadě aspektů i směřování integračních procesů či hledání sociálně-kulturní aj. identity bývají připomínány dřívější integrační (resp. globalizační) pokusy. První vycházel z Říma, probíhal za podpory řeckého živlu a týkal se části evropského prostoru, kdy integrace byla vázána především na vojenskou zdatnost a administrativní talent. Po rozvalu struktur západní části Římské říše novou integrační základnu vytváří římskokatolická církev. Křesťanství dalo Evropě společnou kulturní tvář, ale

procesy renesance a reformace přinesly konec dominantnímu postavení církve. Nová sekulární civilizační formace staví na postulátech lidských práv, včetně sekulární a utilitárně orientované morálky novověké Evropy. S vytvářením společenstev na etickém principu jsou však také spojovány nové meze integračních snah. Někteří soudobou Evropu spojenou v EU váží ke středověkým kořenům – dnes zahrnuje prakticky všechny tradiční katolické a protestantské země s přesahy na Balkán aj.

Pokud globalizaci vážeme na ekonomiku (jako procesy **internacionalizace** či **ekonomické integrace**), její počátek lze vztahovat k 16.–17. století, kdy vzniká globální koloniální systém. V 18. století dochází k první průmyslové revoluci, která podnítila modernizaci infrastruktury (železnice, silnice, průplavy) a výroby. Léta 1870–1913 byla charakteristická absencí omezení na pohyb zboží, kapitálu nebo pracovních sil, zásahy státu byly redukovány na minimum. V této fázi globalizace byla hlavním hráčem, určujícím pravidla světové ekonomiky, Velká Británie. V dalším období se ekonomická moc přesunula do USA, jejichž vliv výrazně vzrostl zejména po světových válkách a později po pádu reálného socialismu a celosvětovém triumfu kapitalismu v 90. letech.

Ekonomické teorie umožňují zobecnit konkrétní historický vývoj procesů ekonomické integrace na sled tří základních etap: **internacionalizace** (spojenou s rozvojem exportu a volného obchodu), **transnacionality** (spojenou zejména s vývozem kapitálu a přeshraničními investicemi) a etapu **vlastní soudobé globalizace** (spojenou s formováním celosvětových výrobních a informačních sítí). Pokud za základní ukazatel přijmeme podíl zahraničního obchodu na světové výrobě, lze současnou globalizaci chápat jako „druhou vlnu“ (maxima 16 % z roku 1880 bylo dosaženo po devadesátiletém „dolíku“, se světovými válkami a velkou krizí, v roce 1970), včetně aktuálních úvah o dalším možném „propadu“. Někteří zdůrazňují, že v posledních třech dekádách **globalizace akceleruje** a dostává se do kvalitativně nové fáze přinášející také efekty prohlubující klíčové problémy. Právě akcelerace je příčinou, proč teprve dnes jde o jedno z nejfrekventovanějších témat. Současná fáze je charakterizována **zostřujícími konflikty** mezi čtyřmi hlavními aktéry: nadnárodní společnosti; země, sklízějící z globalizace hlavní díl; světové instituce typu MMF či WTO a zaostávající země v opozici. Mnohdy zaznívá volání po kontrole či „zkrocení“ globalizace.

V analýze vývoje soudobých procesů globalizace ve světové ekonomice se lze setkat také s následujícím členěním: **První vlna** zahrnuje období 1870–1914, kdy počátek procesů vedoucích k dnešní podobě globalizace je vztahován cca k polovině 19. století a dochází k rychlému růstu globální ekonomiky, včetně prudké akcelerace udržitelného růstu. Následuje meziválečné období 1914–45 s řadou problémů, příklonem k nacionalismu a protekcionismu. **Druhá vlna** je datována 1954–80 a je charakterizována podporou mezinárodní ekonomické integrace (včetně vzniku organizací typu OSN, IMF, WB či GATT), odstraňováním meziválečných bariér, urychlením technologického pokroku, liberalizací mezinárodního obchodu (v rovině zemí i komodit) či rychlou poválečnou expanzí. Světová ekonomika zažila po 2. světové válce období prosperity, která nebyla univerzální – období je úspěšné pro vyspělé tržní ekonomiky ale nikoli pro tzv. rozvojové země.

Současná vlna (1980–2005) se liší novými trhy (bankovníctví, pojišťovnictví, doprava aj. s globálním propojením, globálními spotřebitelskými trhy s globálními značkami), novými nástroji (internet, mobilní telefony, sítě médií), novými aktéry (WTO, transnacionální korporace, sítě NGO, bloky typu EU, NAFTA, G7), novými pravidly a normami (s důrazem na tržní principy, deregulaci a privatizaci, globální konvence, široké přijímání demokracie i tzv. lidských práv s donucovacími mechanismy). Zdůrazňovány bývají dvě výrazné tendence pozorovatelné ve vývoji světové ekonomiky již více než 150 let, doprovázející procesy globalizace. První je spojována s **procesy koncentrace a centralizace výroby**, jádrem druhé je **proces transnacionalizace**. Mnozí připomínají **poslední vlnu rychlé globalizace od 80. let**, spojenou s pádem východního bloku a návratem k „laissez-faire“, včetně deregulace a liberalizace uvnitř EU (v oblastech zásobování elektřinou, plynem či bankovních služeb). Vše v zájmu a pod kontrolou velkých korporací – včetně další vlny slučování firem. Uvedené s sebou nese i volání po obnově ekonomického nacionalismu v duchu neomerkantilistického patriotismu, dnes především v podobě podpory národních firem a kapitálu.

Významné závěry přináší spojení globalizace s technologickými změnami a jejich následným vlivem na ekonomiku a společenskou nadstavbu. V **technologickém pohledu** (blízkém např. marxistickým přístupům) globalizace figuruje jako forma rozvoje výrobních sil, silně vázaná na nové komunikační a informační technologie. Proto se její počátky často vztahují k **80. letům 20. století**. Existuje i jiné datování, a to cca od **60. let 20. století**, kdy jsou vyzdvihovány aplikace nových technologií spojených se vzestupnou fází (40. a 50. léta) IV. dlouhé K-vlny, nastartované II.SV. O globalizaci vývoje mnozí hovoří právě již od 60.let, kdy společenské rozpory definitivně ztrácejí lokální charakter. Rozdílnosti plynou z toho, zda je nástup globalizace spojován s přínosy vědeckotechnické či tzv. informační revoluce. V 70. letech 20. století se všeobecně rozšiřuje kategorie globální problémy.

Existují taktéž **alternativní pohledy**, které kriticky glosují, že koncepce globalizace vznikla, když USA začaly být závislé na cizí ropě a plně se rozvinula po pádu sovětského impéria. V éře globalizace již není nutné s válečnými náklady složitě obsazovat cizí území a čerpat zdroje, ale stačí celému světu vnutit pravidla volného toku zboží a kapitálu a využívat pro vlastní bohatnutí počáteční výhodné technologické, mocenské, kulturní aj. pozice.

Objevují se názory podle kterých je globalizace mylně datována příliš brzy (antika, 19. století) či příliš pozdě. Podle kritického sociologa **J. Kellera** je možno odlišovat dvě fáze globalizace. **První** začíná po 2. světové válce a v 50.–60. letech probíhá v režii západních států, včetně tzv. rozvojové pomoci třetímu světu, kterou si Západ řešil vlastní problémy. Vyspělé země se orientují na vývoz zboží a dovoz surovin, což jim zajišťovalo vysokou zaměstnanost a umožnilo i financování sociálního státu. V zemích rozvojových přitom došlo k rozbití primární sociability (společenskosti založené na funkcích rodin, rodů či kmenů). **Druhá** fáze globalizace začíná po roce 1970 a v 70.–90. letech probíhá již pod taktovkou nadnárodních korporací, často i proti vlastním státům Západu. Znefunkčena je pod tlaky korporací ve vyspělých zemích taktéž druhotná sociabilita (založená na pojištění a pomoci mezi vzájemně sobě neznámými členy společnosti). Na sekundární sociabilitu a výtěžky sociálního státu nemohou dosáhnout ani země rozvojové a obdobný scénář probíhá v zemích bývalého východního bloku. Socialismem vytvořená druhotná sociabilita je rozbíjena a i zde pronikavě klesá kontrola státu nad ekonomikou země. Ekonomický vývoj působí proti sociálnímu státu, korporace praktikují přesuny výroby do třetích zemí (s nízkými mzdami), dožadují se dotací, daňových prázdin a dalších úlev – postupně soukromý zájem pohlcuje sektor veřejný. Vývoj ve druhé etapě dovoluje formulovat tři možné cesty směřování: **1)** návrat k etatistickému modelu; **2)** pokračující kolonizaci veřejného sektoru soukromým zájmem korporací a následnou „refeudalizaci“ společnosti s rostoucím vlivem mafiánských struktur; **3)** spojení těch, kdož sdílejí společnou nejistotu, spojenou s neoliberalní formou globalizace.

Podle těchto kritiků hrozí **kolonizace veřejného sektoru soukromými zájmy** (včetně soukromé policie či soudů apod.). Svět sice nedospěl k orwellovské hrozbě, že soukromí bude pohlceno veřejnou mocí, ale hrozí a již nastává pravý opak, kdy nadnárodní korporace přejímají režii nové fáze globalizace. Jedinec je vystavován stále větším celospolečenským tlakům a ohrožením, ale je stále více přesvědčován, že těmto musí čelit pouze vlastními silami, individuálně. Stát, jako zbytek veřejné moci, zůstává zárukou obrany proti těmto tlakům, včetně „diktování míry nejistoty“. Naznačené různé pohledy potvrzují, že **vnímání a hodnocení globalizace je mnohdy velmi odlišné**.

5. Vnímání a hodnocení globalizace

Důležitým znakem celkové globalizace je její silná **ambivalentnost**. Identický jev zde může být současně hodnocen pozitivně i negativně, a to i u téhož jedince či stejné sociální skupiny. Poukazováno bývá na **absenci obecného kritéria pro hodnocení procesů globalizace** a jejich mnohostranných dopadů. Diskutována jsou kritéria obecně humánní, pokroku aj. Nejednoznačnosti a rozpornosti se týkají mnoha aspektů včetně působení velkých korporací, role národních států, nadnárodních institucí či významu tržních mechanismů.

Jeden možný pohled, spojený s **neoliberalními výhledy na „šťastnou globalizaci“**, zdůrazňuje, že globalizace přináší především mnohá pozitiva (např. internet) a prospívá úplně všem. Pomáhá zmírňovat sociální rozdíly, vede k růstu životní úrovně a konzumu, zvyšuje možnosti využití komparativních výhod, úspor z rozsahu či specializace, **odstraňuje bariéry a regulace**, vede k **vyšší mobilitě** výrobních faktorů či **větší svobodě** nejenom v přístupu k informacím. Díky globalizaci dochází ke zpružnění trhů práce a mnohé pozitivní efekty přináší **větší konkurenceschopnost**. Tržní mechanismy úspěšně řeší problémy ekologické, sociální, demografické aj. Bývají používány příklady o globalizaci jako nejlepším „trenéroví“, dopingu či nejlepší sociální politice. O přínosech uvažuje švédský liberální autor **J. Norberg** (*Obrana globálního kapitalismu*, 2001). Moderní nesamozřejmou prosperitu nespojuje s geografickou polohou, klimatem či přírodními zdroji, ale s recepty v duchu A. Smitha. Zdrojem bohatství je zde dělba práce a směna, naopak překážky kladené dobrovolným lidským aktivitám bohatství ničí. Nebývalé prosperity je dosaženo vlivem integrace do světových trhů založené na volném pohybu výrobků, služeb, faktorů, informací, osob. Obdobné procesy probíhaly i ve druhé polovině 19. století, dnes jsou označovány termínem globalizace.

Standardní přístupy často operují s tím, že **redukce bariér mezinárodní směny**, rostoucí otevřenost obchodu, posilování konkurenceschopnosti a vyšší flexibilita vedou k růstu životní úrovně. Důležitá pozitivní funkce je spojována s rozvojem volného obchodu a přílivem zahraničního kapitálu do méně vyvinutých oblastí a zemí. Nadnárodní korporace přinášejí potřebný kapitál i manažerské znalosti a dovednosti, profesionální a etické procedury, západní standardy a dodávají, resp. pomáhají vychovávat průmyslové aj. vůdce. Také mezinárodní finanční organizace (IMF či WB) přispívají k ekonomické a sociální rovnováze. Globalizace má přinášet harmonizaci ekonomických cyklů s řadou výhod.

Americký žurnalista **T. L. Friedman** (*Svět je placatý: krátká historie 21. století*, 2006) konstatuje vznik **nového propojeného světa netušených možností**. Použít je příklad o „placatosti světa“, který je stále více propojován (zejména **internetem**). Téměř každý může vykonávat kdekoli prakticky libovolnou práci a stále více lidí tak dostává šanci. Také u nás lze potkat „kyberbyznysmany“ pracující i řídící firmy z domova nebo kavárny s internetovým připojením. Mizí bariéry pohybu zboží i informací, rostou závislosti oblastí a zemí (kterým se již nevyplatí spolu válčit) a rozvojový svět přestává být pouhým zdrojem levné rutinní práce. První éra globalizace odstartovaly velké zámořské objevy a těžily z ní velké státy. Druhá éra (po roce 1800) zmenšila svět díky železnicím a telegrafu s profity pro nadnárodní společnosti. „Třetí globalizace“ probíhá po roce 2000 ve znamení

jedinců, kteří s ní hýbou a současně z ní těží a všestranně profitují. Za brzdu vývoje je označována uzavřenost a korupce. Problémy chudoby či teroristických sítí zde řeší ještě větší otevřenost a ještě více globalizace.

Kritické přístupy naopak zdůrazňují **negativní stránky globalizace**. Připomínají **globální problémy** včetně silících ekologických ohrožení, chudobu a růst nerovnoměrností rozdělení bohatství či převahu globálního trhu nad politickou regulací. Připomínány bývají i negativní dopady globalizace a flexibilizace **na trhy práce**. Dochází k rozšiřování tzv. pracující chudoby, částečných pracovních úvazků, tlaku na snižování mezd a sociálních standardů, na vyšší flexibilitu, slábne role odborů. Oslabuje se vztah mezi růstem HDP a tvorbou nových pracovních míst (růst bez zaměstnanosti, podzaměstnanost), nově vznikající místa často nemají „slušné pracovní podmínky“ atd. K zásadním změnám na trzích práce náleží marginalizace výrobního faktoru práce, kdy ekonomiky jsou schopné dosahovat vysokého růstu i při vysoké nezaměstnanosti. Soudobý globální ekonomický systém bývá mnohými obecně považován za **asymetrický**, značně **nestabilní** a neefektivní.

Nestability jsou spojovány se základy mezinárodních finančních trhů (např. s relativní imunitou věřitelů vytvářející problémy tzv. morálního hazardu). Asymetrie plynou taktéž z odlišného významu národních měn s výhodami zemí bohatých, silných a v centru. Obtížné předvídatelná rizika přináší pohyby spekulativního a rizikového kapitálu s možností vzniku finančních (bankovních a měnových) krizí. Další oblastí globálních nerovnováh je **světový obchod**. Jedni příčiny nestabilit, včetně obrovských deficitů USA, spojují s globalizací, politikami či zbrojením. Upozorňují na postavení USA jako jediného globálního hegemonu, který si může dovolit obrovské deficity, slabý dolar či výhodné nastavování úrokových sazeb. Jiní kriticky poukazují na politiku čínské centrální banky s nízkým kurzem měny či na propady čínské burzy. Jako zastaralé jsou odmítány poučky, že k výhodám tzv. rozvíjejících se trhů patří jejich nízká korelace s trhy vyspělými. Poklesy akcií např. v Číně vyvolávají celosvětovou paniku a míra rizika, které již nelze diverzifikovat, roste.

Globalizace je spojena s **prohlubováním rozdílů v příjmech uvnitř ekonomik i mezi státy a regiony**. Nestabilní světová ekonomika a neomezený pohyb zboží a kapitálu **znemožňují vládám stabilizovat národní ekonomiky** (např. bojovat proti nezaměstnanosti či inflaci). Přitom provázanost světa zvětšuje nebezpečí rychlého přenosu krizí ze vzniklých ohnisek do dalších zemí i po celém světě. Podle některých se prokazuje, že na žádných trzích nejsou splněny podmínky pro jejich dokonalé fungování. Trhy mají řadu prostředků jak ovlivnit a formovat poptávku a jejich informace jsou poplatné nedokonalému poznání. Nezřídka vedou k řadě obtíží a nerovnováh, kdy se odchylky a nerovnováhy hromadí. Mnozí se dnes upínají k víře, že tam kde selhala politika, tam dříve či později musí zvítězit věda. Také věda je stále více globální disciplínou, nerozlišující hranice ani náboženství (a její výsledky by měly být majetkem celého lidstva). Na druhé straně lze ale kriticky poukázat na závažné problémy a rizika spojená s moderními technikami a technologiemi či dalšími výdobytky moderního vědeckého poznání. Mnozí upozorňují, že užitek z nových technologií má své hranice a také, že novými objevy a jejich aplikacemi nelze nahradit lidské hodnoty.

Objevují se různé a často i značně kontroverzní pokusy formulovat možné „scénáře“ **vývoje globalizace** např. v kontextu politických ideologií či světových náboženství. Oblíbené jsou úvahy o nutnosti změny paradigmatu, modernizaci či soudobé **krizi velkých ideologií**. Ty jsou považovány za „vyprázdněné“ a **zaskočené globalizací**. Podle některých se liberalismus nevymanil z pastí tzv. newtonovského paradigmatu, sociáldemokratismus prožívá krizi „třetích cest“, konzervatismus nepřekonal rozpor mezi neoliberalními ekonomickými postuláty a konzervativní politikou, někde je na vzestupu nacionalismus. Komunismus a radikální socialismus se nevzpamatoval z pádu sovětského bloku a omezuje se na kritiku globalizace, naděje na nový systém s novými hodnotami nenaplnili ani „zelení“.

Tzv. **neokonzervativní scénáře** jsou často spojovány s dalšími mixy ekonomického liberalismu a neokonzervativních hodnot, někdy včetně nacionálních, technokratických či nedemokratických aspektů. Dále s pokračujícím atakem na odbourání sociálního státu s jeho nahrazením státem represivním (včetně omezování svobod ve jménu boje proti terorismu), růstem polarizace (nejen Sever versus Jih, s nárůstem radikalismu a fundamentalismu) a prohlubováním sociálních problémů (nezaměstnanost, diferenciace, chudoba). Někteří predikují růst náboženské nenávisti s možností civilizačního konfliktu křesťanského a islámského světa či ekonomické a vojenské spory o zdroje (ropa, pitná voda). Pokračuje zde oslabování role OSN, hegemonistické postavení USA a také flexibilních koalic (s možností koalic proti USA – např. Rusko, Čína, Indie) a silící problémy EU včetně možného rozpadu. Na druhé straně se rozšiřuje okruh konzervativních a neokonzervativních témat. Připomínána bývá nutnost soustředit pozornost EU především na „ekonomickou výzvu globalizace, ekologickou výzvu klimatických změn a na morální a bezpečnostní výzvu globální chudoby“ (předseda britských konzervativců **D. W. D. Cameron**).

Optimistické jsou obvykle **scénáře liberální**. Někteří spatřují velkou naději v **nové „společnosti znalostí“** – se znalostmi jako základním výrobním faktorem. Vzroste úloha nevládních (NGO) aj. organizací, které přebírají úkoly i odpovědnost státu, významnou roli mají hrát penzijní fondy (tzv. kapitalismus bez kapitalistů). Stát bude zachován a bude plnit legitimační funkce. Zesílí význam individuální charity, nedostatek pracovních míst bude řešen úzkou specializací, rozvíjet se bude tzv. čtvrtý sektor. Rozvojové země budou těžit z přesunu průmyslu z rozvinutých zemí. Převládnu liberální postoje, včetně multikulturalismu, multietnicity a světoobčanství. S reformami shora je spojován **reformistický tzv. liberálně-sociálnědemokratický scénář**. Polarizace na chudé a

bohaté i tlak na přírodní zdroje činí současný model globalizace neudržitelným. Za důležitou je považována reforma OSN (kdy roste potřeba organizace dohlížející na aplikace mezinárodního práva), zajištění globálních veřejných služeb i regulace finančních toků. Posíleny budou role dalších mezinárodních organizací se zavedením globálně platných sociálních aj. standardů. Za ideál je zde mnohdy považována etická či sociální a ekologická tržní ekonomika.

Často se v modernizovaných podobách objevují koncepce **tzv. třetích cest**, zejména v souvislosti se sociálními demokraciemi. Toto označení je používáno různě, s nejednotnou interpretací. Někdy značí systém, který na tržně-konkurenčních základech, při zachování liberální demokracie, kombinuje výhody kapitalismu i socialismu. Blízké jsou koncepce transformace kapitalismu či úvahy o tzv. středních cestách vyhýbajících se krajnostem neřízeného kapitalismu i centrálního plánování. „Třetí cesta“ taktéž označuje dominující ideologii, resp. teorii i praxi západních zemí (včetně sociálního státu na keynesovských principech) po II. SV cca do nástupu neokonzervativní pravice. Jiní však všechny „třetí cesty“ považují za skrytá označení pro cestu „druhou“ – pro socialismus.

Politiky moderních tzv. třetích cest (amerických „nových demokratů“ či „nových labouristů“ v Británii) čerpají z různých ideových zdrojů. Jako **témata příznačná pro moderní tzv. třetí cesty** bývají uváděna: Přesvědčení, že socialismus, minimálně v podobě spojované se státními zásahy shora, je mrtev. S tím koresponduje celkové přijetí globalizace (včetně akceptování jejího neoliberalního rámce) a názor, že kapitalismus se definitivně transformoval ve „znalostní ekonomiku“. Dále je, na rozdíl od neoliberalismu, uznávána důležitá role státu – ekonomická i sociální (nebo je alespoň deklarována). Jde tak o varianty liberálního komunitarismu s aspekty v podobě tzv. **nového individualismu** (volajícím po rovnováze mezi právy a podnikavostí na straně jedné a povinnostmi a odpovědností vůči společnosti na straně druhé). Důležitým rysem politiky je taktéž opuštění socialistického rovnostářství, včetně osvojení si liberálních idejí rovnosti příležitostí a meritokracie. Čelný ideolog „moderní třetí cesty“ **A. Giddens** zde dává přednost termínu „**nový egalitarismus**“ (mající zajistit sociální spravedlnost na globální úrovni). Pro někoho jde o dokumentaci zpochybňování socialistického charakteru moderních sociálních demokracií a jejich stále těsnějšího příklonu k liberalismu, resp. neoliberalismu. Jiní ale z důsledně liberálních pozic všechny formy komunitarismu kritizují. Poukazují na to, že lidská podstata není jednoznačně konstituována příslušnou pospolitostí a ostře odmítají i „univerzalitu“ spravedlnosti či primát „dobra“.

Stoupenenci **radikální socialistických řešení**, včetně zelených, někdy spoléhají na **světovou revoluci** jako nestandardní řešení prohlubujících se rozporů a problémů. Tyto již nelze řešit v rámci tržně-kapitalistických mantinelů. Predikována bývají různá povstání marginalizovaných s možností reakce elit v podobě přenesení konfliktu na nacionalistickou, případně na náboženskou platformu (ve smyslu hledání společného nepřítele). Jiní se obávají nezvladatelného chaosu včetně možnosti 3. světové války. Voláno je po změně a reorientaci hodnot. Celý systém se může transformovat také sdola, a to včetně proměn samotných lidí. „Nový člověk“ přestane toužit po materiálních statcích („být“ bude mít přednost před „mít“). Zdroje z vojenské výroby budou převedeny do ekologické či sociální sféry. Vyspělé země zesílí pomoc rozvojovým. Na všech úrovních rozhodování nastoupí jiné cíle než maximální peněžní zisk (sociální a ekologické priority). Hlavní ekonomické problémy budou vyřešeny za pomoci rozvoje nových technologií. Člověk bude osvobozen od ekonomických starostí a klíčovými se stanou např. otázky využití volného času. Systém bude decentralizovaný, včetně rozšíření **samosprávy** ve všech oblastech. Globální problémy bude řešit „globální rada moudrých“. Na druhé straně jsou ale časté také **katastrofické scénáře** operující s ekologickou katastrofou, válkami, terorismem, ohrožením z vesmíru či technologickým experimentováním s člověkem.

6. Perspektivy globalizace

Procesy globalizace v 90. letech 20. století byly mnohdy spojovány, zejména v USA, s konceptem tzv. **nové ekonomiky**. Dodnes zůstává otevřené její přesnější vymezení. Označovala (či označuje) současnou etapu vývoje vyspělých zemí s **klíčovými místem informačních a komunikačních technologií, s důrazem na rostoucí kapitálové trhy a rozvoj nových forem obchodování**. S touto bývá spojován i důraz na deregulaci, privatizaci státních podniků, omezení monopolů, uvolnění regulace kapitálových toků, další liberalizaci zahraničního obchodu (prvků známých jako tzv. Washingtonský konsensus). Postoje k tomuto fenoménu byly různé – od absolutizace po ignorování změn. S uvedeným souvisí volání po tzv. **nové ekonomii**, o jejích pravidlech diktovaných globální tržní soutěží, technologickým pokrokem a internetem – zásadách, které musí respektovat každý, kdo chce být úspěšný a konkurenceschopný. Někteří (např. **V. Klaus**) sice nezpochybňují užitečnost počítačů a informačních technologií, ale upozorňují, že tyto **nemění podstatu ekonomických zákonů**. Nejsou přelomem, ale plynulou inovací, a nezasluhují speciální pozornost; neexistuje ani ucelená koncepce, kdy také nejde ani o žádnou „novou“ ekonomii, což je termín pouze publicisticko-novinářský. V mnoha ohledech bublina tzv. nové ekonomiky již splaskla a vývoj zrelativizoval její mytologii. Nedošlo k naplnění scénářů přehnaně optimistických, ale ani pesimistických. Určité paralely s módní vlnou termínů globalizace či tzv. nové ekonomiky (taktéž někdy ve smyslu nové fáze globalizace) lze konstatovat u tzv. **znalostní společnosti a**

ekonomiky. Vyskytují se ovšem taktéž hodnocení daleko více vyzdvihující rozhodující přínos tzv. nové ekonomiky z hlediska další globalizace světového hospodářství. Tato zde bývá spojována s termíny global (globální), knowledge (znalostní) či network economy (uspořádání do síťových struktur v kontrastu s hierarchickým uspořádáním ekonomiky „staré“).

Napětí mezi různými úrovněmi globalizace je spojeno (vedle pozitivních důsledků) s řadou negativních momentů a protitendencí, kdy mnohé rozpory nejsou, podle některých autorů, dlouhodobě udržitelné. Současná fáze globalizace se ukazuje jako nestabilní, což otevírá diskuze o jejích proměnách, regulacích či zpomalení i zastavení. V současnosti se některým zdá, že negativa začínají převažovat nad pozitivy a **proces globalizace se zpomaluje**. Obrat nastal kolem roku 2000 ve spojení s cyklickým poklesem ekonomické aktivity v USA a následně i dalších vyspělých zemích (např. ve Francii a Japonsku. Vlivem recese 2001 mezinárodní obchod stagnoval, v letech 2002 a 2003 se pomalu vzpamatoval, i když zaznamenával menší míry růstu než před rokem 2000. Horší vývoj vykazovaly přímé zahraniční investice aj. Největším příjemcem (dovozcem) kapitálu byly v roce 2004 USA, dále Velká Británie a třetí místo patřilo Číně; největším vývozcem kapitálu byly USA, Velká Británie a Lucembursko. Stagnace mezinárodního obchodu a pokles přímých zahraničních investic nejsou jediným signálem současných obtíží. Připomenout možno problémy s ratifikací Smlouvy o ústavě pro Evropu – občané Francie a Nizozemska se v referendech (2005) vyslovili proti přijetí. Pro překonání krize se objevují návrhy (např. ve Francii) na zkrácenou verzi „miniústavy“, kterou by ratifikoval pouze parlament nebo na opakování referend, dokud by nepřinesla „správný“ výsledek. Tlak na oživení projektu vyvíjí Německo, Velká Británie je tradičně mnohem skeptičtější. Neúspěch přinesla jednání o liberalizaci mezinárodního obchodu v rámci WTO a důležitý byl předchozí kolaps Mnohostranné dohody o investicích (MAI na půdě OECD v roce 1998). Významnou překážkou mnoha dohod jsou stále např. otázky spojené se zemědělským obchodem.

Vzniklé problémy naznačují **nestabilitu současných etap globalizace**, která je náchylná ke krizovým jevům. Podle nestandardního instrumentaria inovačních dlouhých K-vln může jít o problémy konce IV.vlny a přípravě náběhu V.K-vlny včetně tzv. **formační krizi rodící se rané globální občanské společnosti**. Tyto krize jsou vázány na dobíhání dlouhodobé deprese v rámci dlouhé K-vlny. Naopak s dobíháním dlouhodobé expanze (s horním bodem obratu dlouhé vlny) jsou spojovány tzv. **krize otevírací**. Upozornit je zde však nutné na problematičnost spojování politických aj. událostí s původně ekonomickými cykly i úskalí mechanických a zavádějících interpretací. Současná „krize globalizace“ však není pouze ohrožením a rizikem, ale přináší také **naděje a šanci na provedení určitých korekcí** v procesech globalizace. Tyto by mohly potlačit narůstající negativní důsledky a umožnit větší prosazení pozitivních stránek. Jakými směry a cestami se mají, či vůbec budou, případné korekce ubírat (odklon od globalizace, prosazení jiných forem, pouze dílčí úpravy stávajících mechanismů aj.), se jistě stane obsahem širokých (a opět velmi rozporných) diskuzí.

A to včetně různorodých úvah o **perspektivách a směřování integrující se Evropy**. Jsou hledány příčiny zaostávání Evropy za USA – v HDP na obyvatele, v investicích do výzkumu či u zaměstnanosti. Poukazuje se na nepříznivý demografický vývoj, narůstání problémů s migrací, nízkou flexibilitu, neřešené strukturální problémy či byrokratický charakter EU. Sociální či ekologický rozměr Evropy bývá považován za přítěž a brzdu v globální soutěži. Objevují se i poukazy na nedostatek energetických surovin, ještě citelnější než v USA. Na druhé straně jsou však naopak evropské tradice vyzdvihovány, a to také v sociálních oblastech, politice či institucionálním uspořádání. USA zde pro všechny nepředstavují žádoucí vzor, který by měla Evropa ve všem následovat či dokonce „předehnat“. Ideálem nemá být „růst pro růst“, resp. růst HDP vedoucí pouze k dalšímu bohatnutí privilegovaných a rozevírání sociálních rozdílů.

Američan **J. Rifkin** analyzuje dopady vědeckých a technologických změn na společnost. Rozvíjí „zelená“ témata či analyzuje dopady globalizace na kulturní identitu. V práci *Evropský sen: jak evropská vize budoucnosti potichu zastíňuje Americký sen* (2004) srovnává dvě společenské vize – dozrívající „americký sen“ a rodící se „evropský sen“, pramenící z nové evropské integrace. Konfrontuje odlišná pojetí svobody i sociálních jistot a kriticky hodnotí perspektivu USA. Francouzský historik a politolog **E. Todd** zkoumá vzestupy a pády civilizací a kultur v průběhu tisíciletí; předpověděl rozpad sovětské sféry vlivu (1976). V práci *Po impériu: esej o rozpadu amerického systému* (2002) označuje za velkou nesnáz světa právě USA a jejich slabost, resp. slabiny. Na počátku 21. století již USA nemohou žít z vlastní produkce a pro zvýšení svých výdajů potřebují příliv vnějšího kapitálu. Staly se ekonomicky závislou supervelmocí, která je přitom politicky nepotřebná v důsledku vzdělávací, demografické a demokratické stabilizace světa. Konstatuje netolerantnost USA a ústup přitažlivosti amerického univerzalizmu po pádu socialistického bloku.

Jiní jsou přesvědčeni o **hegemonním poslání USA** a jejich převaze technologické, vojenské, politické i přitažlivosti kultury a životního stylu. Geostrategické úvahy v této oblasti rozvíjí politolog **Z. K.Brzezinski** (*Velká šachovnice: k čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*, 1997). V práci *Volba: globální nadvláda nebo globální vládnutí* (2004) nastoluje dilema soudobé Ameriky – zda bude usilovat o dominanci nad ostatním světem, nebo se ho pokusí vést. Analyzuje pět dilemat: národní bezpečnost, nový globální pořádek, řízení globálních aktivit, globalizaci a hegemonní demokracii. O výzvách, před kterými stojí dnešní USA i ostatní vyspělé země, hovoří americký politik a ekonom **R. B. Reich** (*Dílo národů: příprava na kapitalismus 21. století*, 1991). Zdůrazňuje propojenost dnešních ekonomik a společností, které prospívá především tvůrčím pracovníkům

(tzv. symboličtí anylitikové). Navrhuje reformní opatření, aby nenarůstala propast mezi těmito pracovníky a zbytkem populace (nekvalifikované síly, zaměstnanci služeb v konkurenčním tlaku nízkých mezd v rozvojovém světě apod.). Další významné směry úvah reprezentují koncepce poukazující na to, že **centrum vývoje přechází či již přešlo do Asie**, s důrazem na vývoj v Číně, Rusku či Indii aj. Americký futurolog a prognostik **J. Naishitt** (*Asijské megatrendy*, 1996) konstatuje: „Mým poselstvím pro 21. století je jedno slovo – Asie“.

V **Evropě** je diskutováno směřování, řiditelnost, ale i smysluplnost nastartovaných integračních procesů, které se již někdy pohybují samospádem. Oficiální dokumenty operují s tím, že půlstoletí integrace (50. výročí Římských smluv v roce 2007) zajistilo stabilitu, demokracii a mír mezi členskými zeměmi. Tento vývoj není považován za samozřejmý, ale za přímý důsledek integračních procesů, které se nesmí zastavit. Zdůrazňována jsou specifika EU v podobě rovnosti zemí a „průhlednost“ všech aktivit. Propagovány jsou taktéž hodnoty v podobě lidské důstojnosti, svobody, tolerance a solidarity. Důraz je v dokumentech a vystoupeních kladen na sociální a ekologický rozměr sjednocené Evropy.

Proti oficiálnímu pojetí, které mnohdy nepřipouští vůbec žádné výhrady, vystupují kritiky z pravé i levé části ekonomického a politického spektra. Mnozí postrádají jednotící vizi celého projektu EU a hovoří o krizi identity. Také upozorňují na iluzornost vnucování „evropských hodnot“ a kořenů i negativní dopady glorifikace ideje evropanství. Europeismus je někdy považován za náhražkovou ideologii, která však sama sebe stylizuje do pouhého politicky korektního uvažování (**V. Klaus**). Kritizována bývá přílišná byrokratizace a přeregulovanost i umělé urychlování rozpadu národních států s důsledky pro silící odpor proti EU a nárůst prvků nacionalismu. Mnozí vystupují proti centralizaci EU s návrhy na decentralizaci v nejrůznějších podobách. Např. někteří liberálové připomínají právo na secesi – možnost sebeurčení, na právo svobodných lidí volit si svobodně svou vládu. Krajní interpretace toto právo dovádí až k jedinci, kdy každý je „sám sobě státem“, s konkurencí různých jurisdikcí apod. Jiní ale naopak příslušnost k tzv. evropskému hlavnímu proudu považují za jedinou myslitelnou a za automaticky výhodnou pro každého. Úvahy o tzv. vícerychlostní Evropě označují za deklaraci protievropských a protiintegračních postojů. Další ale hovoří o přínosnosti flexibilního uspořádání Evropy, kde by si každý stát volil míru zapojení do společných politik.

Tzv. eurooptimisté věří, že stále těsnější ekonomickou integraci bude následovat (resp. jí připravovat půdu) sjednocování politické. Toto je někdy chápáno jako naprostá politická unifikace, kdy se evropská federace bude snažit napodobovat Spojené státy americké. Ne všichni jsou ale přesvědčeni, že těsnější integrace a unifikace snižuje nebezpečí ozbrojených a válečných konfliktů či občanských nepokojů a válek. Nakonec i v USA, kde jediný stát vznikl v nepoměrně příznivějších podmínkách (homogennější a jednodušší společnost, společný jazyk, blízká kultura a zájmy), muselo být „konečné“ řešení spojeno až s občanskou válkou mezi **federalisty** a **konfederalisty**.

Spory se vedou o sociální model. Jedni sní o tom, že sjednocená Evropa bude sociálnější (či socialističtější) než dnes, že nadnárodní společnosti budou zkroceny a Evropa nebude realizovat imperiální politiku. Jiní připomínají, že situace je dnes kvalitativně odlišná od podmínek po 2. světové válce (včetně absence tlaku tehdejšího socialistického bloku). Varují, že předobrazem budoucího uspořádání jsou noví členové EU. Sociální práva, jistoty a vymoženosti „starých“ tedy budou odbourávány a nikoli přenášeny a rozvíjeny. Oficiální představitelé hovoří o plné konkurenceschopnosti **Evropského sociálního modelu**. Na druhé straně připomínají jeho nezbytné **modernizace a nutné reformy**. Zaznívají názory, že tento model nepodléhá globalizaci a jeho problémy jsou spojovány s vnitřní dynamikou Evropy, která není nikomu vnucována (**V. Špišla**). Mezi priority náleží také ekonomická i politická otázka demografická (natalita a demografické stárnutí Evropy), která se má stát součástí všech politik EU. Důraz je kladen na mobilitu pracovních sil, na odstraňování diskriminací atd.

Velkým tématem je **společná měna**. Někteří však nesdílejí ani víru v „objektivní nutnost“ a samozřejmou výhodnost přechodu na **euro**, které je někdy nahlíženo jako v první řadě projekt politický. Další varují před redukcí otázek převzetí eura pouze na plnění maastrichtských kritérií, případně na reálnou konvergenci. Upozorňují na nutnost diskuzí a všestranné přípravy fungování ČR v eurozóně. U řady různorodých ekonomů panuje skepse ohledně perspektiv a směřování evropské ekonomické a měnové unifikace. A to na vzdory optimismu oficiálních dokumentů i ekonomů „hlavních proudů“, kteří argumentují větší stabilitou ekonomiky po přijetí společné měny a dalšími výhodami. Stabilita by se měla týkat např. zpracovatelského průmyslu, který je velmi závislý na eurozóně a měla by být zájmem podnikatelských vrstev i odborů. Existují však odlišné a kritické pohledy. Predikováno je také **narůstání problémů** evropské bezpečnosti či vojenské a zahraniční politiky atd. Vyzdvihována je nezbytnost řešení klíčových problémů – např. energetické bezpečnosti, zabezpečení stárnoucí populace či reformy penzijních systémů. Za prioritu jsou pokládány investice do všech forem vzdělávání a tvorba prostředí k rychlým technologickým inovacím. Důležitá je také ochrana a péče o životní prostředí v širším smyslu. Mnozí však poukazují, že Evropané (alespoň v její západní části) již nikdy nebudou mít tak snadný život jako měli v řadě období po II.SV.

V oblasti ekonomických teorií se stále naprostá většina standardních, ale také alternativních přístupů dosud omezuje na předglobalizační modely, přístupy, schémata i myšlenkové stereotypy. **Na skutečnou politickou ekonomii globalizace, stejně jako na skutečnou novou ekonomiku (praxi) a ekonomii (teorii) se stále ještě čeká.**

Literatura:

- Breinek, P.: Procesy globalizace ve světové ekonomice. *Politická ekonomie*, 2005, č. 6.
- Brzezinski, Z.: *Velká šachovnice: k čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha, Mladá fronta 1999.
- Brzezinski, Z.: *Volba: globální nadvláda nebo globální vládnutí*. Praha, Mladá fronta 2004.
- Cílek, V.: Kam směřuje poloostrov Evropa. *Respekt*, 2007, č. 14.
- Dušková, I., Džbáňková, Z.: *Etické aspekty institucionálních změn (vybrané problémy)*. Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2005.
- Formánek, M.: Jak růst zisků bohatých „zvedá všechny loďky v přístavu“. *Haló noviny*, 5. 4. 2007.
- Fukuyama, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha, Rybka Publishers 2002.
- Gibson, R. (ed.): *Nový obraz budoucnosti*. Praha, Management Press 2000.
- Hámpel, M.: *Vyčerpání zdrojů. Skvěle prodejný mýtus*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2004.
- Heczko, S.: *Nástin interdisciplinární analýzy cyklického vývoje tržních ekonomik*. Doktorská disertační práce. Praha, FNH VŠE v Praze 2003. <http://levko.nazory.cz>.
- Heczko, S.: Globalizace, hospodářské cykly a metodologie vědy. *Marathon*, 2004, č. 5. Helísek, M.: *Měnové krize (empirie a teorie)*. Praha, Professional Publishing 2004.
- Heywood, A.: *Politické ideologie*. Praha, Victoria Publishing 1994.
- Heywood, A.: *Politologie*. Praha, Eurolex Bohemia 2004.
- Huntington, S. P.: *Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha, Rybka Publishers 2001.
- Janáček, K.: Co zbylo z nové ekonomiky? *Politická ekonomie*, 2002, č. 2.
- Keller, J.: *Šok z prosperity aneb politické systémy v rozpacích*. Praha, Český spisovatel 1996.
- Keller, J.: *Až na dno blahobytu*. Praha, Earth Save 2005.
- Keller, J.: *Teorie modernizace*. Praha, Slon 2007.
- Kleinová, N.: *Bez loga*. Praha, Argo 2005.
- Krejčí, J.: Účastí na integraci Evropy děláme něco historického – v tom je její síla, ale i úskalí. *Trend*, 2007, č. 3.
- Machovec, M.: *Smysl lidské existence*. Praha, Akropolis 2002.
- Marxismus I–III. díl. Vybrané texty Karla Marxe, Bedřicha Engelse, Vladimíra Iljiče Lenina* (zpracoval Formánek, M.). Praha, Orego 2004.
- Mederly, P., Topercer, J., Nováček, P.: *Indikátory kvality života a udržitelného rozvoje. Kvantitativní, vícerozměrný a variantní přístup*. Praha, UK FSV CESES 2004.
- Mežřícký, V. (ed.): *Globalizace*. Praha, Portál 2003.
- Mishan, J. E.: *Spor o ekonomický růst*. Praha, Slon 1994.
- Mlčoch, L.: *Globalizace jako výzva* [on-line]. 13.9.2000. <http://globalizace.ecn.cz>.
- Naisbitt, J., Aburdenová, P.: *Megatrendy 2000*. Bratislava, Bradlo 1992.
- Prorok, V., Lisa, A.: *Politologie*. Dobrá Voda, Aleš Čeněk 2003.
- Rifkin, J.: *Evropský sen. Jak evropská vize budoucnosti potichu zastihuje Americký sen*. Praha, Evropský literární klub 2005.
- Schumacher, E. F.: *Malé je milé (aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem)*. Brno, Doplněk 2000.
- Sirůček, P.: Standardní a nestandardní přístupy k ekonomickým cyklům (vybrané problémy). *Politická ekonomie*, 2001, č. 1.
- Sirůček, P.: Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000–2010. *Marathon*, 2004, č. 5. Sirůček, P.: Teorie inovací J.A.Schumpetera a její rozpracování F.Valentou. *Ekonomie a Management*, 2005, č. 3.
- Sirůček, P.: „Dilema“ ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti. *Marathon*, 2006, č. 2.
- Sirůček, P.: Inovační přístup k dlouhým vlnám. *Ekonomický časopis (SAV Bratislava)*, 2007, č. 1.
- Sirůček, P., Džbáňková, Z.: Racionalita a etická dimenze v ekonomických teoriích (vybrané problémy). *Ekonomie a Management*, 2006, č. 3.
- Sirůček, P., Heczko, S.: Globalizace – vybrané teoretické aspekty. *Ekonomie a Management*, 2006, č. 4.
- Sirůček, P., Heczko, S.: Socialismus ve světle globalizace. *Alternativy*, prosinec 2006, č. 26.
- Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj–současnost–výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007.
- Stehlík, J.: *Budoucnost lidského společenství*. Praha, Karolinum – Univerzita Karlova v Praze 2000.
- Stiglitz, J. E.: *Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha, Prostor 2003.
- Švihlíková, I.: *Politické aspekty globalizace*. Doktorská disertační práce. Praha, FMV VŠE v Praze 2006.
- Todd, E.: *Po impériu. Esej o rozpadu amerického systému*. Brno, Computer Press 2004.
- Toffler, A., Tofflerová, H.: *Válka a antiválka. Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*. Praha, Argo a Dokořán 2002.

Zeman, J.: *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci 2002.

The Influences of Social Capital on Lifelong Learning

Patrik Kajzar, Martina Kozubková

Abstract

Capital is an important determinant of prosperity. Investment in people's skills and competence "human capital" is a key determinant of a healthy, sustainable economy and of the capacity of individuals to participate in economic and social life. Increasing attention is being given to the "social capital" of trust relationships, values and networks as critical to sustainable economic development, social cohesion, and individual well-being. Education and learning lie at the heart of both concepts, but in ways that are still not generally well understood. The challenge for many scientists is to clarify how human and social capital interact and complement each other, and how education fits into these complex equations. This article is concerned with the relationship between social capital and lifelong learning.

Key words: social capital, human capital, lifelong learning.

Human and Social Capital

A number of studies in recent years have explored connections between human capital and social capital. The factors can be viewed both as opposites and complements (Saracano, 2002). According to the first argument human capital is a key for social success, whereas social capital has only limited importance for narrow target groups. The second approach assumes that social and human capital reinforce each other's effect on economic growth, social control and support, health, and better governance.

Human capital and social capital also share the attribute that they are simultaneously consumption goods and investment – both can be seen as an input into the development process, and also as output of this process (Grootaert, 1998). Education is worth pursuing for its own sake, and a well-educated population is an important outcome of successful development. Likewise, a rich network of civic associations and a well-functioning set of government institutions are worth having, independent of their effect on economic growth.

Although the concept of human capital has a long history, the term itself was first coined by economists T.W. Schultz and Gary Becker less than 40 years ago. Human capital is the accumulation of investments in education, training, and health that raises the productive capacity of people and returns benefits in future times from investments made at a present time (Becker, 1975). According to human capital theory, individuals and government invest in education and health in order to improve production; in a similar way capitalists invest in capital goods to increase productivity. Firms invest in human capital if the discounted net present value is positive and generates a greater return than alternative investments that they can capture. Human capital theory analyzes the economic effects of education and other investments on human capital accumulation both individually and socially and the patterns of returns to that investment (Becker 1975).

Human capital is developed in the contexts of:

- Learning, within the family and early childcare settings.
- Formal education and training including early childhood, school-based compulsory education, post-compulsory vocational or general education, tertiary education, public labour market training, adult education, etc.
- Workplace training as well as informed learning at work through specific activities such as research and innovation or participation in various professional networks.
- Informal learning "on-the-job" and in daily living and civic participation.

Social capital has received an increased attention in the literature and has been studied at multiple levels, including the individual (Burt, 1992), organisational (Nahapiet & Ghoshal, 1998), and societal (Putnam, 1993; Serageldin & Dasgupta, 2001). The central proposition in the social capital literature is that networks of relationships constitute, or lead to, resources that can be used for the good of the individual or the collective. First, at the individual level, social capital has been fined as the resources embedded in one's relationships with others. The emphasis in this case is on the actual or potential benefits that one accrues from his/her network of formal and informal ties with others (Burt, 1992). Second, at the organisational level, social capital has been defined as the value to an organisation in terms of the relationships formed by its members for the purpose of engaging in collective action (Freel, 2000; Nahapiet & Ghoshal, 1998). Third, the role of social capital has also

been examined on a more macro-level in terms of its impact on the wellbeing of regions or societies (Bourdieu, 1986; Coleman 1990; Putnam, 1993). Serageldin and Dasgupta (2001), in their review of social capital, concurred with Coleman (1990) and emphasized the role social capital has in the creation of human capital.

A multitude of definitions and understandings of social capital is possible ranging from those that emphasize the value to individuals of resources in the form of social relations in families and communities, to others that emphasize the role of networks and norms in civil society.

Importantly, social capital is partly a public good and partly a private good. Social capital allows individuals, groups and communities to resolve collective problems more easily. Collective action involves use of norms and networks in situations where individuals might otherwise be reluctant to be co-operative or socially engaged. Thus, norms of reciprocity and networks help ensure compliance with collectively desirable behaviour. In the absence of trust and networks ensuring compliance, individuals tend not to co-operate because others cannot be relied on to act in a similar way. Many scientists refer to such co-ordination problems with various labels including “the prisoner’s dilemma” or the “free-rider problem.” As with the case of human capital, social capital has “positive externalities” and therefore risks under-investment when actors do not fully internalize or appropriate its benefits

The relationship between social capital and human capital has attracted considerable interest ever since the first publication of James Coleman’s seminar paper (Coleman, 1988). Coleman demonstrated that schoolchildren’s performance was influenced positively by the existence of close ties between teachers, parents, neighbours and church ministers. (This insight has subsequently been explored in some depth through both a series of replication studies and studies using other approaches.) On the other hand, education and learning can foster habits, skills and values conducive to social co-operation and participation.

Education and learning is associated with greater trust, co-operation, reciprocal engagement and social cohesion. For example, Helliwell and Putnam (1999) found that increases in average education levels increased levels of trust and did not reduce participation levels. Verba, Schlozman, and Brady (1995) found a correlation between education and increased political participation. Schooling is also associated with reduced alienation and social inequalities, and criminal activity would appear to decrease as schooling increases. There are also close ties among health, learning and social capital. One of the clearest social benefits of education is better health and increased life expectancy. Research has shown that people with higher educational attainment tend to experience better health outcomes than less educated ones. (in Côté, 2001)

Also the OECD has recognized the value of combining human and social capital analysis. Several OECD reports have investigated aspects of this synergistic relationship: One looked at the effects of these forms of capital in the six learning regions projects they had conducted from 1997-2000. Another report, *The Well-being of Nations: the Role of Human and Social Capital*, “identified the roles of human and social capital in realizing sustainable economic and social development”. The OECD report concludes that both human and social capital are mutually reinforcing and that both are “created, formally and informally, in the workplace, in local communities, and within families” which the report rightly notes are important “learning environments”.

The three types of social capital - bonding, bridging, and linking - echo the dimensions of lifelong learning in that:

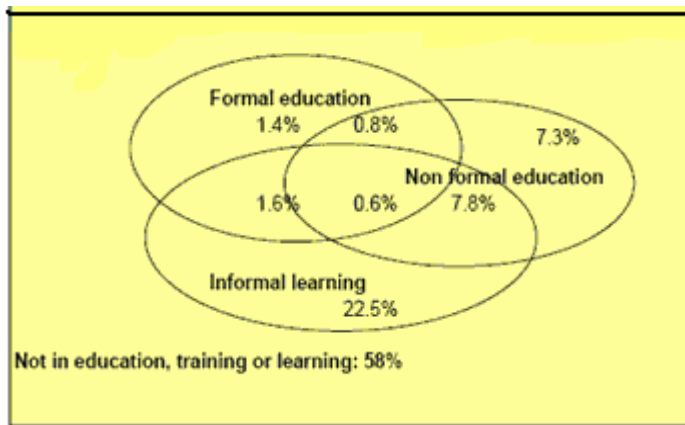
- Bonding capital is characterized by narrow life-wide bonds among family, ethnic or community groups.
- Bridging capital is characterized by weaker but more expansive horizontal connections across family and community boundaries.
- Linking capital is characterized by vertical ties between those with differing levels of power or social status such as links between the political elite and the general public or between individuals from different social classes.

Lifelong Learning

Learning is the mechanism which has the potential to facilitate development and change in individuals, work, organisations and institutions as a response to change in economic policies and their social and political contexts. Learning is viewed as a social process which incorporates knowledge and skills as well as identity resources.

Lifelong learning is the new catchword for education and training policies in the twenty-first century. It permeates contemporary policy developments in a growing number of countries. Also international organization (e.g. G8, the ILO, OECD, UNESCO and the World Bank) and regional organizations (e.g. APEC, ASEAN, and the European Union) are developing programmes to make lifelong learning a reality. The connection between social capital and lifelong learning has a wider significance in the European context. It is not only in respect of education and training that the wider European policy agenda has for some years sought to balance the demands of competitiveness with the maintenance of social cohesion (Field, 2005). Figure 1 shows percentage of EU population aged 25-64 years old participated in some form of education, training or learning activity.

Figure 1 Percentage of population 25-64 years old involved in education and training

Source: Kailis, E. and Pilos, S. (2005) Statistics in focus POPULATION AND SOCIAL CONDITIONS

4.4% were in formal education. Formal education corresponds to education and training in the regular system of schools, universities and colleges. 16.5% participated in non-formal education and nearly one European out of three declared having taken some form of informal learning. However, these figures show that 58% of EU citizens did not participate in any kind of learning. Differences between countries are very significant, ranging from a participation rate of 12% in Hungary and 17% in Greece to 82% in Luxembourg and Slovenia and 89% in Austria.

Lifelong learning is a concept that stresses the importance of learning throughout life. The common idea is that everyone, at any time during their lives, should have the opportunity to participate in learning. There is no single factor motivating a lifelong learner. Motivations include to upgrade job skills, to start a business, to learn about a subject or to extend their knowledge, to meet new people, to develop self-confidence, to get involved in the community or to develop personal skills. People can be involved in lifelong learning in different ways. It encompasses the traditional formal education system (schools, training institutions, universities etc.), non-formal learning (structured on-the-job training) and informal learning (skills learned from family members or people in the community). It advocates that the formal education system should recognize skills acquired outside the system. The focus on learning by the adult population is crucial, because the aging population of most high-and middle-income countries implies that future improvements to the stock of human capital will rather come from continued adult learning than from entry into the labour force of new generations.

Balatti and Falk (2001) says that social capital building is implicated in effective adult learning in three most important ways:

- Social capital is involved in program design, management and delivery whether it is explicitly recognized as such or not. Its explicit recognition facilitates superior planning and delivery.
- The processes of drawing on and building social capital are part and parcel of the learning process.
- Social capital can be a direct or indirect benefit of learning.

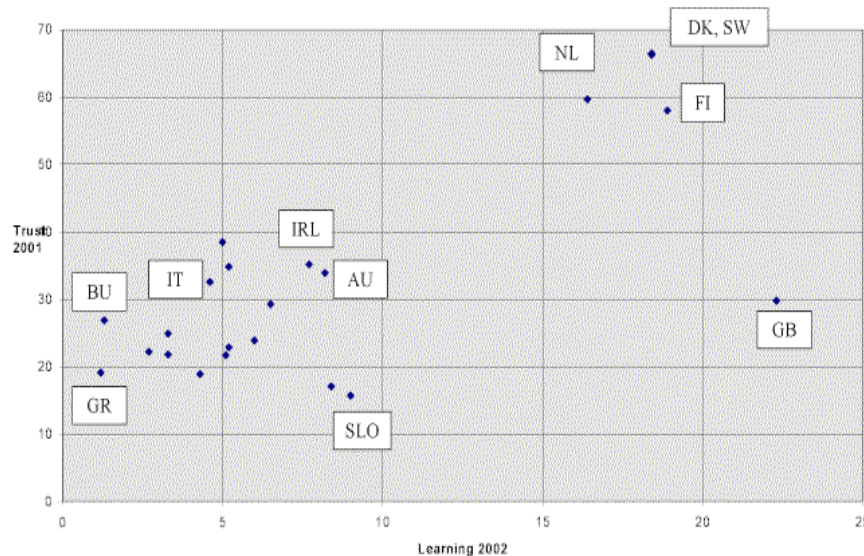
Trust, networks and learning

Being open to new networks often requires a high degree of trust. A strong relationship also exists between trust and learning. In fact, in a spiralling and reciprocal way, learning to trust seems to be fundamental to the capacity to learn. By combining the findings of the World Values Survey with data on adult learning, it is possible at the level of individual countries to show a generally regular and positive association between general levels of

- (a) interpersonal trust and
- (b) participation in adult learning (Figure 2).

At one end are the Scandinavian nations, which score highly on both levels of trust and on adult participation in learning; at the other end are the post-communist nations, which are ranked low on both scales. In between these two extremes are two other groups: the southern European nations are just below the median on both scales (particularly trust), while the north-central European states (and Ireland) come just above the median. In all cases, though, there is a clear association between both scores. The one outlier - England - is ranked among the upper middle nations in terms of trust, but has very high levels of adult participation in learning. (Field, 2005)

Figure 2 Participation in adult learning by level of interpersonal trust in 22 European countries

Source: Field, J. (2005) 'Social capital and lifelong learning', the encyclopedia of informal education

At a very broad level, then, it seems that the association between trust and participation in adult learning is reasonably regular and positive. Of course, this judgement must be qualified in a number of ways. Trust can only ever be a very loose proxy indicator of social capital (whose measurement is highly controversial).

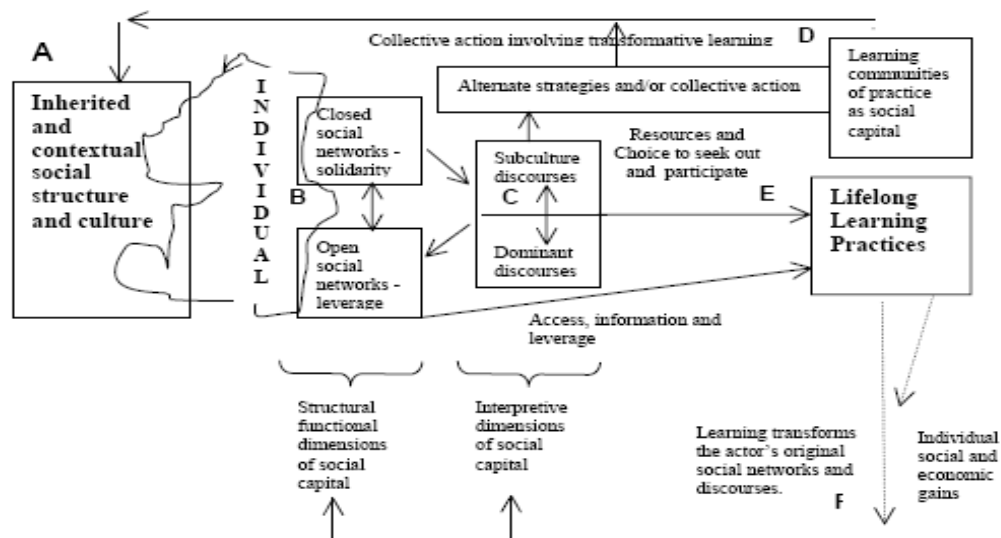
The Influences of Social Capital on Lifelong Learning

Both social capital and learning are actively constructed through the interaction and practices of individuals in the contexts of their social and technical environments. The relationship between social capital and learning is potentially quite complex. People can use their social capital to gain access to skills and knowledge in a variety of ways. At the most general level, the strength of social bonds may shape general attitudes towards innovation and change, as well as determine the capacity of particular groups to survive external shocks or adapt to sudden changes in the external environment. Yet while it is possible that the relationship between social capital and learning is mutually beneficial, it is equally conceivable that the relationship could be negative. Strong community bonds might reinforce norms of low achievement, for instance, and over reliance on informal mechanisms of information exchange may reduce the demand for more formal and systematic forms of training and education. (Field, 2005)

C. L. Strawn (2003) constructs a model of social capital influences on lifelong learning. Moving from left to right, the individual interacts with his or her social context and enacts personal community in the form of social networks. Communities create their own discourse in interaction with their position relative to the dominant discourse. The actor may choose to engage in lifelong learning practices directly or with the support of a personal community. Alternatively, the community may create strategies for collective action that also are communities of practice for lifelong learning. Individual development feeds back into social position and the construction of personal community.

Figure 3 Structuration Model of Social Capital Influences on Lifelong Learning

Figure 1: Structuration Model of Social Capital Influences on Lifelong Learning

Source: Strawn L. C. (2003) The Influences of Social Capital on Lifelong Learning

A) An individual inherits part of their social positioning—the socio-economic status and educational attainment of their parents, the primary discourse of their family and community, their race and/or ethnicity—some of which have been shown to predict their probability of completing high school.

B) As an adult, the individual builds on their own historical path within these macro and community level properties to enact the social relationships and opportunity structures of social capital. These might be a combination of roles and networks involving both closed networks support or “getting by” (1) and/or open networks for leverage and information (2) Social networks may facilitate access to and participation in lifelong learning practices.

C) One acquires discourses through practices and interaction within one’s primary and personal communities and through engagement with the dominant discourse. The discourses are an interpretive form of social capital that directs its use and choices of the individual to engage in lifelong learning practices.

D) Lifelong learning practices may take the form of a community of practice that generates its own social capital and discourse.

E) Individuals may also choose formal or informal learning strategies for personal development.

F) Learning transforms the social context.

Conclusion

The possible links between social and human capital are highly significant for scholars and policy makers interested in the social and cultural dimensions of education and training.

An important link with social/human capital is finding (by many researchers e.g. OECD, Putnam, etc.) that stronger measures of human capital (e.g. educational attainment and health conditions - the consequences chiefly of formal learning) are nurtured by increased social capital (i.e. trust, networking and shared values - the consequences largely of nonformal and informal learning) in the form of stronger families and communities, is intuitively understood by community members. Hence in virtually every learning community there is an emphasis on learning initiatives that build stronger families as well as early learning opportunities.

Generally, the literature on schooling and social capital suggests that strong networks and educational achievement are mutually reinforcing. Drawing on the pioneering work of James Coleman, researchers into schools attainment and social capital have concluded that shared norms and stable social networks tend to promote both the cognitive and social development of people, to the extent that social capital may at least partly compensate for other environmental influences. If so, then the better the stock of social capital in a region or a community, the greater the capacity for mutual learning and improvements in the quality of human capital

References

Balatti, J. and I. Falk (2001) Socioeconomic Contributions of Adult Learning to Community: a social capital perspective, Paper for the conference Wider Benefits of Learning: Understanding and monitoring the consequences of adult learning, European Society for Research on the Education of Adults (ESREA), 13-16 September, Lisbon, Portugal.

Becker, G. (1975) Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York: National Bureau of Economic Research..

Coleman, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, American Journal of Sociology, 94, Supplement.

Côté S. The Contribution of Human and Social Capital, Isuma No Volume 2 N° 1 , Spring 2001. http://www.isuma.net/v02n01/cote/cote_e.shtml

Field, J. (2005) 'Social capital and lifelong learning', the encyclopedia of informal education, www.infed.org/lifelonglearning/social_capital_and_lifelong_learning.htm.

Grootaert, C. Social Capital: the Missing Link? The World Bank Social Capital Initiative Working Paper No. 3, April 1998.

OECD (2001) The Well-being of Nations: the Role of Human and Social Capital, Paris: Centre for Educational Research and Innovation.

Putnam, R. (1993). The Prosperous Community, Social Capital and Public Life. The American Prospect 1993, <http://epn.org/prospect/13/13putn.html>.

Saraceno, E. Social Capital: Evidence, Findings, Challenges Conference on Human and Social Capital and Economic Growth, Brussels, 17. Dec. 2002.

Strawn L. C. (2003) The Influences of Social Capital on Lifelong Learning Among Adults Who Did Not Finish High School, NCSALL Occasional Paper, May 2003.

Kailis, E. and Pilos, S. (2005) Statistics in focus POPULATION AND SOCIAL CONDITIONS, 8/2005 http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-008/EN/KS-NK-05-008-EN.PDF

Spějeme od A. Smithe k F. Listovi?

Tibor Vaško

Někdo řekl, že nové je to co se zapomnělo, nebo ignorovalo. Toto přísloví mne napadlo, když jsem se dal do čtení prací Friedricha Lista, vynikajícího ekonoma s velmi pohnutým životem. Vždyť kolik lidí bylo soudem posláno do vyhnanství a to zrovna do USA. To udělal soud ve Stuttgartu v roce 1825, který mu dal vybrat – zůstat ve vězení v Hohenaspergu, nebo se vystěhovat do USA za podmínky, že se zřekne občanství Württemberska. V USA pak List doprovázel na cestách slavného Marquise de Lafayettea.

Zdá se, že List byl prvním a nejdůslednějším kritikem díla Adama Smithe a J. B. Saye, kanonizované postavy neo-liberálních teorií a našel pozorné posluchače ne v Evropě, ale v USA. Pozoruhodné je jeho dvanáct dopisů Charlesovi J. Ingersolovi, státníkovi ve státě Pensylvánie, ve kterých vyložil své názory na politickou ekonomii. Tento soubor dopisů je znám jako „Outline of American Political Economy“.

Jeho některé názory lze přiblížit a ve zkratce popsat takto:

List v prvním dopise tvrdí, *„že politická ekonomie má tři části a to ekonomii individua, národní ekonomii a ekonomii lidstva. Adam Smith údajně zpracoval ekonomii individua a ekonomii lidstva. On učí, jak jedinec vytváří, zvyšuje a spotřebovává bohatství ve společnosti spolu s jinými jedinci a jak průmysl a bohatství lidstva ovlivňuje průmysl a bohatství jedince. On zcela zapomněl na to co má v názvu tj. „Bohatství národů“. Neuvažujíc různý stav moci, ústavu, potřeby a kulturu různých národů, Smithova kniha je pojednáním o otázce: jak dopadne ekonomie jedince a lidstva když nebude rozdělena do národů, ale bude sjednocena obecným zákonem a stejnou kulturou myslí. O této otázce pojednává celkem logicky a za tohoto předpokladu jeho kniha obsahuje velké pravdy,* (první dopis ze dne 10. července 1827, Reading, Pensylvánie).

V druhém dopise List hájí právo státu a politické ekonomie. V dopise například píše: *„Vláda má, pane, nejen právo, ale i povinnost podporovat všechny, co může zvýšit bohatství a moc národa, když toto nemůže být uskutečněno jedinci“*. Na rozdíl od některých jeho kritiků tvrdí, že v politické ekonomii má být tolik politiky jako ekonomie. Politická ekonomie bez politiky je jen ekonomie. Co Smith a Say rozebírají není dle Lista politická ekonomie, ale kosmopolitická ekonomie. S ironií ilustruje údajně chybné myšlení Saye, který například kritizoval francouzskou vládu, že svými loděmi vozila vojenský materiál z Ruska, zatímco Holanďané by to odvezli o 15 franků na tunu levněji. List argumentuje, že výhody pro francouzské námořnictvo byly politického charakteru, ne ekonomické.

Také v otázce ekonomické moci List upozorňuje, že tu nemůže vykonávat jedinec, ani lidstvo jako celek, ale stát v zájmu národního hospodářství. Proto mnozí pokládali Lista za nacionalistu. Je zajímavé, že nyní někteří výzkumníci objevují shodné rysy v politice Deng Xiaopinga, který než byl nucen převzít teorii Mao Cetunga, hlásal Sunizmus, který se podobá názorům Lista.

Když přijmeme názor Lista na charakter teorií Adama Smithe, nemáme potíže pochopit, proč v době globalizace, nebo kolonizace celých kontinentů imperiálními mocnostmi, je učení podnikového ekonoma anglické East-Indian Company tak populární. Nejvíce se to projevilo po rozpadu SSSR a vzniku „unipolárního“ světa, což je nejbližší předmětu zájmu Adama Smithe, jak jej chápe F. List. Ekonomové hlavního proudu to

koncem minulého století chápali jako úsvit éry „*neo-liberální globalizace*“. Neomylnými známkami tohoto řádu byly klesající rozpočtové deficity, tuhá měnová politika, deregulace, volný obchod a uvolnění kontroly kapitálu, což tvořilo novou ortodoxii. V ideologické rovině se mluvilo o „demokracii“, „globální vesnici“, „mírových dividendách“. Stát blahobytu dostal „kopačky“. *Laissez faire* byl opět v módě. Bylo to tak zřejmé, že někteří neodolali pokušení to nazvat „*koncem dějin*“, opíjící se po Hegelovi.

V prvních létech tohoto století se vše náhle obrátilo. Fiskální a monetární politiky se uvolnily, volný obchod skončil na ochrannářských opatřeních, z mohutného přílivu kapitálových toků se stal „*pramínek*“. Globální vesnice zmizela a byla nahrazena globální válkou proti terorizmu. Demokracie byla nahrazena „*Domáci bezpečností*“. Očekávání mírových dividend ustoupilo válečným ziskům. Dějiny byly zpět ve hře, navíc s pomstou. (Bichler, Nitzan, Journal of World-Systems Research (<http://jwsr.edu/>), (Léto 2004).

Dále dle Listova názoru válka je v podstatě duelem mezi dvěma národy a restrikce volného obchodu je válka mezi mocí průmyslu dvou národů. Proto List nebyl zastáncem volného obchodu za každou cenu. Tázal se v dopise pana Ingersolla: „*Co by jste si pane pomyslel o ministrovi války, který vyznávajíc doktrínu Přátel, by odmítl zbrojit a budovat opevnění, protože lidstvo bude šťastnější nebude-li válka na zemi?“. A právě, pane, chování tohoto ministra války bude právě tak moudré jako chování těch, co vyznávajíc systém Adama Smithe ve své současné nedokonalosti, přenechají národní zájmy řízení cizích národů a cizích zákonů, protože v dokonalejším, ale zcela pomyslném stavu lidské rasy, volný obchod bude výhodný pro lidstvo*“. Nezní tato slova právě po 180 letech (letos dne 10. 7.) poněkud povědomě? Samozřejmě tyto názory byly ovlivněny situací v USA, kde vznikající ekonomika mohla tehdy negativně ovlivnit převahu hospodářství Anglie.

Také odmítal názor, že sledování sobeckého zájmu individua, jak psal A. Smith v knize *The Theory of Moral Sentiment*, díky neviditelné ruce trhu povede k všeobecnému (Pareto) optimu a blahobytu. Naproti tomu List tvrdil, že: „*Jedinec, sledující své vlastní zájmy, může poškodit veřejný zájem*“. Dále uvedl, že: „*Jedinci, bez usměrnění společenstvím, jsou divoši*“. Má-li pravdu pan Norbert Blüm, který byl po 16 let německým ministrem práce a sociálních věcí a publikoval zajímavou inventuru dnešních globálních problémů ve své knize: „*Gerechtigkeit. Eine kritik des Homo oeconomicus, Freiburg 2006*“, uvádí v ní, že poměr důchodů rozvinutých a chudých zemí v přepočtu na obyvatele byl 3:1 v roce 1820, kdy ještě žil List, ale již 35:1 v 1950 a 72:1 v 1992. Blahodárný účinek „neviditelné ruky“ A. Smithe nějak nedovedu najít. Jak je možno inzerovat teorii A. Smithe, když má takové výsledky? Zdá se, že zatím vede List.

Již v prvním dopise List trochu varoval: „*nebylo by ironií, kdyby po staletích historici řekli, že tento velký národ (měl na mysli občany USA – T.V.), který v každém ohledu byl na cestě se stát prvním národem světa, zeslábl a zanikl, protože věřil v neomylnost – ne papeže nebo krále – ale dvou knih importovaných do země, jednu napsal Skot a druhou Francouz – knih jejichž všeobecné selhání bylo krátce poté uznáno každým*“.

Listovy myšlenky byly základem toho co je známo jako „Americký systém“. Angličané chtěli v USA rozvíjet hlavně zemědělství a export surovin a nutili kolonii USA kupovat hotové výrobky, ale jen z Anglie. Toto podporoval také Adam Smith. Američané však chtěli rozvíjet navíc také průmysl a infrastrukturu a v tom jim radil List. Také doporučoval jisté ochrannářství mladého průmyslu. Za to byl kritizován, ale mnoho zemí (i po druhé světové válce) použilo podobný systém pro rychlý hospodářský růst.

Záhadný Marx a Engels

Názory Lista mu vytvořily mnoho nepřátel a kritiků, mezi nimi i poněkud mladšího K. Marxe a B. Engelse. Ten pochopil Lista tak, že buržoazie, kterou List pro něho, představoval, chce pro sebe ochrannářská cla, aby mohla rychleji zbohatnout a více vykořisťovat. Podobné názory na Lista měl i Engels. V dopisu slíbil Engels Marxovi, že napíše kritický pamflet proti Listovi, ale jej nenapsal. Proč? Podrobnou kritiku Lista připravoval v roce 1845 Marx a ta se také nepublikovala a část rukopisu se ztratila, ale to co se dochovalo, bylo nalezeno v pozůstalosti po Marxovi u vnuků jeho dcery Jenny Longuet, a nedostalo se to ani do Sebraných spisů Marx-Engelse, vydaných počátkem třicátých let minulého století v Berlíně. Poprvé to bylo publikováno ve Voprosi Istorii KPSS, No. 12, 1971. Není znám ani nadpis práce, protože se prvních 10 stran konceptu nedochovalo.

Když se Marx připravoval na přednášku o protekcionizmu si napsal myšlenku: „*Když uvěříme protekcionistům, dosáhnou nanejvýš status quo. Protekcionismus nikdy nezpůsobí, že by se protekční výrobek prodával na světových trzích. Tudiž reakční*“. (MEGA, Band 6, str. 427, Berlín, 1932). Za tuto Marxovu myšlenku by se nestyděl ani Frederic von Hayek. Marx netušil, že bude existovat něco jako „predatory pricing“, což jsem měl možnost sledovat v elektronice v rámci tzv. „hrdlořezné“ („cut-throat“) konkurence, kdy „predátor“ nabízí cenu nižší než konkurent, bez ohledu na výrobní náklady s cílem jej vytlačit z trhu a přivést k bankrotu. List přitom tvrdil, že úspěch ochrannářských opatření závisí zcela na podmínkách v jakých žije daný národ. Uvádí, že národy jsou rozdílné jako jsou rozdílní lidé a pokračuje, že: „*Jak by mohl moudrý muž aplikovat obecná pravidla na tyto rozdílné objekty, nemohu pochopit*“. Za tyto názory je List kritizován dodnes. V Neue Zürcher Zeitung (28. října 1995), Otto Hrabě Lambsdorff, člen ultaliberální společnosti „Mont Pelerin Society“ píše, že: „*Argumenty objevené Friedrichem Listem, že nutno chránit mladý průmysl rozvojových zemí, aby mohl konkurovat, měl katastrofální důsledek*“.

Nedovedu si také vysvětlit proč Marx necituje Lista ani v Grundrisech ani v Kapitálu. Navíc Neuen Rheinischen Zeitung nabídl v roce 1841 pozici šéfredaktora Listovi, ale ten to omítl a vzal to K. Marx, takže se zajisté znali.

Shrnutí

Je mnoho signálů, že žijeme v období přechodu z mono-polárního světa do multi-polárního. Tím se objevuje mezi světem jedince a světem lidstva nový mezičlánek, ne vždy jen ve formě národního státu, ale i ve formě sdružení těchto států ať EU, NAFTA nebo SCO a pod. Tato situace je dosti konformní s názory F. Lista na strukturu politické ekonomie, jak ji vyjádřil v roce 1827, a hlubší pohled na vzniklou situaci z jeho pohledu v budoucnu, může přispět k lepšímu pochopení některých stránek současných dominantních jevů. To by mohlo stát zato.

Thorstein Veblen a americká meziválečná institucionální ekonomie

(Dodatek k textu z předešlého čísla Marathonu)

Petr Wawrosz

5.5.2 Staří institucionalisté a keynesiánské teorie

John M. Keynes bývá často chápán jako člověk, který svou Obecnou teorií zaměstnanosti, úroku a peněz, dokázal dát odpověď na příčiny Velké deprese, tedy ekonomické krize, jež propukla v roce 1929 a trvala prakticky po celá 30. léta) včetně nástrojů, jak tuto krizi řešit. Nutno konstatovat, že tento pohled je do značné míry zjednodušující – stačí si uvědomit jen časovou souslednost: krize propukla v roce 1929. Obecná teorie úroku, zaměstnanosti a peněz vychází v roce 1936. Těch 7 let nebylo roky vzduchoprázdna, kdy se různí ekonomové nesnažili najít vysvětlení pro Velkou depresi. Rovněž tak to nebyli roky, kdy by vlády jednotlivých zemí vůbec nic nedělali – koneckonců nejznámější program reagující na Velkou depresi, program amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta, New Deal, začl být realizován již v roce 1933, tedy přinejmenším¹ tři roky před vydáním Obecné teorie úroku, zaměstnanosti a peněz. Je tedy zřejmé, že řada praktických kroků, které byly realizovány před vydáním Obecné teorie úroku, zaměstnanosti a peněz, musela mít jiné myšlenkové ukotvení a jiné realizátory. Mezi těmi, kdo dané kroky pomáhali, jak teoreticky, tak prakticky realizovat, byli i staří institucionalisté. Svým způsobem je to logické. Pokud jsme výše uvedli, že Veblen a další institucionalisté se domnívali, že teorie neviditelné ruky trhu byla vhodná pro období manufaktur a malých firem, nikoliv však pro období velkých firem, je logické, že se dané osoby angažovali v projektech, které neviditelnou ruku trhu omezovali. Studenti J. R. Commons – např. Arthur A. Altmeyer a Wilbur Cohen sehráli významnou úlohu při zavádění systému sociálního zabezpečení v USA. Jak už jsme zmínili, autor termínu institucionální ekonomie, Walton Hamilton, byl členem jednoho z orgánů, který v rámci New Dealu vznikl – National Recovery Administration Board² a ředitel Oddělení výzkumu a statistiky Výboru sociálního zabezpečení³. V podobných příkladech bychom mohli pokračovat.

Staří institucionalisté se neangažovali pouze prakticky. Svým způsobem lze říci, že starý institucionalismus vytvářel vhodné prostředí a působil jako podhoubí pro vznik a rozvoj keynesiánské teorie. Svým důrazem na pracovní zákonodárství, rozvoj systému zdravotního a sociálního zákonodárství apod. institucionalisté vnášeli do ekonomického myšlení teorie o nutnosti státních zásahů a regulace. O tom, že se staří institucionalisté zabývali tématy, která bychom mohli označit za keynesiánská existuje, řada příkladů. Podívejme se na některé z nich:

Keynesiánská teorie se snažila mj. vysvětlit příčiny kolísání v ekonomice. Problematikou ekonomického cyklu se ale institucionalisté, jako již zmíněný Wesley Mitchell, zabývaly ve 20. letech 20. století. Mitchell kupř. chápal cyklus jako funkci rozvinuté monetární ekonomie, přičemž průběh cyklu závisí na podnikatelských rozhodnutích jejichž cílem je dosahování zisku, bankovním a finančním systémem, přizpůsobování cen a dalších faktorech. Mitchell obecně považoval ekonomický cyklus za multifaktorální fenomén, který nelze jednoduše vysvětlit. I další institucionalisté se pokoušeli o vytvoření komplexní teorie cyklu, tento projekt však nebyl nikdy dokončen.

Keynes není ani zcela originální v tom, co je často chápáno jako základ a stěžejní kámen keynesiánské teorie, tj. v modelu multiplikátoru a akceleratoru. John M. Clark rovněž na počátku 30. let vytváří svou vlastní verzi

¹ Jak ukazuje řada publikací řada státních zásahů začal být prováděna již za vlády Rooseveltova předchůdce – Herberta Hoovera. Zájemce lze odkázat např. na následující publikace:

Šíma Josef: Trh v čase a prostoru, Liberální institut 2000, ISBN 80-86389-09-X

Velká deprese (sborník textů), Centrum pro ekonomiku a politiku 2006, ISBN 80-86547-38-8

² Česky bychom přeložily asi jako Výbor národní obnovy

³ V originále Bureau of Research and Statistics of the Social Security Board.

multiplikátor – konkrétně v publikaci *Strategic Factors in Business Cycles* (vydáno 1934). V této publikaci se snaží najít cestu mezi extrémně zjednodušujícími teoriemi ekonomického cyklu na straně jedné a teoriemi, které jako příčiny ekonomického cyklu uvádějí tolik faktorů, takže se zdá, že cyklus způsobuje vše, na straně druhé. Z tohoto pohledu Clarkova teorie zdůrazňuje, že ani multiplikátor ani akcelerator nepůsobí jednostraně, mechanicky, ale že je třeba brát při zkoumání jejich vlivu do úvahy i další faktory. Clark se z hlediska stimulace ekonomické aktivity nebrání deficitnímu financování prostřednictvím veřejných rozpočtů, varuje však před bezlimitním financováním, přičemž upozorňuje, že toto financování může vést k vytěšňovacímu efektu (tj. v řeči soudobé ekonomické teorie vytěšnění soukromých investic vládními výdaji) a nárůstu inflace!

Institucionalisté si rovněž všimli jevu, který moderní teorie nazývá strnulostí cen. Rexford Tugwell kupř. upozornil na to, že ačkoliv ve 20. letech 20. století bylo lidstvo svědkem mnoha technologických změn, nevedly tyto změny k podstatnému poklesu cen. V době deprese, tj. ve 30. letech 20. století potom další institucionalisté upozorňovali na skutečnost, že zatímco ceny zemědělských produktů klesly mnohonásobně, ceny průmyslových výrobků tak velký pokles nezaznamenaly⁴.

Do určité míry starší institucionalisté rozpracovali i teorii agregátní/efektivní poptávky. Edwin Nourse, Harold Molton, A. F. Burns a další se v několika publikacích⁵ vydaných v letech 1934 a 1935 snažili vysvětlit, proč klesá spotřebitelská poptávka. Jako jeden z důvodů uvádí, že ačkoliv národní důchod roste, výdaje na spotřebu nerostou ve stejné míře. Zmínění autoři výslovně upozorňují, že americká kapacita produkovat statky dlouhodobě chronicky přesahuje americké možnosti spotřeby. To vede k nárůstu úspor⁶. Jako způsob řešení je navržen zvýšení kupní síly obyvatelstva a snížení cen. Toho lze mj. dosáhnout redistribucí příjmů a zvýšením vládních výdajů. H. Moulton však není příznivcem neomezeného deficitního financování, když uvádí, že vláda není Santa Clause a deficity vedou buď k vyšším daním nebo poklesu důvěry veřejnosti ve vládu.

Není bez zajímavosti, že jeden z pokračovatelů Keynesa, člověk, který se spolupodílel na převedu poněkud nesrozumitelnou Keynesovou teorii obsaženou v *Obecné teorii úroku* zaměstnanosti a peněz do modelové a svým způsobem učebnicové podoby, Alvin Hansen, studoval v na University ve Wisconsinu, kde měl možnost se setkat s význačnými představiteli institucionální ekonomie – např. R. T. Ely aj. R. Commons apod. Hansen požadoval, aby deficitní financování prostřednictvím veřejných rozpočtů šlo ruku v ruce s rozvojem systémů sociálního zabezpečení, zdravotních služeb, veřejnou výukou na školách, veřejnou bytovou výstavbou, veřejným stavebním řízením a plánováním apod. Hansen si velmi vážil J. Commonse, o čemž svědčí jeho text ve sborníku vydaném při příležitosti Commonsových 70. narozenin (v roce 1932), ve kterém detailně popisuje Commonsovi zásluhy o rozvoj americké ekonomiky.

Pokud jsme uvedli, že institucionalisté svým způsob vytvářeli podhoubí pro rozvoj keynesiánské teorie a již před vydáním *Obecné teorie úroku*, zaměstnanosti a peněz, rozvíjely řadu témat, která bychom mohli označit za keynesiánská, tak by na druhou stranu nebylo fér zamlčet, že řada institucionalistů se keynesiánským teoriím stavěla relativně kriticky. Týká se to zejména zakladatelů starého institucionalismu, tedy ekonomů, kteří působili již před válkou, respektive ve 20. letech 20. století, jako např. J. M. Clark, W. Mitchell a další. Kritika zejména poukazovala na přílišná zjednodušení, kterých se Keynes dopustil, na to, že keynesiánská teorie je příliš selektivní, že ve své snaze vysvětlit makroekonomickou nestabilitu opomíjí řadu faktorů, které by opomenuty být neměly. Zpochybňován byl jeden z klíčových předpokladů keynesiánské teorie - klesajícího mezního sklonu ke spotřebě. Jak jsme uvedli výše institucionalisté rovněž upozorňovali, že modely multiplikátoru a akceleratoru nepůsobí mechanicky, ale že na agregátní poptávku má vliv řada faktorů. Mezi nimi institucionalisté logicky zdůrazňovali vliv institucí a různých zásahů jako např. kolektivního vyjednávání.

Keynesovi teorie tak získali popularitu spíše mezi žáky zakladatelů starého institucionalismu. Jak už jsme uvedli výše, keynesiánské teorie si kladly za cíl podobný cíl, jako si svého času kladly institucionalisté – nahradit tehdejší neoklasickou, spíše mikroekonomickou, teorii, jinou, adekvátnější. Keynesovi se toto nahrazení podařilo. (Samuelson 1991, s. 161) uvádí⁷: „Obecná teorie zasáhla většinu ekonomů mladších 35 nečekaně jako prudká nakažlivá nemoc, která napadá a decimuje především izolovaný ostrovní kmen v jižním moři. Ekonomové starší padesátky byli vůči této nemoci zcela imunní.“ Možná šlo o modifikovanou podobu střetu žáků a učitelů. Nelze však vyloučit, že starší institucionalisté svou kritikou neoklasické teorie opravdu vytvořili podhoubí proto, aby tato teorie časem byla nahrazena. Z historie je známo spoustu příkladů, kdy původní novátorské myšlenky, jsou pro většinu lidí příliš revoluční a příliš novátorské, takže se ve společnosti, respektive v odborné sféře hned neujmou. Pokud jsou však tyto myšlenky rozvíjeny, tak často dochází k tomu, že jsou

⁴ Jak ovšem upozorňuje soudobá ekonomická teorie jedním z důvodů tohoto jevu mohla být skutečnost, že v řadě odvětví byla v USA uplatňována politika minimálních pevných mezd, která producentům nedovolovala ceny snižovat. Bližší např. Šima Josef: *Trh v čase a prostoru*, Liberální institut 2000, ISBN 80-86389-09-X

⁵ jedná se mj. o následující texty: *America's Capacity to Produce*, *America's Capacity to Consume*. The Formation of Capital, Income and Economic Progress

⁶ Svým způsobem lze říci, že tito autoři objevili paradox spořivosti, nicméně z druhé strany než keynesiánské teorie – lidé nejsou schopni tolik spotřebovávat, takže spoří.

⁷ Původně tento text vyšel v: Samuelson Paul A: *Lord Keynes and the General Theory*, *Econometrica* 1946.

nejrůznějším způsobem transformovány, měněny, a že časem se stanou stěžejními a hlavními. Osobně se domnívám, že toto může platit pro vztah mezi neoklasickou, převážně mikroekonomickou teorií, rozvíjenou cca od 70. let 19. století, starým institucionalismem a keynesiánskou ekonomikou. Obrazně řečeno: starý institucionalismus navrtával díry do loď neoklasické ekonomie, aby se tato loď potopila, Keynesiánská teorie byla potom mocnou vlnou, která, alespoň na čas⁸, danou loď vskutku potopila. To, že přitom zmizely i původní díry v podobě starého institucionalismu, je logickým důsledkem. Samozřejmě, že k zničení přispěly i další faktory – dle našeho názoru to byly zejména větší srozumitelnost, jednoznačnost keynesiánských teorií apod. Těmito faktory jsme se zabývaly výše.

3. Recenze a ohlasy

Ekonomické dějiny a dějiny ekonomie poprvé společně

Zuzana Džbáňková

Sirůček, P. a kolektiv: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)*. 1. vyd. Slaný: Meladrium 2007. 511 s. ISBN 978-80-86175-03-4.

Správné uchopení ekonomické reality, které je předpokladem adekvátních hospodářských rozhodnutí, není možné bez znalosti historického rozměru, tj. bez znalosti hospodářských skutečností minulosti, na které reagovala v rámci svého vývoje ekonomická věda. Znalost alternativních teoretických přístupů a poznání historické praxe v rámci řešení ekonomických problémů pak poskytují rozhodujícím ekonomickým subjektům nezbytný odstup a objektivitu.

Publikace *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)* autorského kolektivu vedeného doc. Ing. Pavlem Sirůčkem, Ph.D. z Katedry mikroekonomie Fakulty podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze je prvním českým pokusem netradičního spojení, resp. zachycení historického rozměru ekonomických skutečností a zároveň jejich odrazu ve vývoji ekonomického myšlení. Výklad hospodářských dějin se opírá o široké odborné znalosti a mnohaleté zkušenosti jednotlivých členů autorského kolektivu s výukou ekonomické historie a o publikaci *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století* autorů zesnulého prof. Ing. Jozefa Faltuse, CSc. a prof. Ing. Václava Průchy, CSc., kterou vydala VŠE v Praze v roce 1996 a jež vycházela v průběhu dalších deseti let. Na rozšíření a inovaci tohoto textu se vedle prof. Průchy podíleli také prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc. a doc. PhDr. Drahomír Jančík, CSc. Druhá část věnovaná vývoji ekonomického myšlení, jejíž autorem je doc. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D., využívá bohaté autorovy odborné znalosti a zkušenosti s výukou standardní ekonomické teorie a její historie, nestandardních přístupů k ekonomickým teoriím včetně např. komparace sociálních a ekonomických systémů. Zároveň zde autor využil v upravené a rozšířené podobě svůj text *Průvodce dějinami standardních ekonomických teorií* (Slaný, Meladrium 2001 a 2003).

První část zabývající se hospodářskými dějinami obsahuje kapitoly 1. – 13. Problematika hospodářských dějin je uvedena **kapitolou 1.** „Epochy společenského vývoje“. **Kapitola 2.** „Hospodářský vývoj v období raného kapitalismu“ seznamuje čtenáře s historickými kořeny vzniku kapitalistického hospodářského systému, s hospodářskými důsledky zámořských objevů, problematikou akumulace kapitálu, námezdní práce a duchovního přerodu společnosti. Autoři se věnují nastínění diferenciaci hospodářského vývoje v různých částech Evropy, popisují situaci raného kapitalismu v Holandsku a v Anglii a manufakturní období rozvoje průmyslu. Součástí výkladu jsou pasáže věnované kapitalismu v Severní Americe a hospodářským opatřením Velké francouzské revoluce.

Kapitola 3. „První fáze industrializace – revoluční přeměny v hospodářství“ zachycuje revoluční přeměny v hospodářství a ekonomické a sociální důsledky průmyslové revoluce. Zároveň je zde naznačena charakteristika kapitalismu volné soutěže včetně základních rysů hospodářského vývoje Velké Británie, Francie a Německa v Evropě i hospodářský vývoj Spojených států amerických do války Jihu proti Severu.

Hospodářský vývoj v letech 1870 – 1918 je předmětem stejnojmenné **kapitoly 4.**, jež seznamuje s novými jevy ve vývoji kapitalismu, vznikem světového hospodářství, základními rysy hospodářského vývoje Velké Británie, Francie, Německa v uvedeném časovém rozmezí. Čtenář se zde seznámí s problematikou

⁸ V průběhu doby samozřejmě se objevily i díry, respektive vlny, které vedly k tomu, že se, obrazně řečeno, potopila i loď ortodoxních, ryzích keynesiánských teorií. Nicméně daný jev, potvrzující obecný vývoj vědy a vědeckých teorií – zájemce zde lze odkázat např. na Strukturu vědeckých revolucí od T. Khuna.

hospodářského rozmachu USA či nástupu kapitalismu v Rusku, hospodářského vývoje českých zemí v rámci habsburské monarchie. Závěr kapitoly zachycuje kořeny první světové války a přechod k válečné ekonomice.

Kapitola 5. „*Hospodářský vývoj v meziválečném období*“ vykresluje mocenskopolitické a hospodářské důsledky první světové války, základní rysy hospodářského vývoje v meziválečném období, charakterizuje hospodářský vývoj USA, Velké Británie, Francie a Německa mezi dvěma světovými válkami.

Kapitola 6. „*Hospodářský vývoj Sovětského Svazu v letech 1917 – 1941*“ zachycuje problematiku formování sovětského hospodářského systému a sovětského hospodářství v období industrializace a pětiletých plánů.

Vývoj československého hospodářství v období první republiky je obsahem **kapitoly 7.** „*Vývoj československého hospodářství v letech 1918 – 1938*“. Je zde charakterizováno hospodářské dědictví po habsburské monarchii, nostrifikace firem a pozemková reforma. Autoři zde uvádí jednotlivé etapy a hlavní rysy hospodářského vývoje v meziválečném období, popisují stav průmyslové i zemědělské výroby, zahraničního obchodu nebo postavení ČSR ve světovém hospodářství.

Kapitola 8. „*Hospodářský vývoj za druhé světové války a poválečné přesuny ve světové ekonomice*“ ličí vznik a průběh druhé světové války a charakterizuje válečné hospodářství v Německu, Velké Británii a USA, hospodářský vývoj na území Československa (1938 – 1945) a válečnou ekonomiku Sovětského svazu. Zároveň jsou zde naznačeny hospodářské a mocenskopolitické důsledky války, sociálně ekonomické přeměny v zemích formujícího se sovětského bloku a poválečná obnova evropského hospodářství.

Vyspělým tržním ekonomikám po druhé světové válce až do počátku 90. let je věnována **kapitola 9.** „*Vyspělé tržní ekonomiky v letech 1950 – 1990*“. Je zde zachycena charakteristika vývoje v letech 1950 – 1973 a charakteristika mezinárodních hospodářských vztahů a počátků západoevropské integrace, dále charakteristika vývoje a mezinárodní hospodářské vztahy a západoevropská integrace po roce 1973, je zde charakterizován hospodářský vývoj USA, Velké Británie, Francie, Spolkové republiky Německo a Japonska v uvedeném období.

Hospodářství rozvojových zemí po druhé světové válce je obsahem **10. kapitoly** se stejným názvem. Čtenář se zde seznámí s problémy rozpadu koloniální soustavy a stavem ekonomiky rozvojových zemí po získání nezávislosti, se snahami o překonání zaostalosti rozvojových zemí, s charakteristikou hospodářství rozvojových zemí v 70. – 90. letech a diferenciací jejich ekonomických úrovní.

11. kapitola „*Hospodářský vývoj centrálně plánovaných ekonomik*“ seznamuje s charakteristikou vývoje centrálně plánovaných ekonomik v letech 1949 – 1970, dále s hospodářským vývojem po roce 1970. Speciální paragraf je věnován hospodářskému vývoji Čínské lidové republiky.

Následující **12. kapitola** informuje o hospodářském vývoji Československa v období direktivně plánované ekonomiky („*Hospodářský vývoj Československa v letech 1945 – 1989*“). Autoři zachycují reportérským způsobem východiska poválečných sociálně ekonomických přeměn včetně obsahu Košického vládního programu a jeho realizace, vykreslují obnovu hospodářství a přechod k plánování, zostření sporů, únorový převrat a jeho důsledky, hospodářský vývoj v období prvního pětiletého plánu (1949 – 1953), likvidaci drobného živnostenského podnikání a nástup kolektivizace zemědělství, dále hospodářský vývoj v šedesátých a sedmdesátých letech.

13. kapitola „*Hospodářský vývoj na přelomu 20. a 21. století*“ seznamuje čtenáře s významnými hospodářskými a politickými problémy současnosti, s vyspělými tržními ekonomikami, současným Ruskem, Čínskou lidovou republikou, rozvojovým světem a současně českou ekonomickou transformací.

Výrazným a sympatickým rysem publikace je snaha autorů dovést výklad hospodářských dějin i dějin ekonomických učením až do současnosti, ukázat hlavní tendence a proudy, ale i alternativní cesty řešení.

Druhá část zabývající se vývojem ekonomického myšlení obsahuje kapitoly 14. – 19. a dva dodatky. **Kapitola 14.** charakterizuje „*Ekonomické myšlení do vzniku neoklasické doktríny*“. Čtenáři se seznámí se základními pojmy a školami ekonomického myšlení, s ekonomickým myšlením období starověku a středověku, s merkantilisty a fyziokraty a s klasikou a „poklasickou“ školou politické ekonomie.

Kapitola 15. „*Neoklasická ekonomie a formování standardní mikroekonomické teorie*“ zachycuje etapizaci a jednotlivé školy neoklasické ekonomie, její charakteristiku, hlavní teoretické koncepce a jejich moderní rozpracování, neoklasickou ekonomii v meziválečném období a vývoj mikroekonomické teorie po druhé světové válce.

Následující **16. kapitola** zasvěcuje čtenáře do keynesovské makroekonomie („*Keynesovská makroekonomie*“), seznamuje s dílem a odkazem J. M. Keynesa, charakterizuje neokeynesovství a velkou neoklasickou syntézu i krizi a nové směry keynesovství.

Kapitola 17. „*Neoklasická makroekonomie*“ poskytuje informace z oblasti neoklasické ekonomie v době nadvlády keynesovství, konzervativní etapy vývoje neoklasické ekonomie, nové trendy makroekonomické teorie včetně hledání výchozího modelu odpovídajícího změněným globálním podmínkám (90. léta dvacátého století) a hledání např. souvislostí mezi makropolitikou a institucemi. Autor opět dovádí výklad až do současnosti a nevyhýbá se kontroverzním otázkám hledání nového paradigmatu ekonomické vědy. Paragraf 17.3 je věnován

podrobnému výkladu mezníků zkoumání ekonomických cyklů včetně teorie megatrendů pro 21. století a inovačních koncepcí ekonomických cyklů.

Kapitoly 18. a 19. poskytují čtenáři základní přehled alternativních přístupů k ekonomickým teoriím včetně hledání etického rozměru ekonomie. Kapitola 18. „*Alternativní přístupy k ekonomickým teoriím I*“ se zabývá postavením ekonomie v systému věd a členěním ekonomických teorií, telegraficky seznamuje s historizujícími, institucionalizujícími a sociologizujícími přístupy, zároveň uvádí liberální, konzervativní přístupy i socialistické přístupy. V kapitole 19. „*Alternativní přístupy k ekonomickým teoriím II*“ se autor zasvěceně věnuje charakteristice dalších sociálně-ekonomických a kritických přístupů, uvádí alternativní řešení teorie růstu, poukazuje na problémy trvale udržitelného rozvoje, upozorňuje na globální problémy lidstva i perspektivy globalizačního procesu.

Text je dále doplněn dvěma dodatky věnovanými podrobnému přehledu laureátů Nobelovy ceny za ekonomii (**dodatek 1**) a především seznámení s českým a slovenským teoretickým ekonomickým myšlením od dob Husových až do současnosti (**dodatek 2**).

Následují **Poznámky a prameny k tabulkám a tabulková příloha**. Publikaci završují nezbytné, přehledné a reprezentativní seznamy doporučené a použité literatury k hospodářským dějinám a k vývoji ekonomického myšlení, které mohou inspirovat a orientovat na podrobnější či původní prameny. Závěrečná stránka poskytuje základní informace o jednotlivých členech autorského kolektivu.

V celém textu je možno ocenit relativní srozumitelnost většiny pasáží i širšímu okruhu čtenářů. Ačkoliv autoři striktně usilují o profesionální přístup a vyhýbají se povrchností, je zde volena určitá míra zjednodušení, která však není v zásadním rozporu s vědeckou přesností. Především je nutné vyzdvihnout aktuálnost a snahu dovést výklad do současnosti, což není u většiny podobných učebních textů obvyklé. Mezi nejzajímavější a bezesporu přínosné jsou pasáže zabývající se alternativními přístupy k ekonomickým teoriím a výkladem českého ekonomického myšlení.

Za spíše pozitivní rys bych dále uvedla také spojení výkladu hospodářských dějin s výkladem vývojem ekonomických teorií, jejichž cílem je ekonomickou realitu uchopit. Protože typickým rysem současné výuky ekonomie je orientace spíše na znalost pouze standardní ekonomické teorie a hospodářských dějin bez souvztažnosti a znalosti ekonomických teorií a jejich vývoje.

Zároveň je možno zdůraznit všudypřítomnou snahu o metodologické přesahy a interdisciplinární přístup. Jistým nedostatkem snižující přehlednost poměrně hutného textu je v chybějící jmenný a věcný rejstřík, ostatní případné drobné výhrady a připomínky lze přičíst faktu, že „*se jedná o pilotní verzi textu, který bude v dalších vydáních dolaďován a rozšiřován.*“ (str. 5) a výrazněji nesnižují výsledný pozitivní dojem z celé publikace. Vyzdvihnout je možné značné zaujetí problematikou, odborné znalosti a profesionalitu autorů i nezbytný nadhled a odstup umožňující čtenářům seznámit se s fakty bez přílišného indoktrinálního vlivu. Publikaci je možné doporučit nejenom studentům VŠE v Praze, ale všem ostatním zájemcům z řad ekonomické veřejnosti.

K příspěvku P. Sirůčka: Globalisation in the Light of Megatrends and Long Waves

Patrik Kajzar

The article “ Globalisation in the Light of Megatrends and Long Waves“ from Mr. Pavel Sirůček was published in the issue 2/2007 of Marathon. This article concisely inspect chosen academical conditions of the multidimensional and ambivalent processes of globalization, proceeding in differing ways on different levels of the social system. Concentrate on divers aspects getting at differing dating and periodisation.

Mr. Sirůček in his text gives confronts different notions of globalization in the light of so called megatrends and of instruments of innovative long waves. We can appreciate the Mr. Sirůček's efforts to characterize Different Notions, Levels and Dating of Globalisation.

I must agree with Mr. Sirůček that The term globalization belongs to the most frequent, but also the most demonized and manipulated ones, often neglecting reality. The problem is that not exist uncompromising and broadly accepting definition of globalisation. It is very important to tell apart of its objects and subjects. It is true that many speak of globalisation of development already since the 1960s, when social antagonisms definitely loose their local nature.

Mr. Sirůček in his article refer A. Tofflera and some other well-known forecasters J. Naisbitt and P. Aburden, that . define megatrends: how one labels basic tendencies of development in different areas – grand changes gradually appearing and consequently forming, or crucially influencing the development of the world during long decades.

It is not easy to justify cyclic nature of the modern development. Mr. Sirůček also rightly pointed that Qualitative changes are the starting point – innovations and their inconsistent appearance in time; one cannot,

however, attach magic power to innovations and totally abstract from analysis of eg development of profits or subjective factors.

Mr. Sirůček's article brings also realistic and clear view on the possibilities perspectives of globalisation and emergence of the 5th Long K-Wave.

This article we can recommend to everybody who is interesting about globalisation, its changes, megatrends, regulations etc.

K příspěvku P. Wawrosze: Thorstein Veblen a americká institucionální ekonomie

Patrik Kajzar

Příspěvek P. Wawrosze se zabývá různorodým směrem ekonomického myšlení - tzv.institucionalismem a novou institucionální ekonomikou, která není u nás příliš rozšířena a dílem Thorsteina Veblena „Teorie zahálčivé třídy.. Dnes již nevystačí kvalifikovaný ekonom se znalostmi ekonomie, jak jsou prezentovány v dnešních učebnicích. Je důležité znát nejen současný stav ekonomické vědy, ale i dřívější ekonomické názory, její historii. Každá věda má svou vlastní historii, která odhaluje její zrod i šedé okamžiky, v nichž se rodily. Historie vědy není jen vědou černou nebo bílou, jak se většinou můžeme dočíst v učebnicích, ale více barvami je poseta.

Zájem o instituce a jejich úlohu v ekonomické procesu se v ekonomické teorii začíná objevovat na konci 19. st. Jedná se o kritickou reakci na ignorování úlohy institucí v neoklasické ekonomii. Neoklasická ekonomie nedokázala vysvětlit kvalitativní změny v ekonomickém vývoji, vycházela tudíž ze statického pojetí rovnováhy a abstrahovala od institucionální formy, v níž vývoj ekonomiky probíhá.

Instituce představuje výchozí prvek analýzy. Autor ve svém příspěvku správně poukazuje na to, že v institucionální ekonomii musíme pojem instituce a organizace odlišovat.“ Organizacemi se potom obvykle v jazyce institucionální ekonomie rozumí konkrétní subjekty (firmy, vláda,parlament, policie, soudy apod.), naproti tomu instituce může charakterizovat jako zvyky a obyčeje které ovlivňují chování a jednání člověka, nejde o ty předpoklady, které jsou produktem vývoje společnosti“.

Jak se můžeme dočíst v příspěvku zakladatel institucionální ekonomie T.Veblen, vynikal nesmiřitelnou kritikou neoklasické ekonomie a kapitalistického uspořádání; řešení pak spatřoval ne v socialistickém uspořádání, ale v technokratické reformě společnosti - v "revoluci inženýrů" reprezentující instituci industrie. Veblen ostře odmítá nesprávná východiska a metody neoklasické ekonomie - racionalitu ekonomického člověka (užitně - nákladovou kalkulaci), hedonistické a individualistické základy a přílišný liberalismus, atomistické pojetí člověka (ekonomický subjekt není izolovaným Robinsonem, ale jedincem společensky podmíněným), ignorování neekonomického prostředí, přeceňování abstraktně - deduktivních přístupů či kritizuje idealizaci tržního mechanismu. Veblen se zaměřil především na odsouzení "marshallovského modelu poptávky" (spotřebitel se rozhoduje pouze na základě ceny izolovaného statku za jinak stejných podmínek); upozorňuje na význam psychologických faktorů (soutěživý instinkt ve spotřebě, efekty nápodoby, závist, prvky iracionálního chování, provázanost poptávek jednotlivých spotřebitelů na trhu - snahy udržet se svým profilem spotřeby na úrovni členů své třídy aj.), vlivu výroby na spotřebu (nabídka si sama formuje poptávku např. pomocí reklamy - tím je zpochybněna suverenita spotřebitele a sama podstata optimalizace), vliv kulturního prostředí. Nová institucionální ekonomie usiluje o doplnění či modifikaci standardního neoklasického přístupu. Výchozími pojmy jsou vlastnická práva a transakční náklady. Proto se pro tento směr rovněž používá označení škola vlastnických práv nebo ekonomie transakčních nákladů.

Také Američan D.North analyzuje historický vývoj institucí, motivy změn institucí a jejich úlohu v ekonomickém systému - v roce 1993 obdržel Nobelovu cenu "za znovuoobnovení výzkumu ekonomické historie prostřednictvím aplikování ekonomické teorie a kvantitativních metod za účelem vysvětlení ekonomických a institucionálních změn", spolu s R.Fogelem zabývajícím se obdobnými otázkami.

Článek P. Wawrosze je velmi zajímavý a lze jej doporučit všem čtenářům, kteří se alespoň trochu o dějiny ekonomického myšlení zajímají.

4. Z diplomových prací

Styl myšlení a učení v Mikroekonomii (metodické aplikace)

(Zpracováno na Vysoké škole finanční a správní v roce 2006)

Ivana Straková

Abstrakt

Práce se zabývá způsobem myšlení a učení v Mikroekonomii, ekonomického rozhodování jedince a vlivy, které naše „mikroekonomické“ myšlení utvářejí a determinují ho. Těžištěm celé práce je tvorba MUDr. Františka Koukolíka, DrSc., která byla mou motivací a poskytla relevantní témata. Práce je rozdělena do čtyř částí. První je úvodem do problematiky stylu ekonomického myšlení a obsahuje vztah ekonomie a psychologie, mikroekonomické pojetí procesu myšlení a učení a některé informace o mozku a jeho funkčních systémech. Druhá část je věnována osobnosti Františka Koukolíka, jeho vybrané literární tvorbě. Třetí část se zabývá jednotlivými problematikami z děl Františka Koukolíka, jako například memy, altruismus, kritické myšlení a další. Poslední čtvrtá kapitola je zhodnocením přínosu Františka Koukolíka výuce předmětu Mikroekonomie na této vysoké škole.

Klíčová slova: Mikroekonomie, ekonomické myšlení a rozhodování, neuronální systém, altruismus, kooperace, sociální mozek, užitek, homo economicus, kritické myšlení, mem.

Úvod

Ve svém životě se člověk rozhoduje v podstatě od narození, i když rozhodování našeho dětství je značně odlišného charakteru než v dospělosti. Toto rozhodování má ale jeden společný aspekt, u kterého nezáleží na věku, národnosti aj. - a tím je užitek. Vždy se tedy rozhodujeme s cílem maximalizovat svůj užitek, jenomže toto naše rozhodování je determinováno mnoha skutečnostmi a okolnostmi, přes náš inteligenční potenciál, naše schopnosti a dovednosti, rodinné zázemí kde jsme vyrůstali až po samotné podmínky dané rozhodovací situace. Proto, abychom chápali podstatu svého „ekonomického rozhodování“, musíme pochopit sami sebe, ostatní a umět si správně vyložit a použít přístupné informace. Je nutné si také uvědomit, že všichni jsme součástí rozhodovacího procesu někoho dalšího. Je pro nás v určitých ohledech důležitý i užitek či prospěch skupiny, ať už je jí určitá skupina (rodina, škola aj.) nebo společnost, ve které žijeme jako taková. Díla Františka Koukolíka nám neposkytují jen poučení zábavnou a zajímavou formou svého podání včetně chápavého pohledu na společnost, ale také by nás měly motivovat právě k poznání vlastního rozhodovacího procesu. Proto jsem se zaměřila na vybranou tvorbu tohoto autora, respektive určitá témata a problematiky, například altruismus, kritické myšlení a další, které lze uplatnit v rámci ekonomického stylu myšlení a učení. Mikroekonomie by měla na chování jedince pohlížet více z psychologického hlediska a právě toto je cílem mé práce. Někteří vyučující Mikroekonomii na vysokých školách již berou v úvahu nezbytné psychologické aspekty jedince a jejich hodiny se tak stávají nejen více zajímavé, ale také se zde získané poznatky konečně dají použít v reálném životě.

Knihami Františka Koukolíka, které byly základním podkladem mé práce, zde jmenuji alespoň ta klíčová, jimiž jsou *Sociální mozek*, *Vzpoura depravantů* a *Mozek a jeho duše*.

První část stručně nastíní problém propojení ekonomie a psychologie, objasní nám téma *inteligence* i její genetické podklady, *úspěšné inteligence* jako prostředku k dosažení svého cíle, téma *vědomí*, *učení* a výklad *Mikroekonomie*, včetně *metody úplného výčtu*, která je součástí nové učebnice Mikroekonomie doc. Radima Valeníka. Dále s v této části budu zabývat *pamětí* a doporučeními, jak ji zlepšit, *usuzováním*, *strategiemi řešení problému* a *motivací* lidského jednání, včetně tzv. *motivace zvědavosti*. První část je uzavřena malým exkurzem do neurologie, stručného pojednání o našem mozku.

Druhá část je věnována osobnosti MUDr. Františka Koukolíka, DrSc. a jeho vybrané literární tvorbě, která je důležitá z hlediska ekonomického stylu myšlení a učení.

Na druhou část navazuje třetí, která obsahuje již konkrétní vybraná témata, resp. problematiky, jako je *sociální mozek*, *altruismus*, *kritické myšlení* a další. Výchozím pramenem tedy jsou díla F. Koukolíka, doplněné výkladem či názory ostatních některých dalších autorů.

Čtvrtá část bude shrnutím přínosu MUDr. Františka Koukolíka, DrSc., z hlediska jeho tvorby a výuky předmětu Mikroekonomie na Vysoké škole finanční a správní.

K problematice stylu ekonomického myšlení

Ekonomie a psychologie

Psychologie je věda o psychických odrazech skutečnosti v činnosti člověka a v jeho chování a ekonomie je naukou o zákonitostech společenské výroby a rozdělování materiálních statků. Mikroekonomie je pak teoretickým a aplikovaným zkoumáním jednotlivých ekonomických subjektů, spotřebitelů, výrobců (firem), popřípadě jejich skupin.⁹ Za daleko vhodnější a přínosnou definici Mikroekonomii považují následující:

⁹ Kraus, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. 1.vydání. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1415-2

Mikroekonomie je věda, která se zabývá problematikou výběru optimálních variant rozdělování (alokace) vzácných a užitečných statků v procesech jejich výroby a spotřeby.¹⁰

Již základní definice nám ukazují rozdíl mezi těmito vědami, který se na první pohled může zdát propastný. Jak píše Michal Skořepa ve svém článku „Psychologie proniká do ekonomie“¹¹, zřejmě pozdní vývoj psychologie jako vědecké disciplíny a snaha o matematizaci ekonomie zapříčinily skutečnost, že ekonomové neměli zájem brát v úvahu i psychologické determinanty ekonomického rozhodování a chování člověka nebo skupin jedinců. Pro ekonomy bylo jednodušším řešením vyjádřit například technologický pokrok jediným exponenciálním členem v produkční funkci a výrobní proces popsat jednoduchou funkcí množství práce a kapitálu atd. Takže je pochopitelné, že respektovat v rámci rozhodování a chování různé vlivy, zvláštnosti a souvislosti, které v reálném světě tyto procesy ovlivňují, bylo pro ekonomy v podstatě nezajímavé a připadalo jim zbytečné se tím zabývat. Teprve v 70. letech dvacátého století se situace začíná měnit, ale historickým vývojem vztahu těchto dvou disciplín se tato práce nezabývá, takže zmíním jen zajímavé události v tomto vývoji. Jednou z nich je například období padesátých let dvacátého století, kdy se německý ekonom Heinz Sauer mann zabýval experimenty z oblasti teorie her, zejména aplikací věznova dilematu na různé tržní struktury nedokonale konkurenčního typu. Jeho asistent Reinhard Selten později na Univerzitě v Bonnu založil jedno ze světových center výzkumu teorií her a herních experimentů. Dalším je článek „Prospektivní teorie“ v roce 1979 v časopisu *Econometrica*, kdy Kahneman a Tversky popsali různé pokusy a navrhli nový model, který byl v podstatě alternativou k tradičnímu modelu maximalizace očekávaného užitku a je to dodnes jeden z nejcitovanějších článků tohoto časopisu. Významným obdobím byl nástup experimentální ekonomie, která zkoumá ekonomické jevy metodami experimentů a behaviorální ekonomie, která se snaží aplikovat psychologické pojmy a poznatky v ekonomii atd.

Metodickým rozdílem mezi ekonomikou a psychologií je především ve skutečnosti, že ekonomie vytváří různé „modelové situace“, které ovšem ve skutečnosti nemusejí nastat a zároveň nebere dostatečným způsobem v úvahu její psychologické determinanty. Psychologie popisuje skutečné procesy. Je pochopitelné, že psychologické postupy zkoumání nějaké rozhodovací situace a následného chování je daleko složitější a časově náročnější, ale ekonomie je proti tomuto přístupu „strohá“ a o často významné vlivy jaksi „okleštěna“. Ekonomie se bude muset smířit se skutečností, že je nutné respektovat a pojímat jedince jako osobnost s mnoha jejími vlastnostmi, schopnostmi, genetickým vybavením a vlivy kolem, které jedincovo rozhodování a chování utvářejí či ovlivňují.

Myšlení a učení v mikroekonomickém pojetí

„Náš život je takový, jak ho utvářejí naše myšlenky.“ (M. Aurelius)

Člověka považuji za zázračný a zároveň nejnebezpečnější „vynález“ přírody. Máme neuvěřitelné schopnosti - za jasné noci jsme schopni vidět plamen svíčky na vzdálenost 48 kilometrů, cítíme dopad mušního křídla z výšky 1 centimetru na tvář nebo za ticha slyšíme tikot hodinek ze vzdálenosti 6 metrů (Galanter, 1962)¹² Ale nejen to. Jsme schopni rozeznávat přes 7 milionů barevných odstínů (Atkinsonová, R. L. a kol., 150 s.) a zároveň jsme i snadno zranitelní - delší než osmihodinové zvonění budíku (intenzita 80 decibelů) nám může způsobit poruchu sluchu a bezprostředním nebezpečím pro naše uši je rockový koncert o intenzitě 120 decibelů (Atkinsonová, R. L. a kol., 156 s.).

V podstatě můžeme tvrdit, že člověk se neustále „staví“ nebo „je stavěn“¹³ do situací, kdy se rozhoduje, pokud můžeme předpokládat, že nejde o ústup či izolaci ve smyslu lidského jednání směřující k dosažení nezávislosti na druhých lidech (*zde se jedná o obranu proti mentálnímu stresu omezením konfliktů, frustrací a somatických stresů, vyplývajících ze styku s druhými lidmi. K rozhodnutí o izolaci lze dojít z pozice síly nebo z pozice slabosti.*)¹⁴ Jedinec se rozhoduje na základě řady skutečností a pod vlivem nespočetného množství determinantů a okolností. „Většinou víme s kým komunikujeme, uvědomujeme si i prostředí, v němž ke komunikaci dochází, reagujeme s prodlevou, v níž věnujeme čas pochopení toho, co nám bylo sděleno, třídíme a vybíráme, co odpovíme, čelíme nedorozumění, časovému tlaku, pociťujeme sympatie nebo antipatie, sami jsme právě v nějaké náladě, tělesné pohodě či nepohodě atd.“ (Vybíral, 2000, 27 s.).

¹⁰ Valenčík, R. *Mikroekonomie. Jak ji chápat a k čemu je.* 1. vydání. Praha: Eupress, 2004. 10 s. ISBN 80-86754-20-0

¹¹ <http://vesmir.cts.cuni.cz> (časopis Vesmír č. 81, duben 2002)

¹² Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie.* 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 138 s. ISBN 80-85605-35-X

¹³ zde: myslím tím pomocí svých postojů, názorů atd. do rozhodovacích situací, kdy svým dalším chováním rozhodne o svém dalším postavení, svých cílech a důsledcích svého jednání

¹⁴ Krajina, Ladislav. *Jsem lepší než zvířata? Přirozenost člověka a jeho naděje na přežití.* Olomouc: Votobia, 1999. 44 s. ISBN 80-7198-369-1

Chování jedince může být determinováno mnoha vlivy a v určitém smyslu dáno i geneticky. „Někdy může mít určitý genetický defekt za následek mentální retardaci, ale ve většině případů jsou intelektové schopnosti jedince určovány velkým počtem genů, ovlivňujících faktory, které jsou podkladem pro rozdílné schopnosti. Samozřejmě že to, co se stane s tímto genetickým potenciálem, závisí na podmínkách prostředí.“¹⁵ Vrozený potenciál, se kterým jedinec přichází na svět, je velmi silně ovlivněn prostředím, se kterým se setká. (Atkinsonová, R. L. a kol., 75 s.) Tím je rodinné zázemí, kde vyrůstá, ale i škola a následně pracovní prostředí, kde dospělý jedinec stráví většinu času svého života.

Naše chování vychází z našich vlastností, ale i z našich cílů. K jejich dosažení používáme individuální prostředky a záleží na „nutnosti“¹⁶ tohoto cíle a našem přístupu.

Narodíme se s určitým intelektovým potenciálem, který je ovšem dále determinován například emočním prostředím rodiny, kde jedinec vyrůstá, jeho výživou¹⁷, kvalitou stimulace nebo typy zpětné vazby od ostatních vyvolané jeho chováním atd. (Atkinsonová, R. L. a kol., 495 s.). „Dědičnost inteligence závisí na prostředí, ve kterém jedinec žije. Za určitých podmínek je fenotyp vysoce dědičný, za jiných ne.“¹⁸ Prostředí, které má na inteligenci vliv, zahrnuje širokou škálu vlivů, z nichž některé působí na celou populaci a některé vytvářejí spíše individuální rozdíly mezi jedinci nebo skupinami (Ruisel, 2000, 83 s.). Prostředím je myšleno jak kulturní a sociální, rodinné zázemí, tak i místní úroveň vzdělávání a další. „Deprivující, zanedbané nebo málo podnětné prostředí má negativní dopad na intelektový vývoj dítěte.“ (Ruisel, 2000, 92 s.).

A. Binet a T. Simon ve svém díle „New methods for the diagnosis of the intellectual level of subnormals. Annals of psychology“ z roku 1905 viděli inteligenci jako základní schopnost důležitou pro praktický život, resp. soudnost, praktický smysl, iniciativu, schopnost přizpůsobit se okolnostem, se správným hodnocením, chápáním a usuzováním. D. Wechsler roku 1958 zase v práci „The measurement and appraisal of adult intelligence“ inteligenci charakterizoval jako: „celkovou neboli globální schopnost jedince účelně jednat, racionálně myslet a účinně se vyrovnávat se svým prostředím.“¹⁹

R. J. Sternberg v „Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence“ z roku 1985 shrnul procesy, které by měly rozhodně být komponenty teorie inteligence takto:

Schopnost učit se a těžit ze zkušeností.

Schopnost myslet nebo uvažovat abstraktně.

Schopnost přizpůsobit se rozmarům měnícího se a nejistého světa.

Schopnost motivovat sebe sama k efektivnímu vyřešení úkolu, který člověk potřebuje vyřešit.

Naši inteligenci je tedy dán i způsob našeho rozhodování v situacích²⁰ a výběr prostředků k dosažení daného cíle. To znamená i využití dané zkušenosti při dalším rozhodování, umět si představit kompletní proces od rozhodnutí až po dosažení cíle a důsledky našich činností, umět se adaptovat na dané podmínky a v případě nutnosti improvizovat v zájmu našich cílů a v neposlední řadě i v závislosti na úspěchu či neúspěchu přehodnocovat své motivace a případně tvořit nové plány.

Příliš úzkým pojetím Mikroekonomie je výrok, že Mikroekonomie studuje postupy, které lidé volí v podmínkách vzácnosti. I kdyby přece existoval nadbytek hmotných zdrojů, jistě se najdou ostatní důležité zdroje, kterých je nedostatek. Zdrojem vzácným pro každého je čas. R. H. Frank dodává, že „čas a peníze nejsou jediné důležité zdroje...“ Přece skutečnost, že někteří lidé nerozhodují o určitém objemu financí osobně, ještě neznamená, že jejich rozhodování nejsou ekonomická. Každá volba přece zahrnuje důležité prvky vzácnosti. Ano, někdy jsou peníze tím nejvzácnějším zdrojem, ale ve většině typů našich rozhodování tomu tak není. A to je také jeden ze základních rysů lidské existence, že se stále musíme vyrovnávat se vzácností v jejích různých formách. Ale kdyby „vzácnost“ neexistovala a my měli všeho dostatek, život by byl ochuzen o mnohé ze svého bohatství.²¹ Člověk, který by žil neomezeně dlouho a měl by k dispozici neomezené materiální zdroje, by se sotva kdy k něčemu rozhodl.²²

Howard Gardner ve své knize *Dimenze myšlení* popsal 6 druhů inteligence - jazykovou (významy a konotace²³ slov, jazykové operace, lingvistické dovednosti, porozumění mluvenému slovu), hudební (melodie, rytmus, tón - barva zvuku), logicko-matematickou (početní operace, logické odůvodňování a další),

¹⁵ Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, a.s., 1995. 73 s. ISBN 80-85605-35-X

¹⁶ pozn.: ve smyslu významu pro nás

¹⁷ z hlediska výživy jsou míněny především stravovací návyky matky v těhotenství nebo vliv toxických látek na vývoj dítěte, jako například olovo, alkohol a další.

¹⁸ Ruisel, I. *Základy psychologie inteligence*. 1. vydání. Praha: Portál, 2000. 79 s. ISBN 80-7178-425-7

¹⁹ Psychologie Atkinsonová - 487 s.

²⁰ zde: myšleny „ekonomické situace“, to znamená situace, ve kterých jde o náš užitek

²¹ poznámka autorky DP: Dokonce si myslím, že kdybychom měli všeho dostatek, tedy bychom žili život bez vzácnosti, byli bychom ve skutečnosti chudí.

²² Frank, R. H. *Mikroekonomie a chování*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1995. 3 s. ISBN 80-205-0438-9

²³ konotace ve smyslu nepojmových rysů významu

prostorovou (prostorová představivost, vizuální myšlení...), tělesně-pohybovou (například výrazové vyjadřování tělem, tanec, běh) a personální formy inteligence (porozumět chování ostatních lidí, jejich motivům či emocím a také sami sobě). Tato práce ale není zaměřena na problematiku inteligence jako takovou, pouze na oblasti související a výrazně ovlivňující lidské rozhodování v situacích, kdy jde o užitek.

Zajímavou teorii „úspěšné inteligence“ popisuje Robert J. Sternberg ve své knize stejnojmenného názvu, která nám dle mého názoru umožní rychlejší a efektivnější rozhodování. Jestliže o jedinci můžeme říci, že je úspěšně inteligentní, znamená to, že je schopen myslet dobře třemi různými způsoby: analyticky, kreativně a prakticky. Tyto tři aspekty spolu vzájemně souvisí - analytické myšlení používáme při řešení problémů a posuzování kvality myšlenek, díky tvůrčímu myšlení problémy a myšlenky správně zformulujeme a praktická inteligence nám umožní jejich efektivní využití, včetně analýz, v běžném životě. Je ovšem nutné mít na paměti, že důležité je především vědět, kdy a jak je efektivně využít.²⁴ Považuji za nutné zde podrobněji tyto tři „druhy inteligence“ popsat.

Analytická inteligence: Jak najít správné řešení²⁵

Tato inteligence obsahuje uvědomělé nasměrování našich mentálních procesů na hledání a promyšlené řešení problému. Cílem je dostat se z problémové situace překonáním překážek až k samotnému řešení. Při rozhodování je cílem vybrat si mezi možnostmi nebo zhodnotit příležitosti.

Řešení problémů vyžaduje šest základních kroků, které mohou probíhat v různém pořadí nebo se k nim jedinec může v případě potřeby opět vracet. Těmito kroky jsou: 1. Rozpoznání problému, což je nejdůležitějším začátkem²⁶; 2. Správná definice problému²⁷, což znamená přesné definování, v čem je problém, odpovídající kontextu situace. S tím souvisí i rozeznání podstatných problémů od méně podstatných či nepodstatných; 3. Formulování strategie řešení problémů (Sternberg zde konstatuje, že úspěšně inteligentní jedinec uvažuje spíše v dlouhodobém horizontu než z hlediska okamžitého zisku a je ochoten odkládat požitky.); 4. Využívání informací přesně odpovídající situaci; 5. Efektivní rozložení prostředků z dlouhodobého i krátkodobého ohledu a zvážení možných rizik a výsledného zisku; 6. Monitorování a hodnocení (monitorováním je myšleno sledování postupu během procesu a hodnocením posouzení kvality našeho procesu řešení problému a řešení, ke kterému jsme dospěli.).

Problémy se zřetelnými způsoby řešení jsou někdy nazývány *dobře strukturované problémy* a ty nepřilíší jasně vyřešitelné *špatně strukturované problémy*. U obou druhů problémových situací jsou odlišné strategie při jejich řešení. Řešitelé problémů využívají v *prostoru problému* takzvanou *heuristiku*, což znamená souhrn všech možností, které se dají použít k řešení, jak napsal A. Newell a H. A. Simon.

Do řešení problémů může člověk také vnášet *mentální stereotypy*²⁸, což je myšlenkový rámec jako sklon pohlížet na problémovou (rozhodovací) situaci určitým způsobem. Tyto stereotypy mohou v mnoha situacích fungovat, ale bývají i omylem, který nám výsledek mírně řečeno zkomplikuje, protože právě na řešení toho určitého problému není vhodným. Určitým typem mentálního stereotypu je *funkční fixace*, která znamená, že určitý prostředek jsme zvyklí (v rámci kulturního kontextu) používat určitým způsobem a toto nám brání ho využít k odlišnému účelu právě od původního. Při řešení problému můžeme užít i takzvané *inkubace*, což je fakticky odložení problému na pozdější dobu. Toto může být na jednu stranu kladným přínosem ve smyslu vypuštění případných nepodstatných informací, ovšem může to mít i záporné následky. Například již pomine daný situační kontext.

Úspěšně inteligentní člověk se rozhoduje buď na základě intuice nebo úsudku, a nebo na základě kombinace obojího.

Kreativní inteligence - Jak najít ten správný problém²⁹

Tvůrčí jedinec je i dobrým investorem, například může levně nakupovat a draze prodávat. Kreativní myšlenky jsou nové a cenné, i když je z počátku může mnoho lidí kolem odmítat. Typickým příkladem je recenze nějaké knihy. Ale člověk do svých kreativních myšlenek investoval mnoho ze svého času i energie, a tak se o jejich hodnotě snaží přesvědčit ostatní a tím zvýšit přiznanou hodnotu svých investic. Jakmile se mu to podaří, „prodává“ ji ostatním a sám se věnuje dalšímu svému kreativnímu nápadu. Ovšem je nutné zde podotknout, že záleží na okolnosti, kdo kreativitu hodnotí. Kreativita je sociálně kulturní posouzení novosti, vhodnosti, kvality a důležitosti výtvaru.

²⁴ Sternberg, J. Robert. *Úspěšná inteligence*. 1.vydání. Praha: Grada, 2001. 92 s. ISBN 80-247-0120-0

²⁵ Sternberg, J. Robert. *Úspěšná inteligence*. 1.vydání. Praha: Grada, 2001. 113-138 s. ISBN 80-247-0120-0

²⁶ příkladem obranného mechanismu proti skutečnosti, že má jedinec problém, může být tzv. projekce - tvrzení, že problémy vytváří stěžovatel svým netolerantním postojem k životu a ke světu obecně

²⁷ již I. Ruisel ve své knize *Základy psychologie inteligence* upozorňuje na to, že již „při analýze řešení problémů je nevyhnutelné věnovat pozornost samotnému pojmu problém.

²⁸ Sternberg zde zmiňuje, že jsou někdy nazývány opevněním - entrenchment

²⁹ Sternberg, J. Robert. *Úspěšná inteligence*. 1.vydání. Praha: Grada, 2001. 139-163 s. ISBN 80-247-0120-0

Mezi rozvíjení kreativní inteligence patří aktivní hledání vzorů, přezkoumávání předsudků, tolerance chyb u sebe i ostatních, přijímání rozumných rizik, vyhledávání úkolů, kde se dá uplatnit tvořivost, aktivní definování a redefinování problémů, vyhledávání odměny za kreativitu a sebeodměňování, potřeba času na kreativní myšlení, tolerance nejednoznačnosti, uvědomování si překážek při kreativním myšlení, ochota růst a uvědomění si významu ovlivnění osobnosti prostředím.

Praktická inteligence - Jak uvést řešení do života³⁰

Tato inteligence umožňuje svému „vlastníku“ uplatnit určitý druh strategie při řešení problémů v reálném životě. Mnoho z nás mělo jistě spolužáky, kteří ve škole vynikali svými znalostmi a dovednostmi, ale v dospělosti - v reálném životě - už to s jejich výsledky bylo značně horší. Rozhodnutí, které učiníte v reálném životě, Vás totiž ovlivní, protože jste v něm přímo zainteresováni a také je nutné si uvědomit, že zde se může vyskytnout větší množství „správných řešení“ na rozdíl od školních testů, kde byla jen jedna správná odpověď.³¹ Ze studií vyplývá, že skryté znalosti často ovlivňují úspěch v zaměstnání stejně nebo více než školní inteligence a nejde o to, jaký druh práce jedinec vykonává.

Prakticky inteligentní člověk se dále vyznačuje ještě dalším specifickým, a to *tichou znalostí*,³² která se týká vědomostí „pro jednání“. Tato dovednost je většinou získávána bez přímé pomoci ostatních a umožňuje nositeli dosáhnout pro něj cenných cílů. Získat a užívat takovou znalost je výjimečně důležité k náležitému výkonu v každodenním snažení. Tichá znalost je vždycky spojena s konkrétním užitím ve specifických situacích. Jde o znalost informací, které nejsou okamžitě přístupné každému. Nejde zde tedy o kvantitu ale o kvalitu informací. Tato inteligence tedy svému nositeli pomáhá pochopit, jak systém pracuje a přizpůsobit se tak, aby tento systém pracoval i v jeho prospěch. Dalšími možnostmi jsou i přizpůsobení se trendům v daném prostředí nebo dané prostředí přizpůsobit dle svého. To ale závisí na mnoha dalších faktorech.

Úspěšně inteligentní lidé vždy dokáží vyvážit svou analytickou, kreativní i praktickou inteligenci.

Inteligence nutně rozhoduje i o naší schopnosti kriticky myslet, čímž se budu zabývat v jedné z následujících částí této práce.

Rozhodujeme se ve stavu *vědomí*, kdy řešíme nějaký problém nebo si vybíráme nějakou variantu za účelem reakce na podmínky prostředí a osobní záměr. Toto „vědomí zahrnuje: a) *sledování* sebe sama a svého okolí tím způsobem, že vjemy, vzpomínky a myšlenky jsou přesně reprezentovány ve vědomí; a b) *ovládání* sebe sama a svého okolí tím způsobem, že jsme schopni zahajovat a ukončovat své jednání a kognitivní aktivity (Kihlstrom, 1984).“³³ Sledováním je myšleno zpracovávání informací pomocí naší smyslové soustavy a to nám umožňuje vědět a chápat, co se v nás samotných ale především v našem okolí děje. Ovšem nelze věnovat pozornost všem podnětům, na které nás smysly upozorní, neboť bychom byli přímo zahlceni těmito informacemi. Na tuto skutečnost upozorňuje i MUDr. František Koukolík ve své knize *Mozek a jeho duše*.³⁴ Touto knihou se budu zabývat v některé z dalších částí této práce. Samo vědomí si vybírá, na které podněty bude reagovat a provádí selekci. Podněty k zahájení akce jsou řazeny dle priority, přičemž nejvyšší mají ty, které souvisejí s přežitím, což je například hlad, bolest a další. V momentě, kdy probíhají, jsou ostatní podněty vytěsňeny do pozadí. Ovládáním je pak plánování, zahájení a řízení svých činů koordinovaně s událostmi kolem nás. Naše vědomí nám dává možnost představovat si „scénáře“ určitých budoucích událostí a jejich možných variant. Ale ne všechny aktivity jsou řízeny vědomými rozhodnutími, takže ani řešení problémů nemusí být prováděna vědomě. Řešení některých problémů není možné plánovat předem, protože rozhodovací situace může nastat náhle. Takže i při jejím řešení musíme improvizovat či použít zkušenosti z nějaké minulé podobné události (vzpomínky vyvolané do vědomí), což již zasahuje mimo oblast vědomí. „Vzpomínky, které jsou takto dostupné našemu vědomí, se nazývají předvědomé vzpomínky. Souhrn těchto vzpomínek a procesů se nazývá předvědomí.“ (Atkinsonová a kol., 1995, 215 s.).

Od sledování, ovládání nás samých a předvědomí se dostáváme k další důležité schopnosti člověka, která prochází dnem celého našeho života a je důležitou pro naše rozhodování, to znamená i pro ekonomické rozhodování, a tou je *učení*. Je třeba vědět spoustu informací, které používáme a jež jsou pro nás užitečné a mikroekonomie je jednou z disciplín, která, ač se to na první pohled nezdá, je jak užitečná, tak i zajímavá a poučná a navíc prakticky použitelná. Praktická použitelnost totiž často disciplínám, vyučovaným na vysokých školách chybí. Ano, někdo by mi určitě namítl, že je to vždycky věci a přístupem vyučujícího, ale přesto si myslím, že ne vždy je to pouze v „jeho rukou“. Nejúčinnější cestou, jak rozvíjet cit pro ekonomii, může být i vedení studentů k tomu, aby ekonomii vnímali jako *vědu o přirozeném světě*.³⁵ Jen když budou přesvědčeni, že

³⁰ Sternberg, J. Robert. *Úspěšná inteligence*. 1.vydání. Praha: Grada, 2001. 164-184 s. ISBN 80-247-0120-0

³¹ poznámka autorky DP: toto je relativní sdělení, protože jsou užívány i testy s více možnými odpověďmi nebo takovými, kde vybíráme tu nejsprávnější. Na vysokých školách je toto již zavedenou formou odpovědi u testů.

³² Poznámka autorky DP: z určitého hlediska by se dala přirovnat k sociálním dovednostem

³³ Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie*. 1.vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 214 s. ISBN 80-85605-35-X

³⁴ Koukolík, F., *Mozek a jeho duše*. 3.vydání. Praha: Galén, 2005. ISBN 80-7262-314-1

³⁵ Frank, R. H. *Mikroekonomie a chování*. 1.vydání. Praha: Svoboda, 1995. II s. ISBN 80-205-0438-9

nabitě vědomosti a dovednosti v hodinách jsou z reálného světa, bude to pro ně přirozenou motivací a detaily běžného života budou jasně vnímat v novém světle. Každou informaci se nám bude rozvíjet ekonomická intuice, třebaže z nás „ekonom“ nikdy nebude. Avšak díky učení budeme chápat ekonomické realie a kontext s „obyčejným“ životem a pochopíme i skutečnost, že výsledky lidské práce jsou odrazem přímého či nepřímého porovnání nákladů a prospěchu.³⁶

Zajímavým zjištěním jsou výsledky výzkumu R. Franka (Frank, 1995, VI s.) u studentů, že lidé, kteří si ekonomii volí jako hlavní předmět, mají větší sklon zajímat se v první řadě pouze o sebe sama. Pomocí pokusů došla jeho výzkumná skupina k závěrům, že rozdíly v míře sobeckosti jsou tím větší, čím déle dotazovaný ekonomii studoval. Osobně si ale nemyslím, že by pro většinu studentů bylo motivací učit se ekonomii ze zistných důvodů a nakonec každé vzdělání je přece investicí především do své budoucnosti, ne?

Učením si osvojujeme nové dovednosti, vědomosti, ale podílí se i na našem emocionálním vývoji, sociálních interakcích a na vývoji osobnosti. (Atkinsonová a kol., 1995, 265 s.). Učení můžeme definovat jako relativně trvalou změnu chování, jež vyplývá z nacvičování. Některé psychologické směry rozlišují 4 druhy učení, a to: 1. habituace, 2. klasické podmiňování, 3. operantní podmiňování a 4. komplexní učení. *Habituace* je učení se ignoraci podnětů, které pro nás nejsou nutné. Jako příklad je uveden tikot hodin. *Klasické a operantní podmiňování* zahrnuje tvorbu asociací. Klasické nás učí, že jedna událost následuje po druhé a díky operantnímu podmiňování se naučíme, že vše, co uděláme, má určité následky. Příkladem klasického podmiňování je „Pavlovův reflex“ a operantního určité chování, které vede k dosažení určitého cíle. Pro nás je nejdůležitější poslední z druhů paměti, a to *komplexní učení*. „Komplexní učení zahrnuje mimo tvorby asociací něco navíc. Je to například používání určité strategie při řešení problému nebo tvorba mentálních map prostředí, ve kterém se subjekt nachází.“³⁷ Podstatou učení je „schopnost organismu mentálně reprezentovat jednotlivé aspekty světa a operovat těmito mentálními reprezentacemi spíše než světem samotným.“ (Atkinsonová a kol., 1995, 290 s.). Většina těchto mentálních reprezentací je spojení mezi podněty nebo událostmi, což odpovídá klasickému a operantnímu podmiňování. Jindy je reprezentace složitější, například mapa prostředí jedince nebo nějaký abstraktní pojem, jako například příčina. „Existují rovněž případy, ve kterých jsou operace, prováděné s mentálními reprezentacemi, složitější než asociativní procesy. Tyto operace mohou mít podobu pokusu a omylu, kdy organismus v mysli zkouší různé možnosti. Operace mohou mít rovněž podobu strategie s více kroky, ve které uskutečňujeme některé mentální kroky pouze proto, protože umožňují kroky následné.“ (Atkinsonová a kol., 1995, 290 s.). (Příkladem kognitivní mapy jsou mentální reprezentace plánu bludiště u krys v pokusu Tolmana, 1932).

Jedním z dalších způsobů, jakým se jedinec může učit, je pomocí imaginativního myšlení. Znamená to, že o určitých věcech přemýšlíme vizuálně, včetně imaginativních operací (přímo si představíme určitý proces nebo činnost) a zrakové kreativity.

Dalším naším „pomocníkem“ při rozhodování je tedy *paměť*. Udává meze našeho uvažování na základě „výbavy“ jazykové i zkušenostní. Na základě předešlé zkušenosti, ať již negativní či pozitivní, se můžeme rozhodnout pro dané jednání či konání. Paměť je také významným pomocníkem při očekávání či očekávání důsledků nějaké situace či procesů.

Rozlišujeme 3 stadia v činnosti paměti: a) kódování /jakési uložení do paměti ve formě reprezentace pro ni přijatelnou/, b) uchovávání /pamatovali jsme si informaci a uchovali, tímto ji podržíme v paměti/ a c) při další situaci si ji opět vybavíme z paměti. Základní druhy paměti jsou krátkodobá a dlouhodobá. Nejprve informaci vnímáme, selektujeme a následně zakódujeme do krátkodobé paměti.³⁸ Krátkodobá paměť má překvapivě velmi omezenou kapacitu, v průměru to znamená sedm položek, plus minus dvě. Některým lidem se podaří uchovat pět položek a jiným zase až devět. Faktem ovšem zůstává, že položky bývají přepsány dalšími novějšími nebo se nám časem prostě z paměti ztratí. Krátkodobá paměť hraje významnou roli při řešení jakéhokoliv problému jako duševní pracovní prostor pro mentální operace, který používáme k uchování částí informací z dlouhodobé paměti, příslušejících k danému řešenému problému. Proto se jí říká paměť pracovní. Jedno staré a dnes tak často používané přísloví říká: „sejde z očí, sejde z mysli“. To dokonale vystihuje skutečnost, že mnoho živých organismů odpovídá pouze na bezprostřední podnět (u člověka je to zřejmě většinou podnět zrakový) a když se podnět ztratí, odpověď vyhasne. „Pracovní (také provozní) paměť je schopna udržet si vnitřní záznam („reprezentaci“) o zevním světě v krátkodobé paměti, a to v době, kdy podněty ze zevního světa už přestaly. Nebo do krátkodobé paměti přivolat nějakou informaci z paměti dlouhodobé. V obou případech je pracovní paměť podkladem schopnosti s těmito informacemi pracovat, tj. tvořit chování založené na těchto informacích spíše než na bezprostředních podnětech.“³⁹ Podle F. Koukolíka se do činnosti pracovní paměti zapojuje několik

³⁶ V knize Sociální mozek F. Koukolík toto srovnání uvádí jak cost and benefit

³⁷ Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 265 s. ISBN 80-85605-35-X

³⁸ ve skutečnosti je mnoho potíží, označovaných jako „problémy s pamětí“, způsobeno výpadky pozornosti

³⁹ Koukolík, F. *Kniha o Evě a Adamovi*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1997. 195 s. ISBN 80-86003-14-0

oblastí „modulů“, z nichž každý má svou místní síť a síť, díky které je propojen s informačními smyslovými vstupy, hybnými, s dlouhodobou pamětí, s emotivitou a motivací. Každý z těchto modulů má tedy svou oblast činnosti, které se slučují:

- zrakový vstup (vidím přicházet hezkou mladou ženu)
- záznam dlouhodobé paměti (podobá se dívce, kterou jsem znal před spoustou let)
- hybnost (půjdu jí naproti, nebo se naopak nepohnu)
- emoční odpověď (mám příjemný, úzkostný, útočný nebo žádný pocit)
- motivaci k další akci (oslovím ji, nebo budu dělat, že neexistuje...) (Koukolík, 1997, 196 s.).

Existuje mnoho doporučení, jak zlepšit paměť. Zde je myšlena konkrétně paměť pro údaje. Paměti napomáhající systémy se nazývají *mnemonickými*. Jednou z mnemonickým pomůcek je *metoda loci*, která je vhodná zejména u seřazené posloupnosti libovolných položek. Nejprve si v duchu představíme určitou cestu a naučíme se postupně jednotlivá její místa. Pokud se nám to podaří, můžeme se naučit nazpaměť tolik vzájemně nesouvisejících slov, kolik míst bude na naší cestě. Propojujeme si každé místo s další informací, kterou si chceme zapamatovat. Jakmile si chceme tyto informace vybavit, v duchu si znovu projdeme „naši cestu“. Další je *metoda klíčových slov*, která se dá dobře využít při učení se slovíčkům cizího jazyka. Například si spojíme slovíčko z cizího jazyka s jeho fonetickou formou, která v češtině může být podobná nějakému našemu výrazu.

Z těchto poznatků tedy vychází závěr, že čím více položky propracováváme (například rozvedeme jejich význam), tím větší množství si jich později dokážeme vybavit nebo tím lépe rozpoznat.

Autoři knihy *Psychologie* Atkinsonová a kol. uvádějí další metodu - PQRS, což je zkratka slov preview (přehled), question (otázka), read (čtení), selfrecitation (opakování) a test (zkouška). První etapa obnáší projít si materiálu pro získání představy o hlavních tématech a částech, ve druhé a třetí si čtenář položí otázky, text přečte a na tyto otázky se snaží odpovědět. Čtvrtá etapa znamená snahu vybavit si hlavní myšlenky po přečtení u jednotlivých částí a dokázat je reprodukovat zpaměti, např. kapitolách nebo oddílech knihy. Pátá probíhá až po dokončení celé knihy, kdy se pokoušíme vzpomenout si na hlavní údaje, které jsme četli, porozumět jim a dokázat je vzájemně propojit ve smyslu nacházení souvislostí a vzájemných vztahů, čímž dochází k „propracování“ uložených informací v naší hlavě.

Paměť se dá zlepšit také uchováváním kontextu, v němž došlo k procesu učení. Může to být například místo, kde se učíte nebo nějaká hudba (například při učení právních předmětů stále stejný styl hudby atd.), co vám pomůže k lepšímu uchování informací a jejich obnovování.

Pro snadnější uchování je také nutné si daná data „zorganizovat“, to znamená uspořádat do určitých systémů. K tomuto lze užít například pomůcku zorganizování dat do formy povídky.

Při vybavování se nám může stát, že nám určité informace v prezentovaném materiálu chybí, a tak je pomocí konstruktivní paměti můžeme vyplňovat nebo konstruovat pomocí jednoduchých úsudků, deduktivním usuzováním, pomocí stereotypů nebo pomocí schémat. Jednoduché úsudky jsou nám jasné. Deduktivní usuzování vyplývá z tvrzení, že pokud jsou platné jeho premisy, je pravdivý i závěr, vyplývající z úsudku (včetně ztotožnění premis s pravidly).

„Pokud jsme otázaní, zdali je úsudek deduktivně platný nebo není, jsme si ve svém hodnocení jednoduchých úsudků přiměřeně jistí. Jakým způsobem je však hodnotíme? Některé teorie deduktivního usuzování předpokládají, že postupujeme jako intuitivní logici a používáme logických pravidel ve snaze dokázat, že závěr úsudku vyplývá z premis. Pro ilustraci vezměme v úvahu následující pravidlo:

Pokud máte tvrzení ve formě: Jestliže p, pak q a jiné tvrzení p, pak můžete vyvodit tvrzení q.

Dá se předpokládat, že dospělí toto pravidlo znají a (snad podvědomě) je používají k rozhodnutí, že předcházející) úsudek je pravdivý. Ztotožní první premisu („Jestliže prší, vezmu si deštník“) s částí pravidla Jestliže p, pak q. Ztotožní druhou premisu („Prší“) s částí pravidla p a poté dovodí část q („Vezmu si deštník“).

Pokud je úsudek komplikovanější, usuzování podle tohoto pravidla si více uvědomujeme. Dá se předpokládat, že při hodnocení následujícího úsudku použijeme naše pravidlo dvakrát:

1. *Jestliže prší, vezmu si deštník.*
2. *Jestliže si vezmu deštník, ztratím jej.*
3. *Prší.*
4. *Proto ztratím i svůj deštník.*

Pokud použijeme naše pravidlo na 1. a 3. tvrzení, umožní nám to usuzovat „Vezmu si deštník“. Pokud použijeme naše pravidlo znovu na 2. tvrzení a výše získané tvrzení, umožní nám to dovodit „Ztratím svůj deštník“, což je závěrem. Nejlepším důkazem pro to, že lidé používají podobná pravidla, je, že množství pravidel, které úsudek vyžaduje, je dobrým prediktorem obtížnosti úsudku. Čím je zapotřebí více pravidel, tím je pravděpodobnější, že člověk udělá chybu, a tím déle mu trvá, než dospěje ke správnému rozhodnutí (Osherson, 1976; Rips, 1983).“⁴⁰

⁴⁰ Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 352-354 s. ISBN 80-85605-35-X

Při deduktivním usuzování používáme jak logická pravidla, tak i „pragmatická pravidla“ (například pravidlo předpokladu: „Pokud má nastat určitá událost, často se musí uskutečnit určitá podmínka.“) Dále můžeme použít v deduktivním usuzování i heuristiky, což je „umění vynalézat nebo metodický návod, jakými optimálními prostředky a postupy objevovat nové (myšlenky, fakta ap.).“⁴¹

Další je induktivní usuzování, což znamená: „Takové úsudky jsou induktivně silné, což značí, že je nepravděpodobné, že úsudek je neplatný, když jsou platné premisy (Skyrms, 1986).“⁴² Příklad:

1. Mitch se na VŠ specializoval na účetnictví
2. Mitch nyní pracuje pro firmu zabývající se účetnictvím
3. Proto pracuje Mitch jako účetní.

Toto nemusí být nutně platné, protože Mitch může být již znechucen účetnictvím, a tak zde dělá vrátného...

Naše usuzování může být ovlivněno stereotypy, což je souhrn úsudků o osobnostních rysech nebo fyzických vlastnostech celé skupiny osob. Bohužel tyto stereotypy často bývají spíše zavádějícími vodítky v sociálních interakcích.

K většině popisu našich znalostí o určitém objektu a událostech či znalosti postupu, jak se v určitém druhu situace chovat, mohou být použita tzv. schémata. Příkladem je schéma pro řízení automobilu (sednout si za volant, klíček zastrčit do zapalování, otočit jím, sešlápnout spojku atd.). Schémata nám umožňují rychle a ekonomicky selektovat, organizovat a zpracovávat informace při vnímání a myšlení. Jednoduše srovnáme nový objekt, událost, osobu se schématem, již uloženým v paměti (dle nejvýraznějších rysů) a usoudíme, zda je podobný. I schémata ovšem mohou zavádět na špatnou cestu, pokud nejsou zcela odpovídající.

Řešení problému můžeme také nazvat *myšlením v činnosti*. Mnoho lidí pojímá řešení problému jako myšlení samotné. Když řešíme nějaký problém, vždy usilujeme o nějaký cíl, respektive jeho nalezení. Pro tento proces je nutné připravit si prostředky, jak tohoto cíle dosáhnout. Jedním z následných procesů je *rozdělení na dílčí cíle*, a to dokud nedosáhneme úrovně, na které již máme prostředky k jejich dosažení (Anderson, 1985).⁴³ Tyto **strategie** jsou tedy hlavní doménou při studiu řešení problémů. Další doménou může být způsob mentální reprezentace problému, protože i ten má vliv na snadnost či obtížnost dovednosti řešit problém. (Mnoho výzkumů na téma strategie rozkládání cílů prováděli vědci Newel a Simon).

Následně bych ráda uvedla několik **strategií, jak řešit problém:**

Jednou z nich je **zmenšení rozdílu** mezi současným stavem situace problému a jejím cílovým stavem, kde, jak předpokládám, je řešení. Vytváříme si tedy dílčí cíle, jak jsem zmínila výše, a pokud je těchto dosaženo, přiblíží nás to našemu celkovému cíli. Příkladem této strategie v kontextu mikroekonomického myšlení jedince cíl zakoupení automobilu. Toto je hlavní cíl, ke kterému ovšem potřebujeme dostatek finančních prostředků. Protože v současnosti máme jen jejich určitou část, určíme si první dílčí cíl - získat zbytek financí. Protože si nechceme půjčit ani automobil zakoupit formou uzavření leasingové smlouvy, ale chceme platit hotově, stanovíme si další dílčí cíle. Například omezíme určité výdaje z rodinného rozpočtu (změníme dražší tarif připojení na internet za pomalejší ale levnější, dětem stanovíme maximální částku na účet za volání z mobilního telefonu, omezíme časté večere s drahou polovičkou v drahých restauracích a vynahrádíme jí to jiným způsobem atd.), místo vánočních dárků od tchyně s radostí přijmeme raději finanční obnos (protože stejně neví, co nám má k vánocím koupit a neustále se nás ptá...) a hledáme další způsoby - dílčí cíle - jak ušetřit a shromáždit potřebné finanční prostředky k dosažení dílčích cílů a tím následně i hlavního cíle, čímž zvýšíme užitek nejen svůj (v podobě skvělého pocitu za volantem vlastního automobilu), ale i celé rodiny (stmelím rodinu staráním se nového miláčka rodiny - děti mi budou pomáhat s mytím a manželka s údržbou vnitřního prostoru a všichni společně budeme jezdit na výlety a také ke tchyni se dostaneme rychleji a pohodlněji, což potěší zejména manželku.

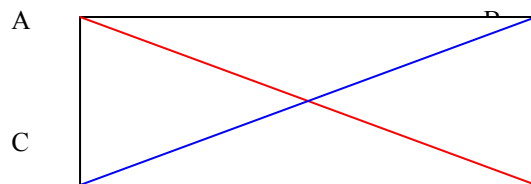
Na podobném principu je založena složitější strategie **analýza prostředků**, které vedou k cíli. To znamená, že porovnáváním současného a cílového stavu hledáme nejvýznamnější rozdíl a jeho odstranění si uložíme jako hlavní dílčí cíl. V tuto chvíli je pro nás tedy směrodatné najít prostředek, díky kterému bychom dosáhli tohoto dílčího cíle. V případě, že nám něco stojí v cestě k jeho dosažení, můžeme stanovit nový dílčí cíl k odstranění této překážky a tak dále. Občas se nám sice stane, že než se dostaneme k dosažení hlavního cíle, překonáváme jeden dílčí cíl za druhým, ale pokud vytrváme, dosáhneme svého. A je nutné podotknout, že tato strategie je důmyslnější než strategie zmenšování rozdílů, protože díky ní probíhají na cestě k hlavnímu cíli další akce, které nám sice na první pohled zvětší vzdálenost od tohoto hlavního cíle, ale jsou pro jeho postupné dosažení nezbytnými.

⁴¹ Jiří Kraus a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. 1. vydání. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1415-2

⁴² Atkinsonová, R.L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 355 s. ISBN 80-85605-35-X

⁴³ Atkinsonová, R. L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 375 s. ISBN 80-85605-35-X

Strategie **postupu od cíle nazpět** je užívána především při řešení matematických operací. Příklad je následující:

Problém, který řešíme, je dokázat, že úsečky obdélníku ABCD - AD a BC mají stejnou délku. Při užití postupu od cíle nazpět, je možno uvažovat tímto způsobem: „Co by mohlo dokázat, že AD a BC mají stejnou délku? Mohl bych to dokázat, kdybych mohl dokázat, že trojúhelníky ACD a BDC jsou shodné. To, že trojúhelníky ACD a BDC jsou shodné, mohu dokázat, pokud mohu dokázat, že jejich dvě strany a přilehlý úhel jsou si rovny (Anderson, 1990, str. 238). Uvažujeme od cíle k dílčímu cíli (důkaz, že jsou trojúhelníky shodné), od tohoto dílčího cíle k dalšímu dílčímu cíli (důkaz, že strany a úhly jsou si rovny), a tak dále, dokud nedosáhneme dílčího cíle, u kterého máme k dispozici prostředky k jeho dosažení.“⁴⁴

Tyto tři strategie jsou obecné a tím jsou použitelné v podstatě při řešení jakéhokoliv problému. Často se o nich hovoří jako o „slabých metodách“, protože nejsou založeny na specifických znalostech a ovládat je nám může být dáno i „od přírody“. Lze se na ně spoléhat v případech, kdy se o té či oné problematice teprve učíme a nebo pracujeme s obsahem, který neznáme. Protože po získání přehledu a informací o této problematice či o obsahu problému, jsme schopni použít již daleko důmyslnější (rafinovanější) a efektivnější postupy (a prezentace), specifické vzhledem k danému problému.

Je ovšem nutné si uvědomit, že každé řešení problému závisí nejen na strategii, kterou do tohoto řešení vkládáme, ale i na způsobu, jakým ho reprezentujeme a to je vysoce individuální podle kontextu, v němž je problém řešen a dalších okolností. S tím souvisí i skutečnost, že průběh situace, kdy problém řešíme, se může značně lišit od naší představy, jak jsme si ji vytvořili. Proto si lze v paměti uchovat reprezentace řešení různých situací a pokud nastanou situace podobné, dokážeme se rozhodovat rychleji a efektivněji na základě předchozí zkušenosti. Pro jedince, kteří se s řešením určitého problému a rozhodovací situací setkají poprvé, bude toto nové. Ale vše je jednou poprvé... Díky naší předešlé zkušenosti nebo nezkušenosti se může lišit i použitá strategie. Protože pokud jsme se s tímto problémem již setkali, můžeme si před „akční fází“ vytvořit jakýsi plán.

Velice zdařilou metodou, která by šla jistě nazvat strategií, je *Metoda úplného výčtu*⁴⁵, která zahrnuje čtyři kroky:

Vyjmenování všech případů, resp. možností toho, jak dosáhnout rovnováhy

Uspořádání jednotlivých případů podle různých kritérií

Doplnění výčtu pomocí brainstormingu

Formulování polarit (příklad: buď jsou opatření založená na motivaci klientů nebo se jedná o něco jiného...).

Jakmile provedeme poslední krok, který lze realizovat týmově, dosáhneme prvních dvou významných výsledků:

1) Máme koncept, jež lze neustále doplňovat a zpřesňovat, kdy je jednoznačně zřejmé, kdy někdo přichází s něčím novým a kdy ne. Tento koncept je obecně využitelný a lze ho stále zdokonalovat. To samo o sobě má obrovský význam pro kontinuitu práce.

2) Porovnáním tohoto konceptu se stávajícími přístupy lze identifikovat tyto možnosti, které jsou v předkládaných koncepcích, navrhovaných přístupech či obecných diskusích přehlíženy.

Pokud shrneme⁴⁶, vycházíme z následujícího:

metoda úplného výčtu je založena na standardních postupech, takže ji může použít kdokoliv a může se zároveň podílet i na jejím týmovém uplatnění tak, aby zároveň vnesl svůj původní vklad

tato metoda může být použita opakovaně s tím, že předcházející aplikace v určité oblasti otevírají další nové otázky, jejichž řešení může začít právě tím, že si uděláme úplný výčet toho, čeho se týkají

uplatnění této metody nás vždycky přivede k možnosti i potřebnosti hledat projevy souvislostí mezi jinými jevy. Jinými slovy - dostaneme se k problematice toho, jak spolu souvisí to, co jsme vyjádřili prostřednictvím strukturovaného výčtu a příslušných polarit, a v podobě jakých jevů se tyto souvislosti jeví

to vše provádíme vědomě v rámci zahrnutí problému do kontextu vývojových tendencí, které se v dané oblasti realizují, a do praktického kontextu s důrazem na to, abychom důsledně identifikovali příčiny toho, na čem praktická realizace toho, co odpovídá obecným vývojovým tendencím, závisí.

⁴⁴ Atkinsonová, R.L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 377s. ISBN 80-85605-35-X

⁴⁵ nová učebnice Metodika magisterského studia od doc. Valenčíka, 11 s. pracovní verze

⁴⁶ tamtéž 25 s.

R. Valenčík tuto metodu přirovnává k práci archeologa, který postupně odkrývá všechny vrstvy a zjišťuje přitom, kdo, co, jak a proč kdysi dělal.

Psychologové tvrdí, že lidé bez předešlých zkušeností často užívají spíše strategii zpětného postupu a zkušenosti častěji uvažují od souvisejících faktů k řešení. Jinou otázkou jsou počítačové simulace problémových situací, ale myslím, že jednání pod vlivem genetické výbavy a dalších nám „nadělených“ záležitostí nelze prostě nahradit pevným diskem.

Vše, co člověk dělá, by mělo mít nějaký důvod - resp. nějaký motiv. I rozhodování provádíme z určitého důvodu, pro nějaký cíl (v našem případě vždy jakákoli forma užitku). Asi nejzákladnějším systémem **motivace lidského jednání** je *homeostáza*⁴⁷, na jejímž principu pracuje mnoho motivů přežití. Právě ona nám může pomoci rozlišit mezi *potřebou* a *pudem*. Potřeba vzniká, jakmile nastane jakákoliv podstatná změna od ideální hodnoty a pud je psychologický stav vybuzení či nutkání, právě z potřeby vyplývající. „*Pokud použijeme jako příklad hlad, potřeba vzniká, když hladina glukózy v krvi poklesne podstatným způsobem pod svoji ideální hodnotu. Tato fyziologická odchylka od rovnováhy může být automaticky korigována tím způsobem, že pankreas signalizuje játrům, aby vyloučila do krevního oběhu glukózu. Pokud však nemohou tyto automatické mechanismy udržet rovnovážný stav, je aktivován pud a vybuzený organismus podnikne akci ke znovuoobnovení rovnováhy (hledá jídlo s vysokým obsahem cukru).*“⁴⁸ Z uvedeného nám jasně vyplývá skutečnost, že na tomto principu fungují základní lidské potřeby. Vynechám zde další základní motivy a determinanty chování, jež mají vztah k přežití jedince jako takového nebo přímo druhu, například sexualita nebo mateřské chování.

Ovšem myslím, že pro nás je naprosto relevantní **motivace zvědavosti**, respektive vyhledávání stimulací, což může být charakterizováno i zkoumáním svého okolí. Toto chování vykazuje například vyrůstající dítě, kde vědci došli k závěru, že tento motiv se vyvíjí mimo jakoukoli fyziologickou potřebu organismu. Dá se tedy říci, že jak u zvířat, tak u lidí existuje vrozený motiv zvědavosti, díky němuž zkoumáme různé objekty a zároveň s nimi tedy manipulujeme.

Manipulaci můžeme provádět samoúčelně nebo může být jen prostředkem zkoumání. Manipulace našemu organismu poskytuje změnu senzorických podnětů a jak jsem zmínila již výše, prostředí bez přítomnosti změn a stimulujících podnětů, může vážně narušit normální percepční a intelektuální funkce jedince. „Organismus hledá optimální hladinu vybuzení.“⁴⁹

Právě zkoumání objektů kolem nás a manipulace s nimi poskytují našemu organismu a tím i nám nové proměnlivé senzorické podněty. Tyto změny mohou být příčinou, proč toto zkoumání a manipulaci lidé a zvířata provádějí. Vědeckými pokusy bylo dokázáno, že omezení podnětů vede ke snížení úrovně vnímání, pomalejšími reakcím na zrakové podněty a ke zhoršení výsledků právě při řešení problémů. Marvin Zuckerman vyvinul ve snaze měřit rozdíly v motivech zvědavosti test, nazvaný „škála vyhledávání vjemů“. Zahrnuje položky, podle kterých se provede odhad touhy jednotlivce zúčastnit se dobrodružných aktivit, vyhledávat nové druhy senzorických zážitků, užívat si vzrušení ze sociální stimulace a vyhýbat se nudě. Tyto motivy nejsou základními lidskými potřebami, ale opravdu odlišně motivované „touhy“ po odlišných pocitech a činnostech, které vybudí naše smysly až do pocitů uspokojení. A právě o to jde - uspokojit zvědavost atd. a tím si maximalizovat svůj osobní užitek.

Tabulka⁵⁰ Škála vyhledávání vjemů obsahuje soubor položek a postup skórování. Každá z položek obsahuje dvě možnosti. Je třeba si vybrat jednu, která by popisovala nejlépe naše pocity, nebo to, čemu dáváme přednost. V případě, že nám nevyhovuje ani jedna z možností, označíme tu, která nám vadí méně. Je třeba si vybrat u všech položek (poskytl autorům Marvin Zuckerman):

- 1
  - a) Nemám trpělivost s hloupými nebo nudnými lidmi.
  - b) Téměř na každém, s kým mluvím, nacházím něco zajímavého.
- 2
  - a) Dobrý obraz by měl šokovat nebo otrást smysly.
  - b) Dobrý obraz by měl poskytovat pocit míru a bezpečnosti.
- 3
  - a) Lidé, kteří jezdí na motocyklech, musí mít nevědomou potřebu se zranit.
  - b) Rád bych řídil motocykl, nebo se na něm vozil.
- 4
  - a) Dával bych přednost životu v ideální společnosti, ve které je každý bezpečný, jistý a šťastný.
  - b) Raději bych žil v době, kdy společnost ještě nebyla civilizovaná.
- 5
  - a) Někdy rád dělám věci, které mi poněkud nahánějí strach.
  - b) Citlivý člověk se vyhýbá nebezpečným činnostem

⁴⁷ in: Slovník cizích slov, Praha: Academia 2006, ISBN 80-200-1415-2 „schopnost organismu, populace nebo společenstva udržet relativně konstantní vnitřní prostředí v situaci, kdy vnější prostředí se mění.“

⁴⁸ Atkinsonová, R.L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 394s. ISBN 80-85605-35-X

⁴⁹ Atkinsonová, R.L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 425s. ISBN 80-85605-35-X

⁵⁰ Atkinsonová, R.L. a kol. *Psychologie*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 426s. ISBN 80-85605-35-X

- 6 a) Nechtěl bych být hypnotizován.
b) Chtěl bych být hypnotizován.
- 7 a) Nejdůležitějším cílem života je žít ho co možná nejplněji a zažít toho tolik, kolik je jen možné.
b) Nejdůležitějším cílem života je najít mír a štěstí.
- 8 a) Rád bych si zkusil seskok padákem.
b) Nikdy bych nechtěl zkusit skočit z letadla, ať již s padákem nebo bez něj.
- 9 a) Do studené vody vstupuji postupně a dávám si čas, abych si na ni zvykl.
b) Rád se potápím nebo skáču přímo do moře nebo do bazénu se studenou vodou.
- 10 a) Pokud jsem na dovolené, dávám přednost pohodlné dobré místnosti a posteli.
b) Pokud jsem na dovolené, dávám přednost změně a rád tábořím pod širým nebem.
- 11 a) Dávám přednost lidem, kteří vyjadřují své emoce, i když jsou poněkud vrtkaví.
b) Dávám přednost lidem, kteří jsou klidní a vyrovnaní.
- 12 a) Dával bych přednost práci na místě.
b) Dával bych přednost práci, která vyžaduje cestování.
- 13 a) Když je chladný den, nemohu se dočkat, až budu doma.
b) Svěží, studený den mě osvěžuje.
- 14 a) Nudí mne dívat se na stejné tváře.
b) Mám rád uklidňující vztah s blízkými přáteli.

Vysoké skóre v tomto testu mívají lidé, kteří rádi provozují adrenalinové sporty či mají rizikové povolání (parašutismus, jízda na horské dráze, zaměstnání hasiče, záchranáře atd.), vyhledávají neobvyklé sexuální zážitky, zážitky spojené s užíváním drog, vykazují neobvyklé chování v situacích, které obecně vzbuzují fobie (například z výšky, tmy, pavouků...), riskují při hazardních hrách nebo dokonce upřednostňují exotická jídla. Tito jedinci často i své „normální“ aktivity popisují jako abnormální. Zdá se, že těmto lidem jinak funguje „pud sebezáchovy“, než ostatním jedincům, kteří by za stejných okolností ve shodných situacích měli v nejlepším případě husí kůži nebo by měli žaludeční nevolnost. Psychologové v současnosti často odmítají teorii redukce pudu a upřednostňují princip hladiny vybuzení, z hlediska které jedinec hledá optimální hladinu pudu nebo vybuzení. Tato optimální hladina je individuální záležitostí každého člověka, přesně jako u vyhledávání stimulací. Jakmile nastane nějaká forma deprivace, zvyšuje se hladina vybuzení nad optimum. To vede u člověka k chování, pomocí kterého je úroveň opět snížena. A naopak - malé množství stimulací může občas motivovat organismus člověka, aby hladinu vybuzení zvýšil vyhledáváním stimulací, nových věcí, složitých jevů, ale jen do určité míry.

Malý exkurz do neurologie

Barrow ve své knize *Teorie všeho* o mozku napsal: „Mozek je nejúčinnější algoritmičtý kompresor informace, s jakým jsme se doposud v přírodě setkali. Redukuje složité řady smyslových dat na prosté zkrácené formy, které dovolují existenci myšlenek a paměti. Přirozené meze, jimiž příroda ohraničila citlivost našich očí a uší, nás chrání před přesyacením informacemi o světě. Zajišťují, že když se díváme na obraz, dostává mozek zpracovatelné množství informace. Kdybychom mohli vidět vše až po subatomární rozměry, pak by musela být informačně-procesová kapacita našich mozků nesrovnatelně vyšší. I rychlost procesů by musela být daleko větší, než je dnes, abychom dokázali reagovat na nebezpečné přírodní děje.“⁵¹

Mozek je naší nejdůležitější částí. U dospělého člověka váží obvykle 1200-1400 gramů a platí zde, že malí lidé mají malé orgány (takže i mozek) a velcí lidé mají velké orgány. Musíme si ale uvědomit, že „u zdravých lidí není mezi výkonností mozku a jeho velikostí vztah.“⁵² Ačkoli tedy mozek odpovídá přibližně 2% tělesné hmotnosti, spotřebovává asi 20% celkové energii, kterou jakýmkoli způsobem přijmeme (Aiello a Wheeler, 1995).⁵³ Náš mozek se skládá z nervových buněk - neuronů. Z těla každého neuronu vystupují výběžky - dendridy (příjemci informací) a osový výběžek - axon, kterým komunikuje neuron s ostatními neurony prostřednictvím přenosu nervových vzruchů - impulsů. „Nervový vzruch (impuls), který neuron vydá, putuje axonem až k jeho rozvětvenému zakončení. Axonální zakončení jednoho neuronu vytváří kontakty s mnoha místy dendritických větví dalšího neuronu. Tato místa vzájemných kontaktů se jmenují synapse.“ (Koukolík,

⁵¹ Barrow, J. D. *Teorie všeho*. Praha: Mladá fronta, 2003 1.vydání 21 s. ISBN 80-204-0602-6

⁵² Koukolík, František. *Mozek a jeho duše*. 3.vydání. Praha: Galén, 2005. 19 s. ISBN 80-7262-314-1

⁵³ Koukolík, F. *Sociální mozek*. 1.vydání. Praha: Karolinum, 2006. 9 s. ISBN 80-246-1242-9

2005, s. 20) Svou roli zde hrají také geny, kterých jsme nositeli a jejichž zhruba polovina se podílí na stavbě mozku. Ovlivňují například i sklon k vyhledávání nových podnětů nebo naopak opatrnosti či míru závislosti na psychologické a sociální odměně. Samozřejmě vždy hraje určitou roli prostředí kolem nás a jeho vlivy.

V geneticky daných mezích dokáží naše nervové buňky vytvářet další a další synapse, a to všechno vlivem vnitřních i vnějších podnětů. Tato schopnost je nazývána plasticita a je u každého člověka různá podle toho „jak svůj mozek používá“. „Plasticita mozku je podkladem učení a paměti, citového života i všech dalších funkcí mozku tak, jak se od narození rozvíjejí, včetně případně úspěšného stárnutí.“ (Koukolík, 2005, s.25) Důležitá je i informace, že mozek nemá centra ale jednotlivé, avšak integrované, funkční systémy.

Položme si základní otázku: „Jak se do mozku dostávají informace?“ Jakákoliv změna je okamžitě prostřednictvím našich čidel zachycena, rozlišena a následně začíná její zpracování. *Snažíme se tímto o rovnováhu, například při hladu okamžitě vyhledáme zdroj potravy, nebo květina se při nedostatku světla postupně otočí za sluncem.* Podle druhu a množství informace se mozkové buňky rozhodnou, jestli vzruch (depolarizaci) vydají nebo ne. Pokud ano, je rozveden zakončením axonu k dalším nervovým buňkám, kde osloví synapsi. „Ta může být budivá nebo tlumivá, může probouzet nebo tlumit činnost nervové buňky >za synapsí<.“ (Koukolík, 2005, s.42) Vzruchy jsou na každé úrovni, přes kterou jsou přenášeny, zpracovávány. Od jisté úrovně zpracování mozek propojuje synaptické mapy různých čidel a na dalších (vyšších) úrovních i více než dvou čidel.

Nebudu zde rozebírat jednotlivá čidla a části mozku, toto není tématem této práce. Považuji však za nutné zmínit alespoň některé části mozku, které jsou zapojeny při našem „ekonomickém chování“. Například:

1. Co vidíme a poznáváme (**viz příloha č.1**)

zraková část mezimozku, 3 systémy zpracování zrakové informace (KDE - prostor a pohyby - propojen zejména s temenní oblastí mozkové kůry; CO - jemné podrobnosti a barvy, propojen zejména se spodní a vnitřní částí kůry týlních a spánkových laloků; a třetí systém „K“ s odlišnými funkčními vlastnostmi)

aktivace korových oblastí spodních vnitřních částí týlního a temenního laloku pravé hemisféry při poznávání tváří (a odlišování tváří známých od neznámých na základě známého jména - aktivují síť od pólu spánkového laloku až na hranici temenního a týlního laloku levé hemisféry; zvláště významně se namáhá korové místo tvářová oblast kůry gyrus fusiformis)

oblast gyrus parahipokampalis - rozlišující místa, zejména interiéry a exteriéry, trochu méně budovy a nejméně je tato oblast aktivována při rozpoznávání tváří

2. „Slovník“ v mozkové kůře (**viz příloha č.2**)

kůra levého spánkového laloku, resp. korové oblasti kolem Sylviovy rýhy, včetně klasické oblasti Brocovy a Wernickeho (spolu s korovými oblastmi sluchovými a hybnými neboli motorickými reprezentují a vyjadřují fonologickou podobu slov, tedy jejich podobu v hláskách)

3. Zpracování čísel a číselný smysl

dolní část levého čelního laloku se podílí na přesném počítání

horní části temenní kůry oboustranně se podílejí na matematických aproximacích, které záleží na zrakovém prostorovém zpracování čísel

převážná aktivace levostranné korové oblasti nastává při provádění základních aritmetických operací s nízkými čísly („kupecké počty“)

oboustranná aktivace temenní kůry nastává při exaktním počítání a přibližných výpočtech ve vyšších číslech

4. Emoce

aktivace přední inzulární kůry, přední cingulární kůry, amygdaly (mandlového jádra) a části bazálních ganglií (ventrální striatum)

5. Systém odměny

je propojen zejména s kůrou spodní plochy čelních laloků mozku a dalšími korovými oblastmi (nucleus accumbens, hypothalamus, amygdala, hipokampus, substantia nigra a area tegmentalis ventralis) (**viz příloha č.**

3)

a další.

(Pokračování v dalším čísle)